

**АКАДЕМИЯИ МИЛЛИИ ИЛМҲОИ ТОЧИКИСТОН
ИНСТИТУТИ ИҚТИСОДИЁТ ВА ДЕМОГРАФИЯ**

**Ба 30 солагии Ҷумҳурии
Тоҷикистон бахшида мешавад**

ИСЛАМОВ С.И., ИСЛОМОВ Х.С.

**МАСЪАЛАҲОИ
ПАРОКАНДАШАВИИ ОИЛАҲО ДАР
ШАРОИТИ МУНОСИБАТҲОИ
БОЗОРГОНӢ
(ДАР АСОСИ МАВОДИ ҶУМҲУРИИ ТОЧИКИСТОН)**

**Душанбе–2021
МН “Дониш”**

УДК: 312: 347.627: 338.242 (575.3)

Мухаррир:

Бобочонов Р.М. – номзади илмҳои иқтисодӣ, мудири шуъбаи таҳқиқотҳои институтсионалии Институти иқтисодиёт ва демографияи Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон

Муқарризон:

Улмасов Р.У. – доктори илми иқтисод, профессор,
Ҳайдаров А.Д. – номзади илмҳои иқтисодӣ, дотсент

Исламов С.И., Исломов Х.С.

Масъалаҳои парокандашавии оилаҳо дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ (дар асоси маводи Ҷумҳурии Тоҷикистон): монография / С.И. Исламов, Х.С. Исломов – Душанбе, 2021. - 147 с. ISBN 978-99975-74-31-2

Монография ба масъалаҳои ҳамбастагии рушди ҷамъиятӣ ва парокандашавии оилаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон бахшида шудааст.

Дар қор бори аввал ҳамбастагии рушди иҷтимоию иқтисодии Тоҷикистон аз рӯи марҳилаҳо барои солҳои 1940–2018 ва динамикаи парокандашавии оилаҳо мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Инчунин, бори аввал ҳамбастагии рушди баъзе нишондиҳандаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва динамикаи парокандашавии оилаҳо муқаррар карда шудааст. Дар асоси ин робитаҳо, ки дорои хусусияти устувор, зарурӣ ва доимо такроршаванда доранд, қонуни иқтисодӣ–демографии тамоюли парокандашавии оилаҳо ифода карда шуд.

Монография барои олимони демографҳо, омориносон, омӯзгорон, аспирантҳо, магистрантҳо, донишҷӯён ва доираи васеи хонандагон пешбинӣ шудааст.

ISBN 978-99975-74-31-2

© С.И. Исламов, Х.С. Исломов
© Институти иқтисодиёт ва демографияи АМИТ

МУНДАРИЧА:

МУҚАДДИМА	4
БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДӢ – ДЕМОГРАФИИ ПАРОКАНДАШАВИИ ОИЛАҲО	
1.1. Муносибати маҷмӯӣ ба таҳқиқи қонунҳои рушди иқтисодӣ– демографӣ ва мавқеи пароканда- шавии оилаҳо дар ин низом	12
1.2. Серфарзандӣ ҳамчун омили боздорандаи парокандашавии оилаҳои деҳот	28
БОБИ II. МАСЪАЛАҲОИ ШАКЛҲОИ ЗУҲУРИ ИҚТИСОДӢ–ДЕМОГРАФИИ ҚОНУНИ ПАРОКАНДАШАВИИ ОИЛАҲО	
2.1. Динамикаи парокандашавии оилаҳо дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ.....	38
2.2. Хусусиятҳои минтақавии қонуни пароканда- шавии оилаҳо ва механизми амали он	51
2.3. Хусусияти ҳамбастагии омилҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ ва парокандашавии оилаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон.....	71
БОБИ III. МАСЪАЛАҲОИ РАФТОРИ МОТИВАТСИОНИИ ОИЛАҲОИ ПАРОКАНДАШАВАНДА ДАР ШАРОИТИ МУНОСИБАТҲОИ БОЗАРГОНӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ НАЗАРСАНҶИИ СОТСИОЛОГӢ)	
3.1. Таҳлили ангезаҳои иқтисодӣ ва ғайрииқтисодии парокандашавии оилаҳо	91
3.2. Баъзе самтҳои чорабиниҳо оид ба таҳкими оила ва паст кардани парокандашавии он.....	110
ХУЛОСАҲО ВА ТАВСИЯҲО	131
РӢҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА ..	136

МУҚАДДИМА

Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ – Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон, мӯҳтарам Эмомалӣ Раҳмон дар суҳханрониҳои худ борҳо қайд кардаанд, ки масъалаи парокандашавии оилаҳо дар ҳаёти ҷомеа ва оила аҳамияти махсус пайдо мекунад¹. Чунин вазъ дар парокандашавии оилаҳо метавонад маҷмӯи паёмадҳои манфии дур барои кишвар дошта бошад.

Паст кардани парокандашавии оилаҳо – ин мубориза бо камбизоатӣ, бесарпаноҳӣ, рӯҳафтодагии маънавии занону фарзандон, бо вайроншавии низоми бозтавлид ва ғайра, ва дар маҷмӯъ, – ин мубориза барои рушди хушбахтонаи оила ва ҷомеа мебошад.

Парокандашавии оилаҳо механизми объективии бозтавлиди аҳолиро вайрон мекунад. Номуайяни дар рушди зоиш ва фавт, дар самтҳои рушди хусусиятҳои сифатии аҳоли ба вучуд меояд.

Дар шароити рушди инноватсионӣ оилаҳо хеле зуд тағйир меёбанд. Таъсири омилҳои иқтисодӣ–маънавий ба пойдории оила афзуда, шаклҳои нави оилаҳо, ангезаҳои нав ва омилҳои пойдорӣ ва вайроншавии оилаҳо дар ҷомеа пайдо мешаванд. Талабот ба посух додан ба чунин саволҳо ба вучуд меояд, аз қабили: оё қонунҳои иқтисодӣ–демографии парокандашавии оилаҳо вучуд доранд; робитаи парокандашавии оилаҳо бо омилҳои иҷтимоию иқтисодии рушди ҷомеа; дар кадом марҳилаи зиндагии оилаҳо – бефарзандӣ ё серфарзандӣ, парокандашавии оилаҳо ба амал меояд; оё норозигии ҳамсарон аз «буҳрони оилавӣ», сабабҳои иҷтимоӣ, тағйирёбии вазифаҳои оила, сабабҳои иқтисодӣ ба парокандашавии оилаҳо таъсир расонида метавонанд; бо ташаббуси кӣ парокандашавӣ ба амал меояд, дар кадом марҳилаи

¹Постановление Правительства Республики Таджикистан от 31 декабря 2002 года, № 501, г. Душанбе «Программа реализации Концепции государственной демографической политики Республики Таджикистан на 2003-2015 годы».

зиндагӣ парокандашавии оилаҳо ба амал меояд; иқтисоди бозорӣ ба парокандашавии оилаҳо чӣ гуна таъсир мерасонад ва бисёр чизҳои дигар. Дар ин росто, дар Тоҷикистон гузаронидани таҳқиқотҳои амиқи илмӣ оид ба масъалаҳои парокандашавии оилаҳо, қонунҳои рушди онҳо ва таҳияи тавсияҳои илмӣ–амалӣ оид ба таҳкими он ниҳоят муҳим аст.

Инчунин марҳилаҳои зиндагӣ, ки дар онҳо парокандашавии оилаҳо то дараҷаи бештар ба амал меояд; давомнокии ҳаёти оилавино то парокандашавӣ мавриди таҳқиқ қарор додан зарур аст; донишмандони муҳим аст, ки оё ин бӯҳрони оғозбанди дар оила ҳамчун дар воҳиди ҷомеа аст, ё парокандашавӣ – ин раванди маъмули демографӣ мебошад; муайян кардани механизмҳои таъсири омилҳои иқтисодӣ ба парокандашавии оилаҳо низ муҳим мебошад.

Аҳамият ва тамоюли афзояндаи парокандашавии оилаҳо дар ҷомеа, омӯзиши ноқофӣ он интиҳоби мавзӯи мазкури таҳқиқотро муайян карданд.

Дар байни демографҳои кишварҳои хориҷаи дур ба масъалаи мазкур асарҳои Ф. Ноутстен, В. Зеленский, А. Сиви, А. Ландри, Д. Ван-де-Каа, Д. Коулман, А. Дюмонт, Л. Рабинович, А.Торитон ва дигарон бахшида шудаанд. Дар асарҳои олимони кишварҳои хориҷаи наздик: А.Я. Боярский, А.И. Антонов, В.М. Медков, Л.Е. Дарский, А. Я. Кваш, Л.Г. Волков, А.Г. Вишневский, Б.С. Урланис, А.Г. Харчев, В.Галетский, М.Б. Денисенко, С. Захаров, В.А. Борисов, В.А.Сисенко, Ю.А. Королев, С.В. Рязантсев, В.А. Ионтсев, Л.Л. Рибакowski, И.В. Ивахнюк, Н.В. Зверева, Д.И. Валентей ва дигарон ҷанбаҳои гуногуни мавзӯи тадиқоти мазкур мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар адабиёти илмӣ Тоҷикистон масъалаҳои демографии издивоҷ ва парокандашавӣ кам омӯхта шудаанд. Онҳо асосан дар асарҳои Исламов С.И., Улмасов Р.У., Усмонова Т.Д., Рауфӣ А., Амонова Д.С., Қодирзода Д.Б., Султанов З.С., Қандиёрова Д.О., Субхонов А.И., Қодиров Ш., Бобочонов Р.М., Қосимов М.К., Исломов Ф., Абдуллоев М.А.,

Ҷӯрабоева Д.Г., Иброҳимова Д.И., Ҳайдаров А.Д. ва дигарон
инъикос ёфтаанд

Таҳқиқоти назарраси ҷанбаҳои ҳуқуқии издивоҷ ва парокандашавӣ дар асарҳои Усмонов О.У., Маҳмудов М.А., Худоёров Б.Т., Ҳамроев Б.И., Бобочонов И. ва дигарон гузаронида шудаанд.

Дар таҳқиқотҳои миқдори зиёди маводи назариявӣ ва методологӣ оид ба демографияи парокандашавии оилаҳо, равандҳои рушди издивоҷ ва оила аз мавқеаҳои масъалаҳои умумии демографӣ ва ҳуқуқӣ ҷамъ оварда шудааст. Аммо, таҳқиқотҳои махсус оид ба масъалаҳои иқтисодӣ–демографияи парокандашавии оилаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон вучуд надоранд. Инчунин оид ба омӯзиши қонунҳои парокандашавии оилаҳо таҳқиқот ба анҷом нарасидаанд. Бидуни донишҷӯи ин қонунҳо, ба таври муассир идора кардани парокандашавии оилаҳо имконнопазир аст.

Тамоюлҳои манфии иҷтимоӣ–демографияи парокандашавии оилаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон муносибати нави иқтисодӣ–демографиро ба омӯзиши парокандашавии оилаҳо, ки дар марҳилаи фосолаҳои гузариши демографӣ қарор доранд, талаб мекунанд.

Парокандашавӣ раванди мураккаби иқтисодӣ, иҷтимоӣ, демографӣ, ҳуқуқӣ мебошад, ки аз мавқеи таҳлили омил суҷт омӯхта шудааст, консепсияи ягонаи парокандашавии оилаҳо низ вучуд надорад.

Дар монография фарзия оид ба он пешниҳод мегардад, ки: байни омилҳои иҷтимоӣю иқтисодӣ ва сиёсии рушд ва сатҳи парокандашавии оилаҳо робита вучуд дорад, ки онро қонуни тамоюли парокандашавии оилаҳо номидан мумкин аст.

Фарзияи мазкур ба он асос ёфтааст, ки ба қадри рушди ҷомеа: иқтисодиёт, илм, фарҳанг, урфу одатҳои аҳоли, анъанаҳо, ворид шудан ба арзишҳои нави ҳаётӣ ба зиндагии оилаҳо, тавсеаи демократикунони ҳаёти ҷамъиятӣ ва оила, баробарҳуқуқӣ байни ҷинсҳо, мустақилият байни аъзои оила аз ҳамсарон стандартҳои нави ҳаёти оилавино талаб карда

шуда, дар арзишҳои оила ҳамчун воҳиди иҷтимоии ҷомеа тағйиротҳо ба амал меоянд.

Байни стандартҳои дуршаванда, вале ба таври кофӣ қавии ҳаёти анъанавии оилавӣ ва стандартҳои рушдбандаи нави ҳаёти оилавӣ ихтилоф ташаккул меёбад. Ҳалли ин ихтилоф имкон медиҳад, ки фаъолияти оила дар заминаи нав нигоҳ дошта шавад. Аммо на ба ҳама оилаҳо ин кор муяссар мешавад, аз ин рӯ, парокандашавии оилаҳо ба рушд қардан шурӯъ мекунад.

Гуфтан мумкин аст, ки оила ҳамчун як воҳиди ҷомеа низ зери таъсири гузариши умумии демографӣ қарор дорад. Байни навҳои оилаҳои анъанавӣ ва рушдбандаи муосир ихтилоф ба вуҷуд омада истодааст. Оила бояд гузаришро ба навӣ нав амалӣ гардонад.

Мақсади кор асосноккунии назариявӣ–методологии раванди таҳқиқи ҷанбаҳои иқтисодӣ–демографии парокандашавии оилаҳо ва муайян кардани ҳамбастгии омилҳои иҷтимоӣю иқтисодӣю рушди ҷомеа бо равандҳои парокандашавии оилаҳо мебошад.

Мақсади зикршудаи таҳқиқот гузориш ва ҳалли вазифаҳои зеринро муайян кард:

– муайян кардани ҷойгоҳи нишондиҳандаи иҷтимоӣ–демографии парокандашавии оилаҳо дар заминаи назарияи гузариши демографӣ;

– ошкор кардани хусусиятҳои умумӣ ва минтақавии парокандашавии оилаҳо дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ;

– муайян кардани хусусияти ҳамбастагии рушди иҷтимоӣю иқтисодӣ ва парокандашавии оилаҳо;

– ошкор кардани қонуни парокандашавии оилаҳо;

– таҳлили ангеҷаҳои умумӣ ва иқтисодӣю парокандашавии оилаҳо (дар асоси маводи пуршишҳои сосиологӣ);

– нақши Шартномаи ақди никоҳ дар таҳкими оила;

– муайян кардани баъзе самтҳои коҳиш додани парокандашавии оилаҳо.

Эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот ба инҳо асос ёфтааст: «Консепсияи сиёсати давлатии демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи солҳои 2003–2015», «Барномаи татбиқи Консепсияи сиёсати давлатии демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003–2015», ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 31 декабри соли 2002, № 501, ш. Душанбе тасдиқ шудааст, ки дар онҳо муаллиф ҳамчун узви гурӯҳи корӣ ва иҷрокунандаи бахшҳои «Пойдор намудани вазифаҳои иқтисодии оила ва тағйир додани нақши иқтисодии фарзандон дар оила» ва «Таҳкими қайдҳои оила ва никоҳ» иштирок кардааст, ки бо ҳисоботи пешниҳодгардида ба Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон оиди «Сиёсати демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2003–2015», – Душанбе, 2018. –160 с. тасдиқ гардидааст.

Дар байни натиҷаҳои назарраси таҳқиқоти гузаронидашуда инҳоро қайд кардан мумкин аст:

– асосноккунии назариявии қонуни парокандашавии оилаҳо, исботи амалии ҳамбастагии омилҳои иҷтимоӣ ва иқтисодии рушди кишвар ва парокандашавии оилаҳо, ошкор кардани ангеҷаҳои парокандашавӣ ва хусусиятҳои онҳо дар шароити иқтисоди бозорӣ;

– муқаррароти назариявӣ таҳия шуда, муносибатҳои асосии илмӣ ба таҳқиқи парокандашавии оилаҳо дақиқ карда шуданд, ки дар натиҷа муайян карда шуд, ки муносибати маҷмӯӣ ба таҳқиқи гузариши демографӣ бояд на танҳо ба нишондиҳандаҳои зоиш ва фавт, балки инчунин ба ҳамаи нишондиҳандаҳои демографӣ, аз ҷумла парокандашавии оилаҳо асос ёбад. Муқаррар карда шуд, ки тағйиротҳои кунунӣ, ки дар навъҳо ва вазифаҳои оила ба амал меоянд, натиҷаи қонуниятҳои умумии рушд, ва на «бӯҳрони оила» мебошанд, ки дар суғуртаи шудани вазифаи оила дар ҷомеа, дар бефарзандӣ ва серфарзандии оилаҳо, афзоиши парокандашавии оилаҳо, самтгирии бештари оилаҳо ба арзишҳои беруназоилавӣ зоҳир мешавад;

– тамоюлҳои умумӣ ва хусусиятҳои минтақавии парокандашавии оилаҳо дар шароити гузариш ба иқтисоди

бозорӣ ошкор карда шуданд; парокандашавии оилаҳо дар маҷмӯъ ва дар буриши минтақаҳо бо пасту баландшавӣ тамоюли афзоиш дорад. Ин бо фарқиятҳо байни минтақаҳо дар сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва таъсири меъёрҳои анъанавӣ ба рафтори демографии оилаҳо шарҳ дода мешавад.

Барои тавзеҳ додани чунин вазъият бори аввал давраи мавриди таҳқиқи солҳои 1940–2018 ба 7 марҳила – аз рӯи меъёри оғози афзоиш ё оғози коҳиши парокандашавии оилаҳо – тақсимбандӣ карда шуд.

Дар натиҷа, бори аввал имконпазир шуд, ки:

– коэффисиенти парокандашавии оилаҳо дар натиҷаи рӯйдодҳои муҳиме, ки дар ҷомеа ба амал меоянд, баланд ё паст мешавад. Дар шароити мусоиди рушди ҷамъиятӣ парокандашавӣ афзоиш ёфта, ҳангоми бадшавии ин шароит парокандашавии оилаҳо коҳиш меёбад. Ин дар таҳқиқи масъалаҳои парокандашавии оилаҳо падидаи нав мебошад, ки донишмандон он имкон медихад, ки дар бораи дурнамои динамикаи парокандашавии оилаҳо тасаввуроти равшан пайдо карда шавад;

– кӯшиши ошкор кардани хусусияти ҳамбастагии омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва коэффисиенти парокандашавии оилаҳо ба ҳарч дода шуд. Иҷбот карда шуд, ки байни коэффисиенти рушди саноатии кишвар ва минтақаҳо, сатҳи таҳсилотгирифтагии аҳоли (ҳиссаи шахсони дорои таҳсилоти олӣ), таносуби аҳолии шахр ва деҳот, сатҳи музди меҳнат, муҳочирати берунаи меҳнатӣ ва коэффисиенти парокандашавии оилаҳо робитаи муайян вучуд дорад;

– бори аввал дар асоси робитаҳои муқарраргардидаи сатҳи парокандашавӣ, рушди ҷамъиятӣ дар маҷмӯъ ва шароити иҷтимоию иқтисодии ҳаёти оилаҳо дар бораи мавҷудияти қонуни иқтисодӣ–демографии қонуни тамоюл дар рушди оилаҳо натиҷагирӣ карда шуд, ки ба тариқи зайл ифода гардид: «Қонуни иқтисодӣ–демографии тамоюли парокандашавии оилаҳо робитаҳои сабабию натиҷавӣ, пойдор, зарурӣ ва доимо такроршаванда байни вазъи иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсии рушди ҷомеа ва сатҳи

парокандашавии оилаҳоро ифода мекунад«. Аз сабаби он, ки коэффисиенти парокандашавии оилаҳо вобаста аз вазъи ҷомеа ва оила метавонад баланд ё паст шавад, ин қонун – қонуни тамоюл номида шуд. Механизми амали ин қонун муқаррар карда шуда, дар он ифода меёбад, ки робитаи ошкоршуда на мустақиман, балки бо тағйир ёфтани шароити зиндагӣ, маишат дар ҳар як марҳилаи ҳаёти одамон амалӣ мешавад. Вобаста ба чунин марҳилаи рушди мамлакати мо, ҳамчун гузариш ба муносибатҳои бозаргонӣ, ба омилҳои афзоиши парокандашавии оилаҳо инҳо мансубанд: муҳочирати босуръати берунии на танҳо мардон, балки инчунин занон; озодии занон; тамоюлҳо ба ташаккули навъҳои эгалитарии оилаҳо; рушди демократия дар ҷомеа; дастрасии занон ба тичорати мокуёна ва муҳочирати берунаи меҳнатӣ, ки истиқлолияти иқтисодии занонро аз шавҳарро таъмин намуд, аз ҷумла дар масъалаи парокандашавии оилаҳо, таъсири тағйирот дар самтгириҳои арзишии ҳамсарони марбут ба шиносии онҳо бо тарзи нави ҳаёт, ки бо тарзи ҳаёти анъанавӣ ихтилоф дорад; паст шудани зоиши оилаҳо; имконияти зиёд кардани қонеъгардонии ниёзҳои шахсӣ берун аз оила афзоиш меёбад, ки ин вазифаҳои репродуктивӣ ва иқтисодии оиларо коҳиш медиҳад;

– бори аввал тақсимкунии таҳлили ангезаҳои иқтисодӣ ва ғайрииқтисодии парокандашавии оилаҳо дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ амалӣ карда шуд. Исбот карда шуд, ки ангезаҳои мазкур дорои хусусиятҳои хоси худ мебошанд. Ангезаи нави парокандашавии оилаҳо – «Шартномавӣ» – ошкор карда шуд. Қисми муайяни муҳочирони меҳнатӣ бо зани худ дар бораи парокандашавӣ аҳд мекунанд ва дар кишвари пазиранда издивоҷ мекунанд, аммо онҳо издивоҷи шаръиро нигоҳ дошта, ба оила ва фарзандонашон дар ватанашон кумак мерасонанд. Пас аз бозгашт ба Ватан онҳо бо зани ҷудошудаи худ боз никоҳи расмӣ мекунанд;

– таҳлили муқоисавии намунаи шартномаи ақди никоҳ, ки тақрибан 10 ҳазор сол пеш дар давраи зардуштия эътибор дошт, ва намунаи шартномаи ақди никоҳ, ки дар кишвари мо

амал мекунад, гузаронида шуд. Муқаррар карда шуд, ки тавсеаи арзиши тарбиявӣ метавонад дар таҳкими оилаҳои тоҷик нақши муҳимро бозад;

– дар асоси натиҷаҳои таҳқиқот хулосаҳо ва тавсияҳо оид ба мусоидат ба пойдорӣи оилаҳо дар кишвар ва тақмили муносибатҳои оилавӣ бо назардошти дурнамоҳои рушди ҷомеа пешниҳод карда шуданд.

Аҳамияти назариявӣи таҳқиқот аз тавсеаи муқаррароти илмӣ–методологӣ ва назариявӣи иборат аст, ки тасавури илмиро дар бораи категорияҳо ва қонунҳои иқтисодӣ–демографияи парокандашавӣи оилаҳо васеъ мекунад.

Аҳамияти амалии қор аз он иборат аст, ки қорқардҳои амалӣ ва хулосаҳои аз ҷиҳати илмӣ асоснок қардашударо дар фаъолияти амалии Вазорати меҳнат, муҳоҷират ва шуғли аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон, Қумитаи қор бо қонон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, Идораҳои сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон, мақомоти маҳаллии ҳокимият, ҷамоатҳо ва мақомоти дигари Ҷумҳурии Тоҷикистон барои ҳалли масъалаҳои таҳкими оила ва издивоҷ истифода бурдан мумкин аст. Инчунин, далелҳои бадастомадаи нави назариявӣ ва амалии таҳқиқоти донишҷӯён, аспирантҳо, магистрантҳо, докторантҳо ва ҳамаи онҳое, ки бо масъалаҳои иқтисоди нуфуси аҳоли ва демография машғуланд, истифода бурда метавонанд.

БОБИ I. АСОСҲОИ НАЗАРИЯВИИ ТАҲҚИҚИ МАСЪАЛАҲОИ ИҚТИСОДӢ –ДЕМОГРАФИИ ПАРОКАНДАШАВИИ ОИЛАҲО

1.1. Муносибати маҷмӯӣ ба таҳқиқи қонунҳои рушди иқтисодӣ–демографӣ ва ҷойгоҳи парокандашавии оилаҳо дар ин низом

Равандҳои демографӣ аз ҷониби низоми қонунҳои идора карда мешаванд, ки ба қонуни умумии рушди нуфуси аҳоли дохил мешаванд. Қонунҳои демографӣ низ низомташаккулдиханда мебошанд, зеро ба таркиби онҳо бисёр қонунҳои дигари ҷузъӣ дохиланд. Масалан, қонунҳои демографӣ қонунҳои афзоиш ва рушди зоиш, ғавт, муҳочират, издивоч, парокандашавӣ, сифати аҳоли, қонунҳои бозтавлиди аҳоли ва ғайраро дар бар мегиранд.

Донишҷуи ин қонунҳо имкон медиҳад, ки сиёсати демографии кишвар самараноктар гузаронида шавад. Қонуни иқтисодии нуфуси аҳоли раванҷҳои таъсири мутақобилаи иқтисодиёт ба раванҷҳои демографӣ ва баръаксро меомӯзад. Аз ин ҷо масъалаи тартиби амиқтар ба миён меояд, яъне донишҷуи як қатор қонунҳои ҷузъии дигар, ки ба ин қонун дохиланд.

Ду гурӯҳи қонунҳо: 1) қонунҳои рушди ҷамъиятӣ дар маҷмӯъ ва, пеш аз ҳама, қонунҳои рушди иқтисодӣ; 2) қонунҳои рушди падидаҳои табиӣ мавҷуданд. Қонунҳои иқтисодӣ нопадидоранд, зеро бо тағйир ёфтани сатҳи рушди иҷтимоӣ иқтисодии ҷомеа, онҳо метавонанд таъсири худро гум кунанд, ё қонунҳои нави иқтисодӣ пайдо мешаванд. Масалан, ивази муносибатҳои капиталистии ҷамъиятӣ бо муносибатҳои сотсиалистӣ амали қонунҳои капиталистии иқтисодиро бекор карда, ба ҷои онҳо қонунҳои сотсиалистии иқтисодӣ ба амал шурӯъ карданд.

Қонунҳои фаъолияти раванҷҳои табиӣ устувортар ва баъзан абадӣ низ мебошанд. Офтоб аз Шарқ тулӯ мекунад ва дар Ғарб ғуруб мекунад, об хангоми то 100 дараҷа гарм

кардан ба ҷӯшидан оғоз мекунад, аз сифр дараҷа пастар ба ях кардан оғоз мекунад, одамон таваллуд мешаванд, рушд мекунанд, пир мешаванд ва мемиранд. Чунин мисолҳоро ба таври кофӣ бисёр овардан мумкин аст. Бо назардошти устуворӣ ва ҳатто ҷовидонии бисёр қонунҳои табиат онҳоро қонуниятҳо меноманд.

Дар адабиёти демографии илмӣ қонунҳои зоиш, ғавт, муҳочирати аҳоли ва ғайра пурратар мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд. Нуқтаи заиф дониши ночиз дар бораи қонуни парокандашавии оилаҳо мебошад. Аслан, концепсияи возеҳ дар бораи самтҳои чораҳобиниҳо оид ба идоракунии парокандашавии оилаҳо вучуд надорад. Мураккабии масъала дар он аст, ки агар ангезаҳои издивоҷ нисбатан дар сатҳи раванд қарор гиранд, пас сабабҳои парокандашавии оилаҳо ба таври кофӣ бисёрқабата буда, аксар вақт қобили андозагирӣ намебошанд. Масалан, аксарияти ҷудошавандагон ба чунин ангеза ишора мекунанд, ки «Мо бо ҳислат рост наомадем». Аммо, ҳаёт нишон медиҳад, ки ин як ангезаи аз ҳад зиёд мучаррад мебошад, зеро дар зерин мафҳум як қатор омилҳои дигари воқеӣ ва мушаххас қарор доранд, ки ангезаи номувофиқии ҳислатҳоро ифшо намекунанд. Чунин мисолҳо зиёданд, ки фаҳмидани қонунҳои воқеии парокандашавии оилаҳо душвор мегардонад.

Дар адабиёт ба қадри муаян омилҳои демографӣ ва ангезаҳои парокандашавии оилаҳо омӯхта шудаанд. Аммо, ҷанбаи иқтисодӣ, дақиқтараш, ҷанбаи иқтисодӣ–демографии масъала қариб ки мавриди таҳқиқ қарор нагирифтааст. Аммо, ҳаёт нишон медиҳад, ки бидуни донишҷӯи қонунҳои иқтисодӣ–демографии парокандашавии оилаҳо таҳияи манзараи воқеии концепсияи сиёсати демографӣ дар соҳаи парокандашавии оилаҳо хеле мушкил аст.

Масъалаи қонунҳои парокандашавии оилавино идома дода, бояд қайд кард, ки онҳо бо қонунҳои рушди дигар равандҳои демографӣ алоқаманданд. Аз ин рӯ, нуқтаи муҳим дар таҳқиқи қонунҳои парокандашавии оилаҳо муносибати маҷмӯӣ ба шарҳи хусусияти амали қонуни мазкур мебошад.

Байни парокандашавӣ ва сатҳи зоиш, издивоч, вазъи иҷтимоию иқтисодӣ ва рушди маънавӣ мувофиқати муайян вучуд дорад. Агар, масалан, вазъи иқтисод аграрӣ бошад, пас сатҳи баланди парокандашавӣ буда наметавонад, зеро тарзи ҳаёти аграрӣ ба таври анъанавӣ бештар ба таҳкими оила нигаронида карда шудааст, ё, агар шарикӣ никоҳ дорои таҳсилоти олий бошад, пас сатҳи зоиш нисбат ба ҳамсарони суст камтаҳсилкарда ба таври назаррас паст аст. Аз ин рӯ, дар ҳама ҳолатҳои таҳлили ангеҷаҳо ва қонунҳои парокандашавии оилаҳо бояд бо назардошти рушди умумии ҷомеа – ҳам ҳуди шахс, ҳам иқтисод, фарҳанг, маънавият ва дигар соҳаҳои ҳаёти инсон муносибат кард. Танҳо чунин муносибат метавонад тавсифи дурусти парокандашавӣ ва қонунҳои онро диҳад.

Мураккабии таҳлили парокандашавии оилаҳо инчунин ба назар гирифтани қонунҳои зоиш, ҷавт, издивоч, муҷират, сифати аҳолӣ ва вазъияти иҷтимоию иқтисодиро пешбинӣ менамояд. Масалан, зоиши баланд ва тирагии баланди оила маъноӣ онро надорад, ки ҳатман афзоиши парокандашавӣ сурат мегирад. Масалан, то солҳои 50–60–уми асри гузашта дар Осиёи Миёна, гарҷанде ки сатҳи зоиши баланд ва тирагии барвақтии ҷавонон ҷой дошт, парокандашавии оилаҳо кам буданд.

Парокандашавии оила, ба ақидаи афкори умум, ҷоҷаи оила ҳисобида мешуд, ва ҳама дӯстон, хешовандон, ҳамсоҷа кӯшиш мекарданд, ки ба парокандашавии оила роҳ надиханд, ва дар сурати амалишавии он ҳама кӯшиш мекарданд, ки ҷудошудаҳоро дубора никоҳ кунанд, ё онҳоро ҳонадор кунанд.

Аз марҳилаҳои аввали рушди ҷомеа бо пайдоиши оила, идоракунии зоиш ва парокандашавии оилаҳо торафт бештар ба кори давлатӣ таҷдил меёфтанд. Аммо ягон сиёсати илман асоснокшуда ҳанӯз вучуд надошт.

Ба эҳтимоли зиёд, на ҳама қонунҳои ҷудошуда метавонистанд аз пешгирии ҳомиладорӣ (контрасептивҳо) бо сабабҳои муҳталиф: ё аз сабаби набудани маблағ ё танҳо аз

рӯи хоҳиши фарзанддор шудан истифода баранд. Дар натиҷа, дар ҷомеа оммаи ятимон–кӯдакони бекас, бепарастор ташаккул ёфт, ки, албатта, барои давлат мушкилоти нолозимро ба вучуд меовард.

Агар дар низоми ибтидоии ҷамъиятӣ дар асоси танзими шумораи аҳолии сабабҳои иқтисодӣ қарор гирифта буданд, пас дар ҷомеаи ғуломдорӣ, ки аллакай синфӣ буд, танзими аҳолии бо сабабҳои иқтисодӣ, пеш аз ҳама, кори шахсони алоҳида буд, ва танзим аз рӯи сабабҳои синфӣ (сиёсӣ) дар рутбаи сиёсати дараҷаи давлатӣ ҷой дода шуд, гарчанде ки дар ин ҷой низ унсурҳои ангезаҳои иқтисодӣ ҳузур доштанд.

Дар ҷомеаи феодалӣ синфи ҳукмрон ба афзоиши шумораи крепостнойҳо манфиатдор буд ва аз ин рӯ афзоиши шумораи онҳо аз ҷониби оилаҳо ва инчунин дар сатҳи давлат тавассути гузаронидани тадбирҳои гуногун, зимнан оид ба нигоҳдории сатҳи озоиш, пеш аз ҳама, дар байни аҳолии крепостнойҳо, дастгирӣ меёфт.

Дар ҷомеаи капиталистӣ, вобаста ба рушди истеҳсолоти мошинӣ, шумораи зиёди коргарон дар натиҷаи «ҷудо шудани истеҳсолкунанда аз воситаҳои истеҳсолот» худро дар кӯча пайдо карданд. Зоиш дар байни пролетарҳо нисбат дар байни буржуазия ба таври назаррас хеле баланд буд. Ин синфи ҳукмронро водор сохт, ки дар бораи хатари афзоиши номутаносиби ин ду қисми аҳолии фикр кунад ва сиёсати махсуси демографӣ гузаронида мешуд, ки яке аз онҳо парокандашавии оилаҳо ба шумор мерафт.

Парокандашавии оилаҳо аз замонҳои қадим татбиқ мешуд, аммо бо рушди ҷомеаи инсонӣ он бештар ба кори ҳамсарон табдил меёфт, парокандашавӣ хеле содда карда шуда буд.

Дар ҷомеаи тосинфӣ ва синфҳои ибтидоӣ хангоми ҳалли масъалаҳои демографӣ, аз ҷумла парокандашавии оилаҳо, муносибати маҷмӯӣ ба ин масъала вучуд надошт, зеро қонунҳои рушди демографӣ суст омӯхта шуда буданд. Танҳо дар замони капитализм ва дар ҷомеаи сотсиалистӣ ба ин масъала тавачҷӯҳӣ бештар дода мешуд. Дикқати махсус бояд

ба муносибати маҷмӯӣ ба истифодаи қонунҳои иқтисодӣ дар маҷмӯъ ва махсусан қонунҳои демографӣ, омӯзиши онҳо ҳамчун шакли инъикоси қонуни рушди мутаносиби дода шавад. Ҳангоми ҳалли масъалаҳои иҷтимоӣ иқтисодӣ муносибати маҷмӯӣ ба истифодаи қонунҳои иқтисодӣ-демографӣ ба назар гирифтани ҳамаҷонибаи талаботҳои қонунҳои марбут ба соҳаи мазкур, масалан, ба парокандашавии оилаҳоро таъмин менамояд.

Муносибати ҳамаҷониба ба дарки қонунҳои иқтисодӣ инчунин ҳангоми гузариши иқтисодии ҷомеа ба сатҳи олиӣ рушд амалӣ карда мешавад, дар ин зимн инчунин дар соҳаи илм, техника, технология, фарҳанг, соҳаи иҷтимоӣ ва, дар маҷмӯъ, дар шуури инсон, маишати ӯ гузариш ба амал меояд. Вақте ки ҳамаи ин ҷанбаҳои ҷомеа ба ваҳъи нав мегузаранд, пас гузариши тамоми ҷомеа ба вазъи нав сурат мегирад.

Аз гуфтаҳои боло бармеояд, ки ҳангоми таҳқиқи равандҳои иқтисодӣ-демографӣ рушди ҳар як қонунро ба назар гирифтани ва робитаҳо ва муносибатҳои онҳоро ҷамъбасти намуда, дар бораи амалҳои минбаъда ҳулосаи ҳамаҷониба баровардан зарур аст.

Масъалаи марказии илми демографӣ, ки ҷанбаҳои гуногуни рушди демографиро фаро мегирад, назарияи гузариши демографӣ мебошад.

Истилоҳи «гузариши демографӣ» соли 1945 аз ҷониби демографи амрикоӣ Ф. Ноутстейн пешниҳод шуда буд.

Моҳияти ин назария аз он иборат аст, ки дар ҷараёни рушди ҷомеа тағйири таносуби таваллуд ва ҷавт ба амал омада, дар натиҷа навъи бозтавлиди аҳоли тағйир меёбад.

Дар адабиёт гузариши демографӣ ҳамчун ивазшавии навъи бозтавлиди аҳоли, яъне зоиш ва ҷавт, ба қадри ивазшавии навъҳои рушди иҷтимоӣ иқтисодӣ баррасӣ мегардад.

Дар фаҳмиши мо, бозтавлиди аҳоли, ҳамчун раванди таҷдиди пайваستاи наслҳо дар натиҷаи таъсири мутақобилаи зоиш ва ҷавт, фаҳмиши танг номида мешавад, ки имкониятҳои таҳқиқи амиқи ин равандро маҳдуд месозад. Аз

ин рӯ, ба мақсади тасаввури воқеии гузариши демографӣ фаҳмиши васеи бозтавлиди аҳолиро истифода бурдан лозим аст, ки ба ҷуз зоиш ва ғавт тирагӣ, парокандашавӣ, муҳочират, хусусиятҳои сифатии аҳоли ва ғайраро дар бар мегирад. Дар ин параграф мо бар фаҳмиши васеи раванди бозтавлиди аҳоли, ки дар он гузариш ба пурра мешавад, асос меёбем, агар гузариш ба вазъи нава амалӣ карда шавад, ки ба гузоришҳои нави иҷтимоию иқтисодии ҳамаи ҷузъҳои фаҳмиши васеъшудаи бозтавлиди аҳоли мувофиқат мекунад.

Меъёри асосии гузариши демографӣ рушди шахс ва нишондиҳандаҳои бозтавлидии ӯ мебошад.

Кӯшиш мекунем, ки ба таърихи назарияи гузариши демографӣ экскурси хурдро гузаронем.

Навъи пешазанъанавии зоиш ва ғавтро, ки ба он зоиши баланди номаҳдуди ва ғавти баланд хос аст, фарқгузори мекунам. Афзоиши табиии аҳоли дар ҳадди наздик ба бозтавлиди оддӣ қарор дорад. Ба қадри рушди иҷтимоию иқтисодии ҷомеа, оила, издивоҷ, маишат, илм, фарҳанг, усулҳои нави тиб ва тандурустӣ, сатҳи зиндагии аҳоли, муносибатҳои парокандашавии никоҳҳо дар маҷмӯъ, пешрафти ҷомеа, коҳиш ёфтани сатҳи ғавти аҳоли имконпазир мегардад. Зоиши аҳоли баланд боқӣ мемонад, ки дар натиҷа афзоиши табиии аҳоли якбора боло меравад. Навъи якуми гузариши демографӣ аз бозтавлиди пешазанъанавии аҳоли ба бозтавлиди анъанавӣ амалӣ мешавад.

Ҳангоми ба роҳи капиталистии рушд гузаштани ҷомеа рушди бесобиқаи қувваҳои истеҳсолкунанда, навъҳои нави оила, издивоҷ, муҳочирати аҳоли, хусусиятҳои сифатии аҳоли, илм, тиб, техника, низомҳои иттилоотӣ ва ғайра ба амал меояд. Дар ин шароит сатҳи ғавти аҳоли паст боқӣ монда, зоиши аҳоли низ коҳиш ёфта, сатҳи афзоиши табиии аҳоли то як дараҷа тавсеа меёбад. Дар баъзе кишварҳои пешрафта сатҳи ғавти аҳоли аз зоиш зиёдтар буда, бозтавлиди аҳоли танг мешавад. Гузариш аз анъанавӣ ба истилоҳ навъи муосири гузариши демографӣ ба амал меояд,

ки онро навъи дуввуми гузариши демографӣ меноманд. Дар баробари назарияи Ф. Ноутстайн дар адабиёти илмӣ муаллифон концепсияҳои худро, ки гузариши демографиро тавзеҳ медиханд, пешниҳод мекунанд. Баъзеҳо чунин мешуморанд, ки ин гузариш дар робита бо нишондиҳандаи фавти аҳоли, дигарҳо чунин мешуморанд, ки чунин гузариш дар робита бо муҳочирати аҳоли, сеюмҳо, дар робита бо нишондиҳандаи зоиши аҳоли, чорумҳо, дар робита бо тағйирёбии самтгириҳои арзиши оила ва ғайра амалӣ мешавад. Ба назари мо, ҳамаи ин концепсияҳо тарафи ҷудогонаи гузариши ягонаи демографиро ифода карда, маҷмӯи гузариши ҳамаи онҳо мазмуни гузариши демографӣ, яъне гузариши бозтавлиди аҳолиро дар фаҳмиши васеи он ба ҳолати нав ташкил медиҳад.

Ҳамин тавр, демографҳои рус В.А. Ионтсев ва Ю.А. Узкая дар бораи гузариши демографии Евро–Осиё менависанд¹; В. Зеленский муҳочирати аҳолиро ба раванди ивазшавии навҳои бозтавлидкунӣ дохил кардааст²; А.Омран назарияи гузариши эпидемиологиро таҳия карда, гузариши демографиро дар соҳаи фавт тавсиф мекунад³; Ван–де–Каа Д. концепсияи гузариши дуввуми демографиро пешниҳод кард, ки дар он тағйироте, ки дар сохтори оила ба амал меоянд, инъикос ёфтаанд⁴.

Дар соли 2006 Д. Коулмен концепсияи гузариши сеюми демографиро пешниҳод кард, ки мувофиқи он, бинобар сатҳи

¹Ионцев В.А., Прохорова Ю. Глобальные перспективы международной миграции и брачности. Возможен ли четвертый демографический переход? //Материалы международной конференции «Демографическое развитие: вызовы глобализации. – М., МГУ им. М.В. Ломоносова 15-17 ноября 2012г.

²Zelinsky W. The Hypothesis of The Mobility Transition // Geographical Review, №. 61, 1971. Pp. 219-249

³Omran A.R. The epidemiologic transition: a theory of the epidemiology of population change // The Milbank Memorial Fund Quarterly 49 (4). 1971. Pt. 1

⁴ Ван де Каа Д. О международной миграции и концепции демографического перехода // Мир в зеркале международной миграции: сб. статей гл. ред. В.А. Ионцев. М.: МАКС Пресс. – 2002. – С. 90.

пасти зоиш ва баланди муҳочират, омехташавии аҳолии таҳҷой бо аҳолии навомада сурат мегирад¹.

Аз концепсияҳои дар боло овардашудаи гузариши демографӣ дида мешавад, ки ҳар кадоми онҳо ба як нишондиҳандаи демографӣ: зоиш, ғавт, муҳочират, самтгириҳо арзишии аҳоли ва ғайра асос ёфтааст.

Ба ақидаи мо, ҳар кадоми концепсияи зикргардида як тарафи гузариши умумии демографиро инъикос мекунад. Аз зоиши баланди танзимнашаванда ба паст, аз ғавти баланд ба паст, аз оилаи калон ба нуклеарӣ, аз сатҳи пасти парокандашавии оилаҳо ба баланд, аз хусусиятҳои пасти сифатии аҳоли ба баланд, аз серҳаракатии сусти муҳочират ба баланд ва ғайра. Мо чунин мешуморем, ки маҷмӯи ин гузаришҳо аз як ҳолат ба ҳолати дигар бояд моҳияти гузариши демографиро ташкил диҳад. Чунин гузариш бояд на танҳо дар равандҳои демографӣ: дар зоиш, ғавт, парокандашавӣ, никоҳ, муҳочират, навъҳои оила, сифати аҳоли, самтгириҳои арзиши аҳоли ва оила амалӣ карда шавад, аммо ин гузаришҳо бояд якҷоя бо гузариши иҷтимоию иқтисодӣ, илмӣ–техникӣ, фарҳангӣ – маишӣ, экологӣ ва дигари рушди ҷомеа амалӣ карда шаванд, яъне гузариш бояд аз ҳама ҷонибҳои фаъолият ва самтгириҳои арзишии инсон амалӣ карда шавад. Маҳз ҳаминро на танҳо гузариши демографӣ, балки инчунин умумиинсонӣ аз як ҳолати ҷамъиятӣ ба дигарӣ меноманд. Дар асоси ин, гузариши умумии иҷтимоӣ ва гузариш дар ҷанбаҳои муайяни ҳаёти инсон, аз ҷумла гузариши демографиро фарқ кардан мумкин аст. Ин инчунин ба гузариш аз як навъи парокандашавии оилаҳо ба дигараш дахл дорад. Маҷмӯи ин гузаришҳо дар таърихи инсоният гузариш аз ғуломии то анъанавӣ ба анъанавӣ, аз ғуломдории синфӣ ва феодалӣ ба капиталистӣ, аз

¹Коулмен Д. Иммиграция и этнические сдвиги в странах с низкой рождаемостью-третий демографический переход в действии ? // Миграция и развитие: доклады и статьи ведущих секций и докладчиков международной конференции «Миграция и развитие», Москва 13-15 сентября. М.: СП Мысль, Би эль Принт. – 2007. – С. 12.

капиталистӣ ба сотсиалистӣ, ки мутаассифона, хароб карда шуд, меноманд, аммо чомеаи нави бештар тараккикарда хатман хоҳад омад.

Исламов С.И., дар асоси таҳлили таърихи рушди инсон, шуури он ва таносуби гузариши биологӣ ва иҷтимоӣ аз навъи анъанавӣ ба навъи муосир, чунин мешуморад, ки дар ин гузариши демографияи навъи муосир хотима меёбад. Вақти ҳукмронии шахси иҷтимоӣ – ба таври сунъӣ омода кардашуда фаро расида, минбаъд бошад, гузариш бо ҷойивазкунӣ ва истиқомати инсон дар оламҳои дигар ба поён мерасад.

Ин назария ба динамикаи гузариши инсонӣ навъи биологӣ ба инсонӣ сирф иҷтимоӣ асос ёфтааст, чунин аст динамикаи рушди диалектикаи биологӣ ва иҷтимоӣ дар инсон.

Мо ҷонибдори консепсияи гузариши демографияе ҳастем, ки бояд на танҳо ба гузаришҳо дар зоиш ва фавт, балки инчунин ба ҳамаи унсурҳои таркибии бозтавлиди аҳоли – оила, издивоҷ, парокандашавӣ, муҳоҷират, самтгириҳои арзишӣ ва ғайра асос ёбад¹.

Д. Коулмен саволи оқилонаро дар бораи он ба миён мегузорад, ки дар кучо як гузариш ба охир мерасад ва дигараш сар мешавад?²

Дар фаҳмиши мо, гузариши падидаҳои иҷтимоӣ аз як ҳолат ба ҳолати дигар аз гузариши шуури инсон аз як сатҳ ба сатҳи баландтар ва, чун натиҷаи ин, аз як марҳилаи рушди чомеа, ки аз якдигар бо сатҳи рушди иқтисодӣ, сиёсӣ, иҷтимоӣ, динӣ, демографӣ, фарҳангӣ–маишӣ ва ғайра тафовутдоранд. Дар ин ҷо гузариши демографӣ ҳамчун ҷузъи

¹ Исламов С.И. Биосоциальное развитие человека. Демографический и социальный переходы. – Душанбе, 2019. – С. 263. (всего 286с.)

² Коулмен Д. Иммиграция и этнические сдвиги в странах с низкой рождаемостью-третий демографический переход в действии ? // Миграция и развитие: доклады и статьи ведущих секций и докладчиков международной конференции «Миграция и развитие», Москва 13-15 сентября. М.: СП Мысль, Би эль Принт. – 2007. – С. 30.

таркибии гузариши умумии чомеа ба ҳолати дигар оғоз меёбад.

Рушди шуури инсон минбаъд имкониятҳои навро барои гузариш ба чомеаи нав чамъ мекунад. Дар ин ҷо гузариши қаблӣ ба охир расида, гузариши нав оғоз меёбад.

Аз гуфтаҳои боло хулосаи дигарро низ баровардан мумкин аст, ки гузариши демографӣ бояд ҳамчун як қисми тамоми гузариши чамъиятӣ матраҳ карда шавад. Баррасии рушди он ҷудо аз рушди умумии чомеа дуруст нест.

Гузариши демографӣ – ин қисми рушди чамъиятӣ мебошад, ва аз ин рӯ наметавонад дар алоҳидагӣ аз ҷараёни тамоми чомеа ва алаҳусус, аз заминаи иқтисодӣ рушд кунад. Аз ин ҷо гузариши демографӣ аз гузариши иқтисодӣ оғоз меёбад. Агар бар ин мавқеъ асос ёфта шавад, пас гузариш аз чомеаи тоанъанавӣ ба чомеаи анъанавӣ, пеш аз ҳама, – ин гузариш ба чомеаи нав бо шакли хоси оила ва издивоҷ, зоиш, парокандашавии оилаҳо, муҳочират, фарҳанг, сатҳ ва тарзи зиндагист, ва дар маҷмӯъ – ба низоми нави иҷтимоӣ иқтисодӣ мебошад. Худи ҳамин шароит, аммо дар сатҳи баландтари рушд, чомеаро ба гузариши нав – ба капиталистӣ оварда мерасонанд. Барои ин барои чомеа рафтори демографии худ, ки аз чомеаи қаблӣ тафовут дорад, зарурӣ мебошад, барои ин шароити нав ташаккул меёбанд. Аз ин ҷо гузариши демографии сифати нав оғоз меёбад. Хусусияти фарқкунандаи гузариши ташаккулёбандаи нав–сеюм, оғози рушди инқилобии чомеа мебошад, ки онро инқилоби иҷтимоӣ номидан мумкин аст. Инсон, ҳамчун мавҷуди биоичтимоӣ, ба мавҷуди иҷтимоӣ мубаддал мешавад. Инчунин гузариши демографӣ, ки аз ҷониби чомеаи иҷтимоӣ қомилан пурра мавриди назорат қарор дорад, амалӣ мешавад. Гузариш дар ҳамаи нишондиҳандаҳои демографӣ, ки аз ҷониби инсон иҷтимоӣ назорат мешаванд, сурат мегирад.

Саволе ба миён меояд: чиро гузариши демографӣ бояд дар бар гирад?

Дар ибтидо дар асоси ин гузариш таносубҳои нишондиҳандаҳои зоиш ва ғайр қарор дода мешуданд. Аммо

маълум шуд, ки гузариши демографӣ на танҳо аз ин нишондиҳандаҳо вобаста мебошад, аз ин рӯ як омма консепсияҳои дигар ба вучуд омаданд.

Дар раванди гузариши демографӣ, мувофиқи назарияи Ф. Ноутстайн, бояд гузариш аз як навъи зоиш ва фавт ба навъи дигар он амалӣ карда шавад. Аммо, бидуни ба назар гирифтани гузариши демографӣ дар нишондиҳандаҳои дигари демографӣ, аз қабилӣ: ниткоҳ, парокандашавӣ, муҳоҷират ва ғайра, гузариши демографӣ танҳо дар асоси гузариши зоиш ва фавт нопурра мебошад. Масалан, агар гузариши демографӣ дар хусусияти парокандашавие муқаррар карда нашавд, ки метавонад ба зоиш, муҳоҷират, сатҳи издивоҷ, хусусиятҳои сифатии аҳоли ва оила, фавт таъсири назаррас расонад, пас гузариши демографӣ нопурра хоҳад буд. Худи ҳаминро ба эътибор нагирифтани тағйироти навъ, андоза ва сохтори оила дар раванди гузариши демографӣ нисбат додан мумкин аст. Вазъи онҳо сатҳи зоиш ва фавти аҳолиро муайян мекунад. Ин ба сатҳи издивоҷ ва парокандашавии аҳоли, ки ба навъҳои бозтавлиди аҳоли таъсир мерасонанд, низ дахл дорад.

Оилаҳои калон асосан дар деҳотанд, дар шаҳрҳо оилаҳо асосан хурд мебошанд. Кишваре, ки аграрӣ аст, дорои зоиши баланд дар деҳот, ва камтар дар шаҳрҳо мебошад. Масалан, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳиссаи аҳолии деҳот дар соли 2016 тақрибан 76,6%, коэффисиенти зоиш дар соли 2016 – 26,6, коэффитсиенти умумии фавт – 3,9 промиллери ташкил дод. Дар Штатҳои Муттаҳидаи Америка ин рақамҳо дар соли 2016 аз рӯи коэффитсиенти умумии зоиш – 15 промилле (ба 1000 аҳоли) ва фавт – 8–9 промилле (ба 1000 аҳоли) ташкил меоданд.

Таҳқиқотҳо нишон доданд, ки дар оилаҳои калон сатҳи парокандашавии оилаҳо камтар, зоиш бошад, баландтар аст. Навъҳои оилаҳое, ки дар раванди рушди ҷамъиятию иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ тағйир меёбанд, ба навъи мушаххаси рушди гузариши демографӣ яъне: зоиши баланд, фавти паст, тирагии баланд ва парокандашавии кам мусоидат мекунанд.

Ҳангоми таҳияи назарияи гузариши демографӣ инро ҳатман ба назар гирифтани зарур аст.

Ҳамин гуна тавзеҳотро дар бораи таъсири муҳочирати калонмиқёси берунии аҳолии кишвар ба гузариши демографӣ низ додан мумкин аст. Ин раванд дар Тоҷикистон бо ҷалби мутахассисон аз кишварҳои дигар барои иҷрои корҳои калонмиқёс дар соҳаҳои истеҳсоли ва ғайриистеҳсолии кишвар тақвият ёфт. Дар натиҷаи татбиқи сиёсати бозсозӣ, демократикунонии ҷомеа ва фурӯпошии СССР (соли 1991) аз ҷониби М.Горбачёв ба таври оммавӣ рафтани аҳолии гурӯҳҳои алоҳидаи этникӣ ба кишварҳои баромади таърихӣ худ оғоз ёфт. Ба ин қабули Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 5 октябри соли 2009, № 553 «Дар бораи забони давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон» низ мусоидат кард. Дар Тоҷикистон, дар натиҷаи ҷанги шаҳравандӣ ва дигар равандҳои бозсозӣ миқёсҳои муҳочирати дохилӣ низ тақвият ёфтанд. Кӯчидани оммавии қисми аҳолии деҳот ба шаҳрҳо оғоз ёфт. Омезиши аҳоли ба рафтори гуногуни репродуктивӣ ба амал омад. Ин равандро ба равандҳои гузариши демографӣ, ки дар Тоҷикистон бештар анъанавӣ буданд, таъсир расониданд. Тоҷикистонро шумораи зиёди аҳоли, ки ҳар як оила 1–2 фарзанд дошт, ё оилаҳои бефарзанд бар асоси издивоҷи интернасионалӣ тарк карданд. Ҳамаи ин ҷузъҳои таркибии гузариши демографиро ба таври назаррас аз тавозун берун бароварда, ба сифати маҳдудиятҳои зинагӣ он амал кард.

Муҳочирати аҳоли ва алаҳусус муҳочирати меҳнатии хориҷии занон ба бозтавлиди аҳоли таъсир мерасонад. Тибқи маълумоти омории мавҷуда, соли 1997 Тоҷикистонро 10233 зан тарк карда, соли 2018 - 1292 зан омадаанд, мутаносибан, 18588 кишварро тарк карда, 20569 зан омаданд. Албатта, аз ин ҷо муайян кардани шумораи заноне, ки ба гардиши воқеии муҳочират иштирок кардан, душвор аст: заноне, ки рафтанд, дар гардиши муҳочират иштирок карда буданд ё дар ин раванд навомадагон ва рафтагон ширкат варзиданд.

Занҳое, ки рафтанд, асосан дар синну соли аз ҷиҳати демографӣ ғайрӣ буданд ва онҳо аз бозтавлиди аҳолии

Тоҷикистон хориҷ шуда, шумораи зоишхоро кохиш доданд. Ба мамлакат занони муҳочир омаданд, ки асосан ҳадафи ба даст овардани маблағ дошта, дар бозтавлиди аҳоли суст иштирок мекарданд.

Умуман, муҳочирати меҳнати беруна метавонад ба зоиш ва бозтавлиди аҳоли таъсири манфӣ расонад.

Дар робита ба Осиёи Марказӣ, демографи шӯравӣ Б.П. Денисов қайд кардааст, ки дар Осиёи Миёна истифодаи чунин маҳдудиятҳои зинагии рушди демографӣ, аз қабилӣ якказироат – пахтакорӣ, тамокупарварӣ ва рушди сусти саноат сабаби таъхири гузариши зоиш аз сатҳи баланд ба паст, тавре ки ин дар бисёр ҷумҳуриҳои собиқ ИҶШС ҷой дошт, ба шумор мерафтанд. Дар таҳқиқотҳои худ Денисов Б.П. мувофиқи мақсад будани самтнокии пахтакорию минтақаро зерини шубҳа гузошта, ба ҳулосае омад, ки маҳз рӯй гардонидан аз якказироат он долоне хоҳад буд, ки бо убури он ҷумҳуриҳои Осиёи Миёна ба марҳилаи ниҳони гузариши демографӣ ворид мешаванд, ки бо баландшавии хусусиятҳои сифатии аҳоли ва рушди аҳоли дар маҷмӯъ ҳамроҳӣ хоҳад кард¹. Бо ақидаи Б.П.Денисов метавон розӣ шуд, аммо вай гузариши демографиро аз мавқеъҳои таносуби зоиш ва фавт баррасӣ карда, гузариши дигар нишондиҳандаҳои демографиро ба назар намегирад.

Маҳдудиятҳои долони гузариши демографиро ба объективӣ ва субъективӣ тақсим кардан мумкин аст.

Ба маҳдудиятҳои объективии долонӣ хусусиятҳои шароити табиӣ-иқлимӣ аҳолии кишвар ё минтақа, мавҷуд набудан ё норасоии захираҳои табииро барои ҳаёт, баробарандозагии ҳудудии аҳоли ва ғайра мансуб шуда метавонанд.

Ба маҳдудиятҳои субъективии долонӣ: сиёсати давлатӣ дар соҳаи маҳсусгардонии сохтори соҳавӣ иқтисодӣ мувофиқи тақсими байналмилалӣ меҳнат мансубанд.

¹ Денисов Б.П. Пороговые ограничения демографического развития. / Автореферат диссертации к.э.н. – М., 1990. – С.25.

Мувофиқи ин сиёсат, Тоҷикистон, ба мисли дигар ҷумҳуриҳои Осиеи Миёна, ба рушди афзалиятноки соҳаи аграрӣ: пахтакорӣ ва кирмакпарварӣ, тамоқупарварӣ, ки дар қатори сиёсати давлатӣ қарор дошт, махсус гардонида шуд. Иҷро накардани нақшаи истеҳсоли пахтаи хом ва абрешими хом вайронкорӣ сиёсӣ доништа мешуд.

Ин соҳаҳо, ба мисли дигар соҳаҳои кишоварзӣ, шумораи зиёди коргарон ва дар айни замон, коргарони пастхтисосро талаб мекарданд. Қонеъ гардонидани ин талабот сатҳи баланди зоишро дар байни аҳоли ташвиқ кард. Пахта ва абрешим бо нархҳои ночиз ба марказ ба корхонаҳои бузурги нассочӣ фиристода мешуданд, ки дар он ҷо аз ашёи хоми табиӣ матоъҳо истеҳсол мекарданд, маҳсулоти гуногун истеҳсол мекарданд ва маҳсулоти тайёрро бо арзиши баланди изофӣ ба Осиеи Миёна мефиристоданд. Дар баробари пойдеории сатҳи баланди зоиш сатҳи пасти парокандашавӣ ва издивоҷи барвақтӣ, меъёрҳои анъанавии маънавиёт, урфу одатҳо анъанаҳо, ки дар тӯли асрҳо ташаккул ёфта буданд, нигоҳ дошта мешуданд.

Аз ин рӯ, амалан рушди сифатии аҳоли вучуд нашошт.

Кишвар гӯё, ба ду қисм тақсим карда шуда буд: шаҳрҳо, ки дар онҳо асосан аҳолии ғайритаҳҷой қор ва зиндагӣ мекарданд; деҳа – ки дар он асосан аҳолии таҳҷой зиндагӣ мекарданд, ки аз ҷиҳати ҳудудӣ камҳаракат буданд. Сабаби ин дар он буд, ки ҳама хуччатгузорӣ, ташкили қор, гузаронидани маҷлисҳо ва ғайра дар шаҳрҳо ба забони русӣ гузаронида мешуд. Дар қорхонаҳо, дар мақомоти идорақунӣ ва ғайра, алахусус дар шаҳрҳои қалон, асосан бо забони русӣ қор мекарданд ва бо он ҳарф мезаданд. Вақте як деҳотӣ ба шаҳр барои қор меомад, ӯ забони русиро наредонист ва ӯро ҳамчун бесавод ба қор қабул нареданд.

Дар муассисаҳои таҳсилоти олии машғулиятҳо, асосан, бо забони русӣ гузаронида мешуданд ва амалан дастрасии ҷавонони деҳот ба муассисаҳои таҳсилоти олии баста буд.

Аз сабаби набудани қадрҳои баландхтисос саноат сушт рушд қарда буд. Аммо, тибқи таълимоти марксистӣ, аввалан

бояд талабот ба кадрҳои баландхатисос фароҳам оварда шавад, ки тавлидоти онҳоро ба вучуд меоранд. Аммо, савол баръакс ба миён гузошта шуда шуд.

Шароити кор ва зиндагӣ дар парвариши пахта ва тамоку, ба таври мулоим, хеле ғайриқаноатбахш буд¹. Муҳочирати амалан сифрии берунии меҳнатии аҳолии таҳҷой вучуд дошт.

Ин ва бисёр маҳдудиятҳои долонии дигари субъективӣ рушди аҳолии таҳҷой, аз ҷумла гузариши демографию аз навъи анъанавӣ ба муосир боздоштанд.

Пошхӯрии СССР ва ба даст овардани соҳибхитиёрии сиёсӣ-иқтисодӣ аз ҷониби Тоҷикистон имкон дод, ки бисёре аз ин маҳдудиятҳои долонӣ бартараф карда шуда, рушди кишвар ба роҳи иқтисоди иҷтимоӣ-меҳвари бозаргонӣ равона карда шавад.

Ин муваффақиятҳо, бешубҳа, бо роҳбарии хирадмандонаи фарзанди халқи тоҷик, Асосгузори сулҳу ваҳдати миллӣ - Пешвои миллат, Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, ки халқи тоҷикро аз зулмоти амиқ ба сӯи роҳи ояндаи дурахшон ҳидоят кардааст, алоқаманданд. Маҳз ба ӯ ба хизмат дар рушди назарраси демографии кишвар тааллуқ дорад², ки бозтавлиди аҳолиро то ҳадди аксар беҳтар кунонида, саводнокии демографии онро дар соҳаи зоиш, ғавт, издивоч, паркандашавӣ, муҳочират, хусусиятҳои сифатии аҳоли баланд бардоштааст ва ғайра.

Барномаи қабулшудаи рушди демографӣ барои солҳои 2003-2015 нақши инқилобиро дар оғози гузариши аҳоли аз навъи анъанавӣ ба навъи муосири бозтавлиди аҳоли бозид. Он муносибати аҳолиро ба меъёрҳои ташаққуфтаи издивоч, паркандашавӣ, зоиш, ғавт, баланд бардоштани сифати аҳоли ва тақвияти серҳаракатии худудӣ ба кулلى тағйир дод.

¹ Исламов С.И. О вреде табаководства на Памире. / Памир, №9.10. – Душанбе, 2019. – 153с.

² По поручениюоснователя мира и национального согласия, лидера нации Эмомали Рахмона была 2002 году впервые разработана Правительственной рабочей группой под руководством профессора Исламова С.И. и была принята к использованию «Программа реализации Концепции государственной демографической политики Республики Таджикистан на период 2003-2015 годы.

Ба шарофати рушди сохтмони нақлиётӣ-роҳсозӣ, кишоварзӣ дар заминаи интензивӣ, роҳи пешгирифтаи рушд дар заминаи инноватсионӣ, таҳкими робитаҳо бо бисёр кишварҳои ҷаҳон ва ғайра, дарвоқеъ, бисёр маҳдудиятҳои долонии рушди иқтисодӣ ва демографии Тоҷикистон аз рӯзнома хориҷ карда шуданд.

Гузариши демографӣ маънои гузаштан ба сифати нави бозтавлиди аҳолиро дорад, ки барои рушди Тоҷикистон имкониятҳои нав фароҳам меорад, зеро омили инсонӣ омили халқунанда барои рушди ҷомеа маҳсуб меёбад.

Дар ин замина фароҳам овардани шароит барои гузариши демографӣ дар чунин нишондиҳандаҳои демографӣ, аз қабили сатҳи парокандашавӣ, тирагӣ, ғавти аҳоли дар гурӯҳҳои гуногуни синну солӣ, сатҳи муҳочирати аҳоли, ки бояд дар таркиби гузариши умумии демографӣ низ тағйир ёбанд, нақши муҳим мебозад.

Гузариш аз зоиши баланд ба зоиши паст, аз сабабҳои умдатан анъанавии ғавт ба муосир, барои гузариши пуларзиши демографӣ кофӣ нест. Дар ин ҷо омилҳои боздоранда инчунин таъхир дар гузариш аз як навъи оила ба дигарӣ, гузариш аз навъҳои ташаккулёфтаи издивоҷ ба нав, гузариш аз шаклҳои гузаштаи парокандашавӣ ба муосир, гузариш аз муҳочирати сусти аҳоли ба ғавҷолгар, гузариши аҳоли, дар маҷмӯъ, аз як рафтори демографӣ ба дигарӣ маҳсуб меёбанд.

Дар Тоҷикистон маҳдудиятҳои дигари долонӣ дар гузариши ин омилҳо мавҷуданд. Гузариши демографӣ идома дорад.

Шаҳришавӣ ба сатҳи парокандашавии оилаҳо аз ҳисоби сатҳи баландтари ин нишондиҳанда дар шаҳрҳо ва сатҳи нисбатан пастии он дар деҳот таъсир мерасонад.

Масалан, дар давраи солҳои 1989-2018 дар деҳот коэффисиенти раокандашавӣ аз 0,1 то 0,9 лаппиш меҳӯрд, дар шаҳрҳо ин коэффитент аз 1,1 то 2,1-ро ташкил дод. Ҷамзамон, дар тӯли ин ҳама солҳо коэффисиенти парокандашавиҳо дар байни аҳолии шаҳр нисбат ба аҳолии деҳот баландтар буд.

Парокандашавии пастии оилаҳо дар шароити дигари баробар метавонад сатҳи баландтари зоишро таъмин намояд. Натиҷаи ин

тағйирот дар нишондиҳандаҳои асосии гузариши демографӣ - зоиш ва ғавт мебошад.

Парокандашавии оилаҳо, шаклҳо, усулҳои он, ба мисли дигар нишондиҳандаҳои демографӣ аз нигоҳи таърихӣ тағйир ёфта, рушд карда, метавонистанд ба суръати гузариши демографӣ таъсир расонанд. Аз ин рӯ, ба ҳисоб гирифтани сатҳи парокандашавии дар оилаҳо дар назарияи гузариши демографӣ муҳим аст, зеро он дар равандҳои бозтавлидӣ нақши муҳимро мебозад. Равандҳои демографӣ бо рушди иқтисодии ҷомеа робитаи зиҷ дошта, дар таъсири мутақобила қарор доранд.

Ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки ҳангоми таҳияи дурнамоҳои рушди демографӣ тавассути назарияи гузариши демографӣ, ба ҳисоб гирифтани гузариш ба навъи нави на танҳо нишондиҳандаҳои зоиш ва марг, балки инчунин тамоми нишондиҳандаҳои демографӣ, аз ҷумла парокандашавии оилаҳо муҳим аст.

1.2. Серфарзандӣ ҳамчун омили боздорандаи парокандашавии оилаҳои деҳот

Энгельс Фридрих дар соҳаи иқтисодиёт ва аҳоли тадқиқот гузаронида, хулосаи зерини классикиро баровард, ки барои омӯзиши мавзӯи мо муҳим аст: «Мувофиқи фаҳмиши материалистӣ, лаҳзаи муайянкунандаи таърих дар ниҳояти қор тавлид ва бозтавлиди ҳаёти бевосита мебошад. Аммо, худ, он метавонад ду навъ бошад. Аз як тараф, истеҳсоли воситаҳои зиндагӣ: маҳсулоти хӯрокворӣ, либос, манзил ва асбобҳои барои ин зарурӣ; аз тарафи дигар, истеҳсоли ҳуди инсон, идомаи авлод мебошад. Тартиботи иҷтимоӣ, ки дар он одамони як давраи муайяни таърихӣ ва як кишвари муайян зиндагӣ мекунанд, аз ҷониби ҳарду намуди истеҳсолот: зинаи рушди, аз як тараф, меҳнат ва, аз тарафи дигар, оила муайян карда мешаванд»¹.

Парокандашавии оилаҳо, шаклҳо, намудҳо, ангезаҳо, омилҳои он аз азал дода намешаванд. Онҳо таърихан ба қадри

¹Немецкая идеология. Маркс К. И Энгельс Ф., соч., 2 изд., т. 21. – С.25-26.

рушди шароити моддӣ ва иҷтимоии ҳаёти инсон рушд карданд. Агар парокандашавӣ аз азал дар ҷомеа тавассути дин ба танзим дароварда шуда бошад, пас ба қадри рушди иқтисод ва оила, он ба як объекти давлат бо тартибҳои худ табдил ёфт. Дар парокандашавии оилаҳо урфу одатҳо, анъанаҳои ташаккул-ёфта ва ғайра, ки аз ҷониби мардум дар тӯли солҳои дарози ҳаёт пазируфта шуда буданд, аҳамияти хурд надоштанд. Дар ҳар гуна ҳолатҳо парокандашавии оила бо вазъи иқтисодии оила ва маънавиёту урфу одатҳои ҳукмрон алоқаманд буд.

Бар асоси қонуниятҳои рушди ҷомеа ва оила гуфтан мумкин аст, ки ба ҳар як марҳилаи ташаккули ҷомеа: тоанъанавӣ, анъанавӣ, капиталистӣ, муосир, навъи оила бо идеалҳои парокандашавии он мувофиқат мекард.

Парокандашавӣ, ҳамчун амали мураккаби парокандашавии оила дар баъзе кишварҳо аз ҷониби калисо, дини зардуштия, дини ислом ва давлат амалӣ карда мешуд.

Дар баъзе марҳилаҳои рушди ҷомеа маҳдудияти шадиди раванди парокандашавии оилаҳо ба назар мерасид ва ба қадри рушди ҷомеа ин раванд хусусияти озодтар ва демократитар пайдо кардан гирифт.

Чунин роҳи рушди раванди издивочу парокандашавӣ бо мавқеҳои демографӣ, масъалаи зоиш ва афзоиши аҳоли алоқаманд буд. Аз марҳилаҳои аввали рушди инсон нақши шумораи қабила, ҷамоат ва ғайра, пеш аз ҳама, барои ҳалли масъалаҳои иқтисодӣ аҳамияти ҳалкунанда дошт. Чунин нақшро шумора ва андозаи оила дар ҷомеаи анъанавӣ бозиданд.

“Оилаҳои калон таъминоти нисбатан хуб доштанд. Истеҳсоли молҳои истеъмолӣ дар шароити меҳнати дастӣ қомилан аз шумораи дастҳои қорӣ вобаста буд, бинобар ин оилаҳо ба нигоҳ доштани сатҳи анъанавии баланди зоиш манфиатдор буданд. Табиист, ки масъала дар бораи ягон маҳдудиятҳо дар сатҳи зоиш дар назди оила гузошта намешуд”¹.

Парокандашавӣ, ҳамчун падидаи иҷтимоӣ, дар оилаҳои Тоҷикистон асосан аз сабаби безурётии занон ба амал меомад.

¹ Исламов С.И. Традиционный идеал семьи и факторы, поддерживающие ее сохранение в Таджикистане. // Известия Академии наук Республики Таджикистан. Отделения общественных наук.– Душанбе, 2017. –№ 1 (245)- С.196.

Парокандашавӣ дар оила ва чомае як фоҷиаи бузург ҳисоб мешуд. Чомае ҳама чизро барои ошғӣ додани тарафҳо мекард, алахусус агар парокандашавандагон фарзандони ноболиғ медоштанд.

Маводи таҳқиқоти гузаронидашуда нишон доданд, ки серфарзандӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон то ҳол аҳамияти худро дар иқтисоди оила гум накардааст.

Барои нишон додани нақши иқтисодии кӯдакон дар оила Институти демографияи Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2008 бо иштироки муаллиф пурсиши чомаешиносиро дар миёни 90 оилаҳои деҳоти вилояти Суғд дар деҳаи Қистакӯз дар мавзӯи: «Нақши иқтисодии кӯдакон дар оила ва аҳамияти онҳо» гузаронид¹.

Нақши кӯдакон дар оилаҳои кишварҳои пешрафта ва султ рушдёрфта гуногун аст. Шултс Т. Дар бораи кишварҳои нисбатан султ рушдкарда навиштааст: “Кӯдакон ҳамчун шакли сармояи инсонӣ ба назар гирифта мешаванд. Агар дар бораи қурбонихое, ки вобаста ба зоиш ва тарбияи онҳо дода мешаванд, суҳан ронем, пас дар кишварҳои сарватманд падару модарон бар ивази он қаноатмандии оянда, шахси́ро ба даст меоранд, дар ҳоле ки дар кишварҳои камбағал кӯдакон дар даромади воқеии ояндаи волидони худ саҳми калонро ба тӯфайли коре мегузоранд, ки онҳо дар хонавода ва хоҷагӣ анҷом медиҳанд, инчунин волидонашонро бо хӯрок ва манзил таъмин мекунанд, вақте ки онҳо дигар наметавонанд худро таъмин кунанд. Кӯдакон, ба маънои аслии калима, сармояи камбизоатон ҳастанд”². «Ин муқаррарот, усулан, бо натиҷаҳои таҳқиқоти мо тасдиқ карда мешаванд»³.

¹Участником данного опроса, обработки анкет и описание раздела опроса был автор данной диссертации. Отчет представлен в 2008г. в Институт демографии Академии наук Республики Таджикистан. Результаты опубликованы ведущим научным сотрудником института. Исломов Ф.С. Современные тенденции воспроизводства населения и его перспективы. – Душанбе, 2012. – С.142-146.- (всего 320). Этот опрос изложен в тексте диссертационной работы Исломова Ф.

²Schultz T. W. (ed.) Economicsofthefamily. Chicago; London: University of Chicago Press, 1974.–41с.

³Исломов Ф.С. использовал материал данного опроса для обоснования экономической роли детей в семье, а также, чтобы показать экономическую роль детей как сдерживающего фактора от развода.

Дар навбати аввал, мо посухдиҳандагон (оилаҳо)-еро интихоб кардем, ки камфарзанд буданд, бо сардори оила суҳбат кардем, мақсадҳо ва вазифаҳоямон, инчунин аҳамияти ин пурсишро барои илм ва иқтисодиёти оила фаҳмонда додем. Пас аз розигии онҳо мо ба кор шурӯъ кардем.

Барои гузаронидани пурсиш, мо барои ҳар як оилаи пурсидашаванда дафтарҳоро омода кардем. Дар ҳар як саҳифа мо сана, рӯзи ҳафта, номи кӯдак, намуди кори иҷрошуда ва арзёбии тахминии волидонро барои кори дар давоми рӯз иҷрошуда ишора кардем.

Ҳар коре, ки кӯдакони аз 7-сола боло дар оила ба таври алоҳида (аз ибтидои сар карда), волидайнӣ онҳо ё яке аз аъзои калонсоли оила иҷро мекарданд, дар дафтарҳо сабт мешуданд ва тақрибан бо пул арзёбӣ карда мешуданд. Принсипи арзёбии кори кӯдакони чунин буд, ки агар ин корро кӯдаки бегона иҷро мекард, пас ҷӣ миқдор маблағи подошро ба ӯ дода метавонистанд.

Тавассути пурсиш саъй карда шуд, ки ҳамаи оилаҳои деҳот бо мақсади фаро гирифтани тамоми даври гуногунии корҳо дар оила фаро гирифта шаванд.

Кӯдакони дар оила корҳои гуногунро вобаста ба синну солашон иҷро мекарданд. Ҳар рӯз дар бораи ҳамаи корҳои, ки кӯдакони 7-19 сола иҷро мекарданд, сабтҳо карда шуда, ба ин корҳо арзиши тахминии пулӣ дода мешуд. Намунаи ин саволнома дар ҷадвали 1 оварда шудааст.

Ҷадвали 1.

Намунаи сабти корҳои, ки кӯдакони дар оилаи деҳоти кишлоқи Қистакӯзи вилояти Суғд (таҳқиқот: май-июли 2008) иҷро мекунанд.

Сана	Рӯзҳои ҳафта	Номи кӯдак	Намудҳои корҳои иҷрошуда	Арзёбии пулакии кор (бо сомони)
2.05.08	Душанбе	Собирҷон (17 - сола)	Буридани да- рахтҳои зардо- лу;	0,9
		Содикҷон (14 - сола)	тайёр кар- дани алаф;	0,6
		Мархабо (7 - сола)	овардани об; нигоҳубини	0,2

			чорво; рӯфтани хавлӣ.	
3.05.08	Сешанбе	Собирчон (17 - сола) Содикчон (14 - сола) Мархабо (7 - сола)	Буридани шохҳои дархти зардолу яксола; овардаи об; тайёр кардани хӯроки нисфирӯзӣ; рӯфтани хавлӣ.	0,4 0,7 0,2
4.05.08	Чоршанбе	Собирчон (17 - сола) Содикчон (14 - сола) Мархабо (7 - сола)	Гузаронидани таъмири утокҳо; нигоҳубини чорво; тайёр кардани хамир; гарм кардани танӯр барои пухтани нон; шустани зарфҳо.	1,2 0,8 0,2
5.05.08	Панҷшанбе	Собирчон (17 - сола) Содикчон (14 - сола) Мархабо (7 - сола)	Майда кардани хезум; рӯфтани хавлӣ; об пошидани хавлӣ.	0,2 0,2 0,2
6.05.08	Чумъа	Собирчон (17 - сола) Содикчон (14 - сола) Мархабо (7 - сола)	Овардани об; хамъ кардани барг барои кирмак; тайёр кардани замин барои кишт; шустани зарфҳо.	2,5 1 0,3
7.05.08	Шанбе	Собирчон (17 - сола) Содикчон (14 - сола) Мархабо (7 - сола)	Нигоҳубини чорво; даравидани алаф; тайёр кардани хезум; ғизо додан ба сағ ва мурғҳо.	1,5 1 0,5
8.05.08	Якшанбе	Собирчон (17 - сола) Содикчон (14 - сола)	Шудгор кардани полиз;	2 1,5

		Мархабо (7 - сола)	сафед ва ранг кардани хона ва дархо; рафтан ба меҳмонӣ.	5,5 сомонӣ зарар
--	--	--------------------	---	------------------

Як қисми маводи чамъбастшудаи таҳқиқотӣ дар чадвали 2 оварда шудааст.

Маълумоти чадвали 2 нишон медиҳад, ки мураккабии кори иҷрошуда аз синну соли кӯдак вобаста аст. Ба қадри наздик шудани мавсими кишоварзӣ, доираи кори кӯдакон васеъ ва мураккабтар мешавад. Аз ҷумла, аз қабилӣ чунин корҳо: шудгор кардани қитъаи замини наздиҳавлигӣ, чамъоварии ниҳолҳо ва шинондани онҳо, коштан, чеканка кардан, коркарди зироатҳо, даравидани гандум, хӯронидани чорво, чамъоварии пилла, чамъоварии меваҳо, сабзавот, самарҳои дарахт, тайёр кардани сӯзишворӣ аз партовҳои чорво, даравидани алаф барои чорво ва ғайра.

Аз ин ҷо маълум мешавад, ки бе мавҷуд набудани 4-5 фарзанд дар оила, волидон иқтисоди муътадили оилавино нигоҳ дошта наметавонанд.

Дар деҳот анъанае ҳаст, ки мувофиқи он ҳар оила бо навбат чорвои деҳаро ба чарогоҳ мебарад. Агар дар оила чунин шахс (фарзанд) набошад, пас он дар рӯзи навбати худ аз деҳа касеро бо пул киро мекунад ва бо ин васила вазифаи худро дар назди деҳа иҷро мекунад. Чунин вазъият ҳангоми хишова кардани зироатҳо, чамъоварии ҳосил ва ғайра низ ба амал омада метавонад.

Корҳое, ки кӯдакон дар дохили оила иҷро мекунанд, дар он ҷо аслан ҳамчун даромаде амал мекунанд, ки кӯдакон ба волидони худ меоранд, ва охириҳо, дар навбати худ, онҳоро ғизо медиҳанд, либос ва пойафзол мепашонанд, тарбия медиҳанд, обод мекунад ва ғайра.

Цадвали 2.

Арзиши миёнаи пулии меҳнати кӯдакони посухдиҳандагон дар хонавода дар деҳоти вилояти Суғд (бо сомонӣ, таҳқиқот: май–июли соли 2008) ¹

Синну соли кӯдак, сол	Даромади ҳафтаинаи назариявии кӯдакон дар оила, бо сомонӣ											Ҳамагӣ барои ёздаҳ моҳ бо сомонӣ
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	
6	4.5	4.1	3.3	4.6	4.0	3.6	5.0	3.2	4,3	4.2	4.2	45
7	2.9	4.7	9.5	8.7	9.0	9.0	7.1	8.8	8.7	9.3	8.8	86.5
8	3.4	2.8	3.6	3.4	2.4	3.4	4.1	4.6	2.6	3.2	3.3	36.8
9	4.4	4.8	6.8	5.7	8.3	6,3	5.7	5.1	4.5	5.6	6	63.2
10	4.8	3.3	3.1	5.2	4.7	3.3	4.8	4.1	5.1	5.1	4.6	48.1
11	7.8	5.7	6.6	5.2	5.4	5.6	5.5	5.1	5.7	4.9	4.4	61.9
12	5.5	6.8	6.2	6,7	5.9	6.1	6.4	7.3	6.5	6.0	6.6	70
13	8.2	7.1	7.8	7.6	8.2	9.3	8.8	8.7	8.6	9.1	13.8	97.2
14	7.1	6.0	7.2	8.4	8.3	7.5	8.5	8.4	7.8	8.1	7.1	84.4
15	8.6	9.1	7.6	7.2	7.9	8.5	9.3	8.2	8.3	10.5	8.7	93.9
16	10.7	9.2	8.0	6.9	7.6	7.8	8.8	8.7	9.2	8.5	9.4	94.8
17	9.9	10.1	10.2	9,7	13,7	11.4	10.4	7.6	11.2	8.6	9,7	112.5
18	8.2	7.2	7.4	8.7	11.7	8.3	8.4	8.8	9.2	9.6	9.8	97.3
19	14.3	13.4	13.2	12.4	16.0	17.3	12.3	16.1	15.6	13.1	15.2	158.9

Вобаста аз синну сол, кӯдакон кори мураккабии гуногунро иҷро мекунанд ва мувофиқан, волидон, ба кори дар хонавода иҷрокардаи кӯдакон арзиши тахминии пулӣ доданд. Ҳамин тавр, кӯдаки 6–сола дар як ҳафта ба ҳисоби миёна то 4,5 – 16 – сола – 10,7 сомонӣ, дар 19 – солагӣ – 14,3 сомонӣ корхоро иҷро мекунад.

Бояд гуфт, ки ин рақамҳо шартӣ ва тахминӣ мебошанд. Дар оилаҳои гуногун арзёбии ҳамон як кори кӯдак аз ҷониби волидон метавонад баландтар ё пасттар бошад. Аммо, дар маҷмӯъ, чунин манзара ба мушоҳида мерасад: ҳамаи кӯдакони деҳа дар синни 6–

¹Исломов Ф.С. Экономическая роль детей в семье и его влияние на демографическое поведение родителей // Вестник Таджикского технического университета. – Душанбе, 2012.- № 2 (18).– 102с.

сола ва аз он боло дар доираи хонавода вазифаҳои меҳнати худро доранд. Ба қадри зиёд шудани синну соли кӯдак мураккабии кори иҷрошаванда меафзояд ва табиист, ки ин кор баландтар баҳо дода мешавад. Барои арзёбии аҳамияти меҳнати кӯдакон дар оила, рақамҳои зеринро мавриди муқоиса қарор медиҳем. Тибқи маълумоти мақомоти омили Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар соли 2008 даромади миёнаи меҳнат ба сари аҳоли ба ҳисоби ҳар як аъзои хонавода 65,2 сомонӣ, даромад аз хоҷагиҳои ёрирасони шахсӣ 33,41 сомониро ташкил додааст¹.

Даромаде, ки як кӯдак дар давоми ҳафта ё моҳ ба хонавода меорад, чандин маротиба зиёдтар аст.

Тибқи таҳқиқоти мо, кӯдаки 6–сола ба ҳисоби миёна ҳар моҳ тақрибан 16 сомонӣ, кӯдаки 8–сола – 13,5 сомонӣ, кӯдаки 10–сола – 17,5 сомонӣ, кӯдаки 12–сола – 26 сомонӣ, кӯдаки 14–сола – 29,5 сомонӣ, 16–сола – 35,5 сомонӣ, 18–сола – 38 сомонӣ, 19 сола – 58 сомонӣ даромад меорад.

Ғайр аз манфиатҳои моддӣ, кӯдакон як қатор вазифаҳои ғайримоддиро иҷро мекунанд. Ба онҳо фурӯши маҳсулоти хонагӣ, аёдати хешу табор ва наздикон, иҷрои бисёр дигар хизматрасониҳои ғайримоддӣ мансубанд, ки инчунин хароҷоти меҳнатиро талаб мекунанд. Агар кӯдакон намебуданд, он гоҳ як қатор хизматрасониҳои ғайримоддиро бояд волидон иҷро мекарданд ё ягон касро барои бо пул киро мекарданд.

Таҳқиқот инчунин нишон дод, ки дар оилаҳои калон (бисёрнасли) дар муқоиса бо оилаҳои оддӣ шароити хуби тарбия, нигоҳубини фарзанд, таъминоти моддӣ ва ғайра мавҷуданд, аз ин рӯ дар оилаҳои калон зоиш нисбат ба оилаҳои оддӣ баландтар аст.

Дар оилаҳои калони деҳот масъалаҳои издивоҷи ҷавонон аз ҳисоби дастгирии яқдигарии оилаҳои хурд зудтар ҳал карда мешаванд. Инчунин, тавре ки таҳқиқотҳо нишон доданд, парокандашавиҳои оилавӣ дар оилаҳои калон аз ҳисоби мудоҳилаи саривақтии аъзои калонсоли оила ба ин масъала

¹Статистический ежегодник Республики Таджикистан. 2009 год. – Душанбе, 2009. - 118с.

камтаранд. Ҳамин тариқ, дар асоси гуфтаҳои боло, чунин хулоса баровардан мумкин аст:

– шароити бурдани хочагии хонаволагӣ дар деҳот дар якҷоягӣ бо урфу одатҳо ва анъанаҳои ҳифзшудаи миллӣ дар муносибатҳои мутақобилаи фарзандон ва волидон сатҳи баланди аҳамияти фарзандонро дар оила нигоҳ медоранд. Механизми ташаққули тақсимоти меҳнат дар доираи оилаи деҳот дар шуғлнокии ҷавонон бо меҳнат нақши муҳимро мебозад;

– агар рушди заминаи моддию техникаи оила дар деҳот ба таври назаррас рушд наёбад, нақши калони иқтисодии кӯдакон дар оилаи деҳот дар 10–15 соли оянда низ сатҳи баланди зоишро нигоҳ медорад.

Аммо, масъалаи шуғли кӯдакон дар оилаҳо масъалаи иқтисодист, ки хеле суст омӯхта шудааст.

Таҳқиқоти дар боло овардашуда нишон медиҳад, ки дар сурати парокандашавии ин оилаҳо, он даромади назаррасро аз даст медиҳад ва оқибатҳои дигари манфӣ ба даст меорад. Аз ин рӯ, дар деҳот сатҳи парокандашавии оилаҳо нисбат ба шаҳрҳо хеле камтар аст.

Дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ, ба қадри рушд қардани онҳо, тамаркузи истехсолот дар дасти шахсони хусусӣ ё шахсони алоҳида ба амал меояд ва ба амал омада истодааст. Ин ба хочагии кишлок ҳам дахл дорад. Пас аз тақсим қардани 75 ҳазор гектар замин аксари оилаҳо ба истифодабарандагони замин табдил ёфтанд. Ин омили муҳими таҳкими иқтисоди оила ва умуман кишоварзӣ мебошад. Аммо, нархи гарони нуриҳои кимиёвӣ, дастрасии суст ба техникаи хурд, имконоти маҳдуд барои фуруши озоди маҳсулот (миёнаравҳо ҳалал мерасонанд), пардохтҳои сершумори андозӣ ва ғайра ҳамчун омилҳои амал мекунанд, ки ба рушди бомуваффақияти ин хочагиҳо монеа эҷод мекунанд.

Барои ҳалли ин масъалаҳо Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон бояд дар бораи рушд, ҳифз, дастгирии оилаҳои деҳот дар ташкили фаъолияти хочагидорӣ қарор қабул кунад. Яке аз роҳҳои ҳалли ин масъалаҳо маҳдуд қардани тамоюлҳои ба худуди шаҳрӣ дохил қардани заминҳои алоҳидаи наздишаҳрӣ мебошад. Дар натиҷа,

оилаҳое, ки аллакай дар таркиби шаҳр зиндагӣ мекунанд, аз ҳукуки нигоҳубини чорво ва парранда, истехсоли дигар маҳсулоти кишоварзӣ маҳрум мегарданд. Ба эҳтимоли зиёд, хоҷагиҳои наздишаҳрии кишоварзии қишлоқҳои алоҳидаро ба худтаъминкунӣ гузаронидан лозим аст, то ки сокинони қишлоқ худашон худро бо гӯшт, парранда, шир, рағван таъмин карда, ба онҳо имкон дода шавад, ки дар кӯҳҳо чарогоҳҳо дошта бошанд ва ғайра.

Ин муносибат хоҷагиҳои оилавии деҳотро бештар қобили зиндагӣ гардонида, имкон фароҳам меорад онҳоро дар муносибатҳои оилавӣ низ таҳким бахшида, шумораи парокандашавихоро коҳиш диҳад. Барои бисёр оилаҳои хурди деҳот барои худтаъминкунӣ як гови ширдеҳ, чанд парранда ва полиз кифоя аст. Аммо, ҳатто барои ин, дар бисёр деҳаҳо шароит вучуд надорад, зеро тамоми заминҳо, аз ҷумла заминҳои доманакӯҳӣ ва кӯҳӣ ба моликони калон тақсим карда шуда, рӯз то рӯз ин масъала амиқтар шуда истодааст. Ҳамроҳ кардани онҳо ба шаҳрҳо дар таъмини аҳоли бо озуқаворӣ мушкилоти бештарро ба миён меорад.

Ҳамин тариқ, нақши баланди иқтисодии кӯдакон дар оила дар иштироки онҳо дар ҳаёти оилавӣ аз синни хурдӣ (6–7–сола) ифода меёбад, ки ба оила на танҳо қаноатмандии иқтисодӣ, балки психологиро низ ба волидайн меорад. Ин шароит омилҳои мебошанд, ки оилаҳоро бо ҳам муттаҳид гардонида, парокандашавихоро коҳиш медиҳанд.

Илова бар ин, таҳқиқотҳо муайян карданд, ки байни парокандашавӣ ва сатҳи зоиш робитаи ба таври қавӣ ифодаёфтаи баръакс вучуд дорад. Дар оилаҳои деҳоти Тоҷикистон, ки ба онҳо зоиши баланд ва оилаҳои калон хос буданд, нишондиҳандаҳои пасти парокандашавӣ мавҷуд буданд. Дар кишварҳои Аврупо, ки сатҳи зоиш кам аст ва оилаҳои хурд нисбатан зиёданд, нишондиҳандаҳои баланди парокандашавӣ вучуд доранд¹.

Дар шароити муосир дар Тоҷикистон коҳиши ҳиссаи оилаҳои мураккаб, коҳиш ёфтани зоиш ба назар мерасад, ки ин метавонад боиси афзоиши парокандашавии оилаҳо гардад.

¹Исломов Ф. Современные тенденции воспроизводства населения и его перспективы. – Душанбе, 2012. – 119с.

БОБИ II. МАСЪАЛАҲОИ ШАКЛҲОИ ЗУҲУРИ ҚОНУНИ ИҚТИСОДӢ–ДЕМОГРАФИИ ПАРОКАНДАШАВИИ ОИЛАҲО

2.1. Динамикаи парокандашавии оилаҳо дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ

Рушди Тоҷикистон дар роҳи муносибатҳои бозоргонӣ равандҳои демографӣ, аз ҷумла парокандашавии оилаҳоро низ фаро гирифт.

Парокандашавии оилаҳо нишондиҳандаи демографӣ буда, дар айни замон, дар худ амалан ҷанбаҳои ҳаёти аҳоли: иқтисодӣ, иҷтимоӣ, этникӣ, динӣ, фарҳангӣ, анъанавӣ, урфу одатиро эҳсос мекунад. Бояд қайд кард, ки тағйирёбии чунин омилҳои бунёдии муайянкунанда, ба монанди иқтисодӣ, моҳиятан хусусияти таъсири ҳамаи омилҳои дигари ба парокандашавии оилаҳо таъсиррасонро тағйир медиҳад. Ивазшавии навъи низомии ҷамъиятӣ, иқтисодӣ – сотсиалистӣ ба капиталистӣ бо мурури замон дар Тоҷикистон метавонад омилҳои муайянкунандаи ивазшавии хусусияти тамоюли парокандашавии оилаҳо гардад.

Бояд қайд кард, ки тағйироти демографӣ, дар муқоиса бо тағйироти иқтисодӣ, ҳамчун тағйироти асосӣ, оҳиста ба вуқӯъ пайваста, аз тариқи шуури одамон мегузаранд, ки ин вақтро талаб мекунад. Тағйироти иқтисодӣ, зимни зарурат, зуд дар вақти кӯтоҳтар тағйир меёбанд. Аз ин рӯ, ҳангоми таҳлили тамоюлҳои сатҳи парокандашавии аҳоли дар фосолаи муайяни вақт мо, ҳарчанд дар шакли хомӯшшаванда, ҳамеша таъсири омилҳои гузаштаре эҳсос мекунем.

Нуқтаи муҳим дар таҳқиқи масъалаҳои парокандашавии оилаҳо ин аниқ кардани мазмуни чунин мафҳум, ба монанди қатъ кардани никоҳ мебошад.

Ба ин мафҳум шаклҳои гуногуни қатъи никоҳ ҷойгир карда мешаванд. Аз ҷумла, тибқи таснифоте, ки дар омор қабул шудааст, қатъ кардани издивоҷ метавонад дар ду ҳолат: яқум, дар натиҷаи марги яке аз ҳамсарон. Дар ин ҳолат, зиндамондари аз ҷуфти ҳамсар бевазан меноманд; дуввум, дар натиҷаи

парокандашавӣ ба амал ояд. Ин шахсонро парокандашуда меноманд.

Таносуб байни ин ду сабаби қатъ кардани издивоҷ аз бисёр сабабҳо вобаста аст. Гурӯҳи бевазанон метавонад афзоиш ёбад, агар дар кишвар ва ё байни кишварҳо нооромиҳои сиёсӣ, муноқишаҳои мусаллаҳона ва ғайра ба вуқӯъ оянд. Намунаи ин метавонад ҷанги шахрвандӣ бошад, ки дар Тоҷикистон рух дода буд, ки дар натиҷаи он бисёр мардони оиладор ва шахсони беоила кушта шуда, бисёр оилаҳо бо ин ё он сабаб бе модар монданд.

Дар натиҷа, шумораи беваҳо дар кишвар афзоиш ёфт. Илова бар ин, омили муҳими афзоиши шумораи беваҳо дар солҳои охир паҳншавии «корона–вирус» дар тамоми ҷаҳон, аз ҷумла дар Ҷумҳурии Тоҷикистон маҳсуб меёфт. Ин вирус хеле заиф шудааст, аммо то ба ҳол таъсири он эҳсос мешавад.

Илова бар ин сабабҳо, муҳочирони меҳнатӣ аз Тоҷикистон дар хориҷа мемиранд, шумораи «бори 200» афзоиш меёбад. Сабабҳои дигар низ вучуд доранд.

Ба гурӯҳи дуҷуми шахсоне, ки ба таркиби издивоҷи қатъшуда дохиланд, оилаҳои парокандашуда мансубанд. Парокандашавии оилаҳо метавонад бо сабабҳо ва ангеаҳои мухталиф, тақрибан дар ҳама гурӯҳҳои синну соли қобили меҳнат ва аз синни қобили меҳнат калонтар рух диҳад. Ҳамзамон, дар шароити ташаккули муносибатҳои бозаргонӣ, ангеаҳои парокандашавии оилаҳо ғанӣ гардида, таъсири урфу одатҳо ва анъанавии ташаккулёфтаи миллӣ тадриҷан суғуст гардида, навҳои ба шароити нави ҳаёт мувофиқ пайло мешаванд.

Тағйироти шумораи беваҳо ва шахсони парокандашудаҳо дар тӯли солҳои муносибатҳои бозаргонӣ дар ҷадвали 3 оварда шудааст.

Ҷадвали 3.

Динамикаи шумораи никоҳҳои катъшуда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон
дар солҳои 1995-2018, мардон (нафар)*

Беваҳо аз рӯи синну сол	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	Парокандашӯ дагон аз рӯи синну сол	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
Ҳамагӣ	767	378	410	1060	470	748	410	783	955	Ҳамагӣ	188	715	113	128	816	495	394	698	1531
15-19	14	1	-	-	-	-	-	-	-	15-19	25	0	1	0	2	-	5	-	9
20-24	116	52	21	64	-	2	14	7	47	20-24	325	81	100	158	131	70	91	95	269
25-29	137	65	50	140	93	151	89	212	210	25-29	542	206	265	349	233	141	111	235	534
30-34	139	60	61	90	65	106	57	181	160	30-34	416	148	317	222	121	79	50	159	354
35-39	84	39	56	76	35	56	22	74	99	35-39	231	207	205	173	81	26	28	83	158
40-44	71	48	49	76	47	32	18	49	48	40-44	125	70	119	126	38	20	15	40	80
45-49	40	21	47	71	36	24	17	38	44	45-49	73	29	54	69	46	10	9	24	49
50-54	32	15	30	61	28	20	16	49	39	50-54	50	26	29	48	32	9	9	13	40
55-59	50	18	19	61	53	49	12	34	39	55-59	37	10	19	44	48	49	7	10	25
60-64	83	25	16	125	14	175	66	44	161	60-64	56	26	9	86	17	38	38	22	9
65-69	-	20	24	125	42	55	65	55	81	65-69	-	6	8	4	38	52	17	16	1
70-74	-	8	24	104	36	45	13	19	12	70-74	-	5	3	4	19	-	13	-	1
75+	-	5	13	67	21	32	21	21	14	75+	-	1	1	4	10	1	-	-	-
Ишора нашуда аст	1	1	-	-	-	1	-	-	1	Ишора нашуда аст	1	-	-	-	-	-	1	1	2

• Манбаъ: Солномаи оморӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – С. 225 – 226.

Аз маълумоти чадвали 3 дида мешавад, ки барои солҳои 1995–2018 шумораи мардони бева, гарчанде бо пасту баландшавихо, аммо афзудааст. Ин афзоиш аз ҳисоби гурӯҳҳои синну соли 25–29 ва 30–34 – сола сурат мегиришфт. Дар гурӯҳҳои синну соли минбаъда шумораи беваҳо кам мешаванд, аммо дар гурӯҳи 60–64 – сола якбора афзоиш ёфта, дар гурӯҳҳои баъдӣ низ афзоиши шумораи беваҳо ба мушоҳида мерасад.

Дар маҷмӯъ, дар солҳои 1995–2018 шумораи беваҳо ба 1,2 маротиба афзоиш ёфтааст.

Чадвали 4 нишон медиҳад, ки дар байни арӯсҳо дар ҳамаи гурӯҳҳои синну соли барои солҳои 1995–2018 шумораи беваҳо кам шуда истодааст, ки ин тамоюли мусбат маҳсуб меёбад.

Арусҳои чудошуда барои солҳои 1995–2017 дар ҳамаи гурӯҳҳои синну сол коҳиш ёфт, аммо дар соли 2018 тақрибан дар ҳама гурӯҳҳои синну сол ин нишондиҳанда афзоиш ёфт. Дар солҳои 1995–2018, дар маҷмӯъ, шумораи арӯсҳои чудошуда 3,7 маротиба коҳиш ёфтааст, аммо дар солҳои 2017–2018 он 2,9 маротиба афзудааст. Ба эҳтимоли зиёд, дар соли 2018 ҳодисаҳои ғайриоддӣ рух доданд, ки боиси афзоиши якбораи шумораи арӯсони талоқшуда шуданд. Ин сабабҳо мавзӯи таҳлили маводи асари асосии минбаъда хоҳанд буд.

Дар соли 2018 шумораи бевамардҳо (мардон) нисбат ба бевазанҳо (занон) 5,9 маротиба ва домодҳои талоқшуда нисбат ба арӯсони талоқшуда 1,8 маротиба зиёдтар буданд.

Умуман, аз гуфтаҳои боло ба чунин хулоса омадан мумкин аст, ки қатъ кардани издивоҷ танҳо дар соли 2018 бо сабаби бевазанӣ ва талоқ дар байни мардон нисбат ба арӯсҳо 2,6 маротиба зиёдтар буд.

Таблица 4.

Динамикаи шумораи издивочҳои қатъгардида дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1995 – 2018, занон (нафар) *

Беваҳо аз рӯи синну сол	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018	1995	2000	2005	2010	2014	2015	2016	2017	2018
	Парокандашуд агон аз рӯи синну сол																	
Ҳамагӣ	450	216	188	391	83	343	153	190	163	1307	475	598	554	266	232	154	353	809
15-19	36	3	2	0	-	-	-	-	-	57	10	9	8	-	-	15	-	34
20-24	86	54	21	30	-	6	11	33	30	317	93	92	89	25	18	32	97	238
25-29	113	53	43	45	7	39	16	58	34	329	126	164	130	66	39	31	109	254
30-34	81	41	41	54	15	40	11	37	27	222	85	153	88	46	32	14	60	137
35-39	34	23	27	41	15	47	4	16	12	136	57	82	76	36	33	2	30	70
40-44	26	12	24	42	7	47	2	5	8	106	34	46	54	28	28	6	16	42
45-49	10	13	9	45	3	45	1	4	5	47	22	23	60	17	18	5	10	19
50-54	17	7	11	91	9	57	7	7	4	25	32	19	19	15	53	40	7	9
55-59	18	2	4	18	17	42	36	11	31	32	5	7	27	32	6	7	20	6
60-64	29	4	1	13	5	13	9	13	10	34	6	2	1	-	3	-	4	-
65-69	-	2	3	6	5	5	4	4	2	-	-	1	1	-	1	1	-	-
70-74	-	1	2	6	-	2	2	1	-	-	3	-	1	-	1	-	-	-
75 +	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Йшора нашуда аст	-	1	-	-	-	-	-	-	-	2	2	-	-	1	-	1	-	-

* Манбаъ: Солномаи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон 2019. – Душанбе, 2019. С. 225– 226.

Бевашавӣ ва парокандашавӣ - ҳарду падидаҳои номатлуб барои ҷомеа ва оила мебошанд ва алахусус агар онҳо дар гурӯҳҳои сермахсултарини синну солӣ ба амал оянд. Онҳо зарари калони маънавӣ, моддӣ, психологӣ ва тарбиявиро, хусусан барои насли наврас, мерасонанд.

Бо назардошти ин қайду шартҳо, мо кӯшиш хоҷем кард, ки тамоюли коэффисиенти умумии парокандашавии оилаҳоро дар Тоҷикистон дар солҳои охири рушди сотсиалистӣ ва дар тӯли солҳое, ки кишварро ба муносибатҳои бозаргонӣ овардааст, мавриди мушоҳида қарор диҳем.

Дар ин ҷо бояд қайд кард, ки аз соли 1991 то 2008 динамикаи нишондиҳандаҳои демографии парокандашавии оилаҳо дар адабиёти илмии Тоҷикистон таҳлил карда шудааст¹.

Мо кӯшиш менамоем, ки ин таҳлилро дар тӯли солҳои 2009–2018 идома диҳем, то муайян намоем, ки чӣ гуна муносибатҳои рушдбанди бозаргонӣ ба парокандашавии оилаҳо таъсир расонидаанд. Ба маълумоти ҷадвали 5 муроҷиат мекунем.

Ҷадвали 5.

Динамикаи парокандашавии оилаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009–2018. *

Солҳо	Шумораи парокандашавихо			Солҳо	Коэффисиенти умумии парокандашавӣ, бо %		
	Ҷамъ	Аҳолии шаҳр	Аҳолии деҳот		Ҷамъ	Аҳолии шаҳр	Аҳолии деҳот
2009	5593	2647	2946	2009	0.8	1.3	0.5
2010	6019	3181	2838	2010	0.8	1.6	0.5
2011	6762	2811	3951	2011	0.9	1.3	0.7
2012	7417	2973	4444	2012	0.9	1.4	0.8
2013	7920	3264	4656	2013	1.0	1.5	1.0
2014	9037	3279	5758	2014	1.1	1.5	1.0
2015	8346	3366	4980	2015	1.0	1.5	0.8
2016	8845	3557	5288	2016	1.0	1.6	0.8

¹Субхонов А.И., Исломов Ф.С. Демографические аспекты брачности и разводимости населения Таджикистана. – Душанбе, 2012. – С. - 120

2017	10053	3870	6183	2017	1.1	1.7	0.9
2018	10976	5081	5895	2018	1,2	2.1	0.9
Тағйирот барои солҳои 2009– 2018, бо %	196.2	192.0	200.0	Тағйирот барои солҳои 2009– 2018, ба ҳисоби миён а %	0,4	0.8	0,4

** Ҳисоб карда шудааст аз рӯи: Солномаи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. С. 214, 220.*

Аз маълумоти чадвали 5 бармеояд, ки дар солҳои 2009–2018 шумораи парокандашавиҳо афзоиш ёфтааст, дар сурате, ки бо ифодаи мутлақ парокандашавиҳо дар деҳот нисбат ба шаҳрҳо зиёдтар мешуданд.

Коэффисиенти парокандашавӣ дар давраи мазкур баланд шудааст, аммо дар шаҳрҳо он нисбат ба деҳот зиёдтар шудааст. Бо ифодаи мутлақ, дар ҳама минтақаҳо, ба истиснои шаҳри Душанбе, шумораи парокандашавиҳо дар маҳалҳои деҳот нисбат ба шаҳрҳо зиёдтар буда, бо он шарҳ дода мешавад, ки шумораи бештари аҳолии минтақаҳо дар деҳот зиндагӣ мекунанд.

Яъне, дар давраи ташаккули муносибатҳои бозаргонӣ дар Тоҷикистон (солҳои 1991–2018) коэффисиенти умумии парокандашавӣ то соли 2006 коҳиш ёфт ва аз соли 2007 инҷониб он ҳам дар шаҳрҳо, ҳам дар деҳот босуръат зиёд шудан гирифт.

Дар ин ҷо манзараи ҷолиб ба назар мерасад.

Бо оғози ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон як қисми ҷавонони синни никоҳӣ кишварро тарк карданд, қисми дигар кушта шуд, қисми сеюм ба барпо кардани оила ҷуръат накард. Қисми аксари биноҳои истиқоматӣ, мактабҳо, корхонаҳо ва ғайра дар минтақаҳои, ки дар онҳо ҷанг ҷараён дошт, ғорат ва сӯзонида шуданд. Ҷойҳои корӣ вучуд надошт, музди меҳнат кам буд. Дар натиҷа, тавре ки дар матбуот инъикос ёфта буд, дар кишвар ба истилоҳ норасоии домодҳо ба амал омад. Сол аз сол шумораи духтарони бешавҳари синни никоҳӣ зиёдтар мешуд. Ғайр аз ин, вазъи вазнини иқтисодии аҳоли онҳоро аз сарфи хароҷоти калон дар тӯйҳо, инчунин гузаронидани дигар урфу одатҳои милли бозмедошт, зеро пул намерасид.

Барои осон кардани вазъияти бавучуд омад, Ҳукумати кишвар Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 июни соли 2007, № 272 «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»¹–ро қабул кард. Тибки ин қонун, доир ба баргузори ҷашну маросимҳо, тӯйҳо, маъракаҳои азодорӣ як қатор маҳдудиятҳо ҷорӣ карда шуданд, ки имкон доданд бо харочоти камтар ин ҷорабиниҳо гузаронида шаванд. Аҳоли ин қонунро бо фаҳмиш ва қаноатмандии зиёд қабул кард. Танҳо дар нимаи дуоми соли 2007 шумораи умумии издивоҷ нисбат ба соли 2006 аз 8,2 ба 13,7 ба 1000 нафар аҳоли зиёд шуд. Сатҳи баланди ин нишондиҳанда то соли 2014 боқӣ монда, пас ба коҳиш оғоз кард. Дар ин ҷо чизи ҷолиб он аст, ки коэффисиенти умумии парокандашавӣ дар соли 2007 - 0,7, дар ҳоле ки дар соли 2006 ба ҳар 1000 аҳоли 0,4 – ро ташкил меод. Гарчанде ки солҳои минбаъда коэффисиенти издивоҷ ба коҳишбӣ сар кард, вале парокандашавӣ дар тӯли солҳо то соли 2018 баланд шудан гирифт. Кӯшиш кунем, ки ин падида ро шарҳ диҳем. Мардон, дар давраи солҳои 1991–2007, ҳамчун муҳочирон дар хориҷа меҳнат мекарданд, бо зиндагии дигар шинос шуданд, қор кардани пули хубро шурӯъ карданд. Аз соли 2007 дар Тоҷикистон қонуни мазкур мавриди амал қарор гирифт ва, ҳангоми мавҷудияти пул, баъзе мардон ба худ имкон меоданд, ки аз зани худ ҷудо шуда, бо зани дигаре издивоҷ кунанд, ё ҳангоми дар хориҷа будан бо занашон ғойбона пароканда шуда, дар кишварҳои иқомат оилаи навро ташкил диҳад. Ва ҷолиб он аст, ки авҷи издивоҷ соли 2014 хотима ёфт ва, авҷи парокандашавӣ бошад, то ба имрӯз идома дорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, қабл аз инқилоби соли 1917, парокандашавии оилаҳо қариб пурра бо қонунҳои дини Ислом, тавассути меъёрҳои муқарраршудаи барои дин хоси рафтор: издивоҷи бармаҳал, бисёрзанӣ, тартиби парокандашавӣ ва тақсмоти амволи зану шавҳар ва ғайра ба танзим дароварда мешуд.

Пас аз инқилоби 1917, вақте ки Ҳокимияти Шӯравӣ дар тамоми қаламрави Туркистон, аз ҷумла дар Тоҷикистон барқарор

¹ Закон Республики Таджикистан «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан» от 08 июня 2007 года, № 272

шуд, меъёрҳои шӯравии парокандашавӣ қорӣ карда шуданд, ки дар меъёрҳо ва қоидаҳои рафтори сотсиалистӣ ёфта буданд.

Парокандашавӣ тавассути қонунгузорию сотсиалистӣ дар бораи никоҳ ва оила ба таври васеъ танзим карда мешуд, аммо аз ҷиҳати мазмун ин раванд ҳамзамон, ғайриқонунӣ, бо принципҳои динӣ ба танзим дароварда мешуд. Аммо принципҳои динии парокандашавӣ қувваи қонунгузорӣ надоштанд, аммо онҳо дар шуури аҳоли мавқеи муҳими рӯҳониро ишғол мекарданд.

Пас аз пошхӯрии СССР Ҷумҳурии Тоҷикистон дар самти сохтмони иқтисоди иҷтимоӣ – меҳвари бозаргонӣ роҳ гирифт. Сохтмони ҷомеаи нав қабули як қатор қонунҳоро дар соҳаи издивоҷ ва оила бо дарназардошти хусусиятҳои миллии мардум, рушди демократикунонӣ дар ҳаёти никоҳӣ – оилавӣ, ва хусусиятҳои рушди ҳуди муносибатҳои бозаргониро тақозо мекард. Аз ҷумла, қонунҳо дар бораи баробарии гендерӣ, дар бораи баланд бардоштани масъулияти волидон барои тарбияи фарзанд, баланд бардоштани масъулияти фарзандон барои нигоҳубини волидайн, дар бораи шугли занон, дар бораи масъалаи издивоҷ ва оила, дар бораи баланд бардоштани синну соли издивоҷи аввалини ҷавонони аз 17 то 18 – сола, пешгирии зӯрварӣ дар оила ва ғайра қабул карда шуданд.

Қонунҳои қабулшуда оилаҳоро торафт ба гардиши муносибатҳои бозаргонӣ ҷалб карда, бо ворид кардани хусусиятҳои ҳоси нав инчунин ба ташаккули муносибатҳои никоҳию парокандашавӣ, ҷалб мекарданд.

Яке аз омилҳои ҷиддӣ, ки ба тирагии аҳоли, вазъи оилаҳо, зоиш ва парокандашавӣ, рушд ва серҳаракатии аҳоли таъсири назаррас гузошт, ҷанги шаҳрвандии бародаркуш буд, ки дар Тоҷикистон рух дод.

Аҳоли дар формати гурезаҳо ба хориҷа – ба Россия, Афғонистон, Ўзбекистон, Эрон, Ҳиндустон, Покистон, Қазоқистон ва дигар кишварҳо, зиёда аз як миллион нафар танҳо ё бо оилаҳояшон берун рафтанд.

Ҷанги шаҳрвандӣ аҳолии суғр муҳочиратшавандаи тоҷикро ба муҳочираткунандаи фаъол табдил дод, ки он на танҳо барои ҷомеа ва алалхусус оила паёмдҳои манфӣ, балки то дараҷаи назаррас паёмдҳои манфӣ низ дошт.

Дар солҳои чанги шаҳрвандӣ ангезаи асосии муҳоҷират сиёсӣ буд. Дар давраи будубоши аҳолии тоҷик ҳамчун муҳоҷирон дар хориҷа, онҳо тадриҷан бо зиндагии кишварҳои иқомат шинос шуданд. Бо соҳибкорони маҳаллӣ робита барқарор намуда, дар кишвари бегона ба ҳайси муҳоҷирони иқтисодӣ ба ҳаёт ҳамроҳ шуданд. Бисёре аз муҳоҷирон шаҳрвандии кишвари иқоматро ба даст оварда, шаҳрванди комилхуқуқи ин кишварҳо шуданд.

Баъзе муҳоҷирон дар Тоҷикистон оила надоштанд ва онро дар кишвари иқомат ба даст оварданд. Қисми дигари муҳоҷирон дар кишварашон оила ва фарзанд доштанд. Қисме аз онҳо фарзандони худро ба кишварҳои иқомат оварданд. Аммо муҳоҷироне низ буданд, ки ё аз оилаҳои худ ғоибона ҷудо мешуданд, ё ба ватан баргашта, ин масъаларо тавре ҳал мекарданд, ки оилаҳояшонро ба тақдир ҳавола мекарданд ва умуман дар бораи онҳо ҳеҷ ғамхорӣ намекарданд, ё ба оилаҳояшон танҳо кумаки моддӣ мерасониданд.

Падидаи нав ин буд, ки як қисми занон, пас аз пошхӯрии СССР ва оғози ташаккули муносибатҳои бозаргонӣ, дар марҳилаи аввал ба «савдои мокуворӣ» пайвастанд, ки дарро барои истиқлолияти иқтисодӣ аз шавҳар боз кард. Минбаъд, ин занон на танҳо ба кишварҳои ИДМ, балки ба кишварҳои хориҷӣ низ ба қор мерафтанд, ки дар он ҷо онҳо бо хусусиятҳои ҳаёт дар шароити муносибатҳои бозаргонии ин кишварҳо ошно мешуданд. Барои баъзе аз ин занон оила ва зиндагӣ бо шавҳар аҳамияти ҳарчӣ камтарро пайдо мекарданд. Оҳиста–оҳиста ин оилаҳо пароканда шуда, шакли нави издивоҷ – ҳамзистӣ, ё ҳамчун хушдор, ё ҳамчун зани дуҷум ва сеҷум рушд ёфт.

Муҳоҷирати берунаи меҳнатӣ ба афзоиши никоҳҳои интернатионалӣ мусоидат кард. Қисми муайяни муҳоҷирон, ки манзил надоштанд, ё бо сабабҳои дигар, аз ҳисоби аҳолии маҳаллӣ ба ақди никоҳ медаромаданд. Қисме аз онҳо аз сабти расмӣ издивоҷ гузаштаад, дигарон бошанд, бидуни сабти расмӣ, яъне дар издивоҷи консенсуалӣ (розигӣ) (бидуни қайди қонунӣ) зиндагӣ мекарданд. То солҳои 50–60–уми асри XX дар Тоҷикистон издивоҷҳои консенсуалӣ, аммо навъи дигар, вучуд доштанд. Масалан, ақди никоҳ тибқи маросими динӣ мегузашт ва танҳо дар охири умр, вақте ки масъалаҳо дар мавриди амвол,

нафақа ва ғайра ба миён меомаданд, зану шавҳари калонсол дар мақомоти давлатӣ сабти ном мешуданд.

Дар айни замон чунин шакли издивоҷ вучуд надорад. Дар амал, баъзан мавҷудияти издивоҷи консенсуалиро ҳамчун издивоҷи муваққатӣ меҳисобанд, ки метавонад ҳар лаҳза вайрон шавад, агар масалан, шавҳар – муҳочир меҳоҳад ба ватани таърихии худ баргардад.

Издивоҷи консенсуалӣ дар худӣ Тоҷикистон, зимни хоҳиши доштани шавҳари дуҷум ё зани дуҷум аз ҷониби одамон ҷой дорад, агар зарурати ин аз ҷониби мақомоти дахлдори тандурустӣ ё корҳои дохилӣ тасдиқ гардида бошад.

Хусусияти хоси парокандашавии оилаҳо дар Тоҷикистон дар шароити муосир баланд шудани синну соли парокандашандагон мебошад. Тавре, ки дар боло қайд кардем, ин ба тариқи зайл шарҳ дода мешавад: баланд шудани сатҳи фарҳангӣ–маишӣ, илмӣ–техникии сатҳи зиндагӣ аз ҷавонон ба даст овардани таҳсилоти олии миёнаи махсус талаб мекунад, то минбаъд музди хуб гиранд, манзили истиқоматӣ харанд, ва ғайра. Духтарон тақрибан худӣ ҳамин хел ниятхоро доранд. Ин ба баланд шудани синну соли издивоҷ ва, мутаносибан, баланд шудани синну сол ҳангоми парокандашавӣ мусоида мекунад.

Дар замони сотсиализм мушкилоти гирифтани манзили истиқомат барои навхонадорон кам буданд. Навхонадорон ё то ба итмом расидани таҳсил дар мактаби миёна, ё то ёфтани ҷои кор аз ҳисоби волидони худ зиндагӣ мекарданд. Даромади оила ба чунин иқдом имкон меод. Аз ин рӯ, издивоҷҳои барвақтӣ, зоиши барвақтӣ ва парокандашавии барвақтӣ вучуд доштанд.

Муносибатҳои бозаргонӣ, рушди муҳочирати берунаи меҳнатӣ, суръатёбии пешрафти илмӣ–техникӣ на танҳо дар истеҳсолот, балки дар ҳаёти ҳаррӯза, ба тағйир ёфтани сохтори арзишҳои ҳаётии мусоидат карданд. Компютеркунонии сартосарӣ, рушди техникаи электронӣ, автоматикунунии бисёр хизматрасониҳои маишӣ, дастрасии пурқувват ба иттилооти илмӣ–техникӣ, афзоиши якбораи ниёзҳои аҳолии ба гирифтани донишҳои нав ва татбиқи онҳо дар ҳаёт ва ғайра ба тағйир ёфтани сохтори ниёзҳои ҳаётии мусоидат намуданд. Масалан, агар қаблан дар Тоҷикистон арзиши асосии ҳаёт тавлиди фарзандон ва оилаи

мустваҳкам буд, ҳоло ин арзишҳо ба мақоми дуҷум гузашта истодаанд. Дар зиндагӣ чунин арзишҳое пайдо шуданд, ки аз рӯи аҳамияти худ аз серфарзандӣ ва оилаҳо баландтар қарор доранд. Оилаҳо беш аз пеш дар асоси ангезаи муносибатҳои бавучудодамаи муҳаббат ва эҳтиром ташаккул ёфта истодаанд – 50,6% занони соли 2008 пурсидашуда¹, ва мувофиқи пурсиши соли 1983 ин рақам 44,9% –ро ташкил меод². Зарурат ба оилаи эгалитарӣ ташаккул ёфта истодааст, аммо на ҳама ҷуфтҳои оиладор ба ин омодаанд ва аз ин сабаб парокандашавии оилаҳо ба амал меояд.

Дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ хусусияти парокандашавӣ тағйир ёфт. То ворид шудани кишвар ба роҳи рушди бозорӣ парокандашавии бештар анъанавӣ бартарӣ дошт. Парокандашавӣ, хусусан дар деҳот, зери таъсири меъёрҳои урфу одатҳои муқарраршуда, вале таҳти назорати давлат, қарор дошт.

Муносибатҳои бозаргонӣ моҳиятан меъёрҳои мазкури рафтори аҳолиро вайрон карданд. Интишори назаррасро парокандашавӣ бо хоҳиши зану шавҳар васеъ ба даст оварда, рафтори аҳоли ҳангоми парокандашавӣ ба таври ҷиддӣ тағйир ёфт.

Бо гузариш ба муносибатҳои бозаргонӣ шикастани анъанаҳои қаблӣ ба амал омад, ва, алахусус, ба ин се омил: 1) самтгирии фаъолонаи бозаргонии хоҷагиҳои кишоварзӣ ва алахусус хоҷагиҳои хонаводаҳо; 2) воридшавии фаъоли ҷавонон ба равандҳои муҳочират, пеш аз ҳама берун аз қаламрави кишвар; 3) фаълнокшавии иштироки занон дар муҳочирати берунаи меҳнатӣ ва дар ҳаёти ҷамъиятӣ мусоидат кард.

Дар ин шароит шиносоии наздиктари ҷавонон бо бозор ва тарзи ҳаёти аҳолии дигар кишварҳои аз ҷиҳати саноатӣ рушдёфта ба самтгирии онҳо раванди никоҳу парокандашавӣ таъсир расонд.

Пешрафти илмӣ–техникӣ, рушди инноватсионии ҷомеа, афзоиши сарвати иттилоотии ҷомеа ва дастрасии аҳоли ба онҳо тавассути миқёси афзоишёфтаи техникаҳои электронӣ ва компютерӣ тасавури аҳолии ҷавонро дар бораи моҳияти оила, издивоҷ, парокандашавӣ ва ҳуди ҳаёт ба таври ҷиддӣ тағйир

¹Субхонов А.И., Исломов Ф.С. Демографические аспекты брачности и разводимости населения Таджикистана. – Душанбе, 2012. – 120с.

² Исламов С.И. Демография Таджикистана. – Душанбе, 1985. - 140с.

медиханд. Имкониятҳои қонеъ гардонидани ниёзҳои худ на танҳо дар доираи оила, балки берун аз он низ якбора васеъ шуданд. Дар айни замон, аҳоли ин хизматрасониҳоро дар шароити бароҳат, бо харочоти ками меҳнат ва солими ба даст меоранд. Масалан, чаро зану шавҳар бояд дар хона хӯрок пухта, вақт сарф кунанд, вақте ки онро дар тарабхона фармоиш додан ё дар ошхона харида, ниёзи худро қонеъ гардонандан мумкин аст. Ё зан метавонад пас аз кор бо чомашӯй, дарзмол ва дигар корҳои хонагӣ машғул нашавад. Ин хизматрасониҳоро аз муассисаҳои хизматрасониҳои маишӣ дастрас кардан мумкин аст.

Ин хизматрасониҳо ва бисёре ба онҳо монандро муҳоҷирон дар кишварҳои тараққикарда аз тариқи телевизион, сомонаҳои интернетӣ мебинанд ва, табиист, ки онҳо ба намудҳои нави ҳаёти беруназникӯҳӣ, ки онҳоро афзалтар мешуморанд, майл пайдо мекунанд. Бо вучуди ин, гуфтаҳои боло омили муҳими парокандашавии оилаҳо ва алахусус муҳоҷирон ва ҷавонони ба кадрӣ кофӣ таъминшудаи шахрҳои калон мебошанд.

Мо баъзе омилҳо ва ангезаҳои нави аз ҳам парокандашавии оилаҳоро, ки дар натиҷаи муносибатҳои бозаргонӣ ба вучуд омадаанд, шарҳ додем.

Дар маҷмӯъ, шароити иқтисоди бозорӣ, ки ба ивази иқтисоди сотсиалистӣ омад, дар ҳаёти аҳоли, аз ҷумла дар ҷузъи демографӣ, аз ҷумла раванди ақди никоҳу парокандашавӣ, бисёр ҷизҳои навро дохил кард, ки омӯзиши минбаъдаи амиқ ва истифодаи хулосаҳо ва тавсияҳои навро оид ба роҳи таҳаввули рушди пойдори ҷомеа тақозо мекунанд.

Пайванди марказӣ дар ин тағйиротҳои оилавӣ парокандашавии оилаҳо мебошад. Маҳз парокандашавии оила, аз як тараф, ҳамчун сабаби тағйироти зиёд дар оила амал мекунад, аз тарафи дигар, он натиҷаи ин тағйиротҳост. Парокандашавӣ зану шавҳарро аз ҳам ҷудо мекунад, аммо, аз тарафи дигар, мардон ва занон барои зиндагии муштарак ҳанӯз лозиманд. Аз ин рӯ, пас аз парокандашавии оилаҳо ва сарнавишти онҳо ҳамчун як воқиди ҷомеа дар шакли ҳозирааш ҷӣ хоҳад шуд, таҳқиқоти амиқро тақозо мекунад.

Хулосаи умумӣ ин аст, ки ҳаёти тадриҷан дар заминаи инноватсионӣ ташаккулёбанда, гузариш аз навӣ бештар

анъанавӣ ба навъи иҷтимоӣ, инчунин ба гузариш ба навъҳои нави оила, издивоҷ ва парокандашавӣ мусоидат мекунад.

Дар адабиёти илмӣ андешаи олимони мавҷуд аст, ки дар оилаҳои муосир зоишӣ паст ва тамоюл ба камфарзандӣ ва бефарзандӣ, афзоиши парокандашавӣ ва дар маҷмӯъ, суштшудани пойдориҳои оила, ҳамчун як воҳиди ҷомеа, ба мушоҳида мерасад. Ин равандҳои руҳдихандаро «Бухрони оила» меноманд.

Ба ақидаи мо, дигаргуниҳое, ки дар оила ба амал меоянд, инъикоси тамоюли умумии рушди ҷомеаҳои инсонӣ, ва на натиҷаи «Бухрони оила» мебошанд. Нишон дода шудааст, ки дар таърихи инсоният тамоюли ҷудо шудани ҷомеаҳои инсонӣ аз як рамаи ибтидоӣ ба авлод, ҷамоа, қабила, оилаи калони сернасл, ба оилаи мураккаб, ба оилаи нуклеарӣ ҷой дошта, ва минбаъд асосҳои мавҷудияти оилаҳои нуклеарӣ сушт мешаванд. Дар ҳар яке аз ин ҷамоаҳо тамоюлҳои арзишии худ нисбат ба оила, фарзандон, зоиш, парокандашавӣ, муҳочират ва ғайра мавҷуданд. Суштшавии пойдориҳои оила ҳодисаи асрҳои XX–XXI набуда, балки ин натиҷаи қонунҳои умумии рушди ҷомеа ва оила – пастшудани зоиш, бефарзандӣ, афзоиши парокандашавӣ, тамоюли бештари оилаҳо ба арзишҳои беруназилашавӣ ва ғайра мебошад.

Ҳамин тариқ, ба хулоса баровардан мумкин аст, ки дар маҷмӯъ, парокандашавии оилаҳо дорои динамикаи афзоиш мебошад, ки ба он омилҳои иқтисодӣ, сиёсӣ, ташкилӣ, демократӣ ва ғайра таъсир расонидаанд.

2.2. Хусусиятҳои минтақавии қонуни парокандашавии оилаҳо ва механизми амали он

Таҳқиқи қонунҳои парокандашавии оилаҳо аз муайян кардани тамоюлҳои ин нишондиханда дар ҳаракат, пойдориҳои он, омилҳо, ангеҷаҳои парокандашавии оилаҳо оғоз меёбад.

Тавре ки дар боло қайд кардем, парокандашавии аҳоли аз таъсири бисёр омилҳо, ангеҷаҳо, урфу одатҳо, анъанаҳо, сиёсати давлат, рушди иқтисодӣ ва иҷтимоӣ, фарҳанги зиндагии ҳамарӯза, вазъи оила ва ғайра вобаста аст. Ин вобастагӣ ҳам дар сатҳи тамоми давлат, ҳам дар сатҳи минтақаҳои он зоҳир мешавад.

Минтақаҳои Тоҷикистон то дараҷаи назаррас байни худ аз рӯи таъсири муайянкунандаҳои дар боло зикргардида хеле фарқ мекунад.

Шаҳри Душанбе аз дигар минтақаҳо бо он фарқ мекунад, ки аҳоли, мувофиқи мақоми аҳолии таҳҷой дар пойтахт, нисбатан ҷавон аст. Он аз намояндагони гурӯҳҳои гуногуни этникӣ ва миллатҳои иборат аст, ки таърихан аз ҷиҳати сатҳи дин ва диндорӣ, урфу одатҳо, маънавиёт, маишат, анъанаҳо ва ғайра тафовут доранд. Аз нуқтаи назари иҷтимоӣ–иқтисодӣ шаҳри Душанбе маркази рушди рушди саноат, илм, фарҳанг, сиёсати кишвар махсуб меёбад.

Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон бо аҳолии худвиҷаи пойдор ва қадимӣ, фарҳанг, урфу одатҳо, анъанаҳо, дин, маърифати худ фарқ мекунад. Бо назардошти шароити махсуси табиӣ–иқлимӣ, инфрасохтори ғайриқаноатбахши нақлиётӣ ва дигар шароити мухталиф, он дорои иқтисодиёти аксаран аграрӣ буд. Муносибатҳои никоҳии оилавӣ асосан бо урфу одатҳо ва анъанаҳои мардум таҳти назорати мақомоти ҳокимият муқаррар карда шуда буданд. Пас аз пошхӯрии СССР дар ВМКБ корҳо оид ба сохтмони роҳҳо оғоз ёфт, ки робитаҳои иҷтимоию иқтисодии минтақаро бо дигар минтақаҳо ва кишварҳо васеъ намуд.

Вилояти Суғд минтақаест бо аҳолии қадимаи маҳаллӣ, дорои урфу одатҳо, анъанаҳои сохтори никоҳию оилавии пойдор, минтақаи аз ҷиҳати аҳамият дуввум аз рӯи рушдёфтагии саноатӣ ва, дар маҷмӯъ, иҷтимоӣ–иқтисодӣ, фарҳанги худвиҷаи мардуми таҳҷой, таҳсилот ва илми рушдёфта махсуб меёбад.

Вилояти Хатлон асосан як минтақаи аграрӣ, дорои аҳолии қадимӣ, сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ, илм, фарҳанг махсуб меёфт.

Бо фурӯпошии СССР ин минтақа роҳи индустрикунонӣ, рушди соҳаҳои гуногуни муносири саноат, сохтмон ва инфрасохторро пеш гирифт. Нақлиёт босуръат рушд карда, бо дигар кишварҳо ва минтақаҳои ҷумҳурӣ робитаҳои иқтисодиро таъмин намуд. Дар муддати кӯтоҳ ин минтақа ба маркази муносири илм, фарҳанг ва маориф табдил ёфт.

Аз гуфтаҳои боло ба ҷунин хулоса омадан мумкин аст, ки фарқиятҳои, ки дар байни минтақаҳои асосии кишвар дар соҳаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ вучуд доштанд, дар шароити нав ба

андозае баробар карда мешаванд. Дар баробари ин, рафтори демографии аҳолии минтақаҳо, аз ҷумла дар соҳаи издивоҷ ва парокандашавӣ низ тағйир меёбад.

Дар тӯли солҳои муносибатҳои бозаргонӣ, бо назардошти омилҳои зикргардида ва шароити онҳо дар нишондиҳандаҳои парокандашавии оилаҳо дар минтақаҳои алоҳида тағйироти муайяне ба амал омаданд.

Ҷадвали 6.

Динамикаи коэффисиенти парокандашавии оилаҳо дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1989–2018, бо %*

Минтақаҳо	1989	1993	2000	2005	2010	2015	2018
Ҳамагӣ дар Ҷумҳури	1.5	0.9	0,4	0,4	0.8	1.0	1,2
ВМКБ	0,4	0.2	0.1	0.04	0.2	0.5	0.7
Вилояти Суғд	1.5	1.4	0.8	0.8	1,2	1.4	1.5
Вилояти Хатлон	1.0	0,4	0.1	0.1	0.5	0.6	0.7
ш. Душанбе	3.8	2,3	0.7	0.8	1,2	1.5	2.1
Ноҳияҳои тобеи марказ	1.1	0.6	0.2	0.3	0.6	1.0	1,2

*Манбаъ: Солномаи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019. – Душанбе, 2019. – 220 с.

Аз маълумоти ҷадвали 6 дида мешавад, ки дар тӯли 19 сол тамоюли парокандашавӣ дар маҷмӯъ дар кишвар аз 1,5 % то 1,2 % ва дар фосилаи ин давра аз 0,4 % то 1,0 % тағйир ёфт.

Дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон ин коэффисиент дар тӯли давраи мазкур аз 0,4 то 0,7 тағйир ёфт. Сатҳи пасттарин дар соли 2005 – 0,04 % ва баландтарин дар соли 2015 – 0,5 % буд.

Дар вилояти Суғд ин коэффитсиент дар давраи мазкур бетағйир боқӣ монд – 1,5, аммо дар фосилаи байни ин солҳо он то 0,8% кам шуд.

Дар вилояти Хатлон парокандашавии оилаҳо аз 1,0 % то 0,7 % коҳиш ёфта, дар фосила он ба 0,1% расид.

Дар шаҳри Душанбе коэффисиенти баррасишаванда аз 3,8% то 2,1% коҳиш ёфта, ва аз ҳама пасттарин дар соли 2000 – 0,7 % буд.

Дар ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ парокандашавӣ аз 1,1 то 1,2 зиёд шуд ва пастгарин дар соли 2000 – 0,2 ‰ буд.

Тавре ки аз ин маълумотҳо дида мешавад, аз рӯи сатҳи коэффисиенти парокандашавӣ дар байни минтақаҳо тафовутҳои муайян вучуд доранд. Нишондиҳандаҳои пастгарини парокандашавии оилаҳо дар Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон, пас аз он – дар ноҳияҳои тобеи марказ, баъд дар вилояти Хатлон, баъд дар вилояти Суғд ва дар шаҳри Душанбе ба мушоҳида мерасанд.

Агар динамикаи коэффисиенти парокандашавиро ба назар гирем, пас дар соли 1989 (соли охири низоми сотсиалистӣ дар Тоҷикистон) ин коэффитсиент дар маҷмӯъ нисбат ба соли 2018 баландтар буд.

Дар ВМКБ коэффисиенти парокандашавӣ дар солҳои 1989–2018 коҳиш ёфта, танҳо аз соли 2015 он ба баланд шудан шурӯъ кард. Худи чунин динамикаи парокандашавӣ дар вилояти Суғд, вилояти Хатлон, ш. Душанбе ва ноҳияҳои тобеи ҷумҳурӣ низ ба назар мерасад.

Бояд қайд кард, ки соли 1989 сатҳи зиндагии оилаҳо, сатҳи умумии иҷтимоӣ иқтисодӣ, фарҳангӣ, маишӣ ва маънавии зиндагии аҳоли нисбатан баланд буд. Ин, тавре ки баъдтар нишон хоҳем дод, инчунин як шартӣ баланд бардоштани парокандашавии оилаҳо маҳсуб меёфт.

Дар солҳои минбаъда, пошхӯрии СССР ва бисёр паёмдҳои он ба бад шудани шароит ва тарзи ҳаёти оилаҳо оварда расонданд, ки ин ба паст шудани парокандашавии оилаҳо мусоидат намуд. Ба қадри рушди иҷтимоӣ–иқтисодӣ, фарҳангӣ ва ғайраи рушди кишвар афзоиши парокандашавии оилаҳо ба назар мерасад.

Дар маҷмӯъ, бо пасту баландшавиҳои муайян дар минтақаҳои кишвар дар солҳои рушди бозаргонӣ тамоюли парокандашавии оилаҳо ба мушоҳида мерасад.

Динамикаи коэффисиенти парокандашавии оилаҳо дар маҳалҳои шаҳрӣ ва деҳот дорои тамоюли мушаххас мебошад. Ин дар ҷадвали 7 нишон дода шудааст.

Ҷадвали 7.

Динамикаи коэффисиенти парокандашавии оилаҳо дар маҳалҳои шаҳрӣ ва деҳоти минтақаҳои Тоҷикистон барои солҳои 1989–2018 бо %.

	1989		1993		2000		2005		2010		2015		2018	
	Шаҳр	Деҳот	Шаҳр	Деҳот	Шаҳр	Деҳот	Шаҳр	Деҳот	Шаҳр	Деҳот	Шаҳр	Деҳот	Шаҳр	Деҳот
Ҳамагӣ дар ҷумҳурӣ	3,2	0,6	2,7	0,4	1,1	0,1	1,1	0,1	1,6	0,5	1,5	0,8	2,1	0,9
Аз ҷумла: ВМКБ	0,2	0,5	0,3	0,2	0,4	0,03	0,03	0,04	0,6	0,2	1,0	0,4	1,3	0,6
Вилояти Суғд	3,1	0,7	2,5	0,9	2,0	0,3	2,0	1,0	2,0	1,0	2,0	1,2	2,3	1,3
Вилояти Ҳатлон	2,2	0,6	1,4	0,2	0,4	0,1	0,5	0,1	1,9	0,2	0,9	0,5	1,7	0,5
ш. Душанбе	3,8	–	2,3	–	0,7	–	0,8	–	1,2	–	1,5	–	2,1	–
Ноҳияҳои тобеи ҷумҳуриявӣ	3,2	0,7	2,9	0,2	1,2	0,1	0,9	0,2	1,2	0,5	1,6	0,9	2,8	1,0

* Манбаъ: Солномаи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон. 2019. – Душанбе, 2019. С. 220 – 224.

Аз маълумоти ҷадвали 7 дида мешавад, ки тақрибан дар ҳама минтақаҳо ва дар тӯли ҳама солҳо парокандашавии оилаҳо дар шаҳрҳо нисбат ба деҳот баландтар аст.

Минтақаҳое, ки аз ҷиҳати саноатӣ ва иҷтимоию иқтисодӣ бештар рушд кардаанд, сатҳи коэффисиенти мазкурро баландтар нисбат ба дигар минтақаҳо доранд. Дар ин ҷо чунин хусусиятро қайд кардан мумкин аст, ки дар шаҳрҳои НТҚ коэффисиенти баррасишаванда нисбат ба дигар минтақаҳо баландтар аст, ки бо он шарҳ дода мешавад, ки ноҳияҳо ва шаҳрҳои ба ин минтақа дохилшаванда таъсири тарзи ҳаёти шаҳрӣ ва сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ (Ваҳдат, Роғун, Турсунзода, Ҳисор ва ғайра)—ро нисбат ба дигар минтақаҳои калони кишвар бештар ҳис мекунанд.

Тавре ки дар боло нишон дода шуд, сатҳ ва ҷойгоҳи парокандашавии оилаҳо дар шаҳрҳо ва деҳот аз рӯи сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангӣ—маишӣ тарзи ҳаёт, урфу одатҳо онҳо ва анъанаҳое, ки аз гузаштагон дар минтақаҳои рушдёфта боқӣ мондаанд, ва ғайра муайян карда мешавад.

Хулосаҳои таҳлили динамикаи таҳлили минтақавиро ба динамикаи коэффитсиенти парокандашавии оилаҳо дар шаҳрҳо ва деҳоти дохили минтақаҳои зикргардида низ пурра паҳн кардан мумкин аст.

Аз нуқтаи назари илмӣ—амалӣ аз таваҷҷуҳи зиёд омӯзихӯши динамика ва тамоюли ҳамбастагии байни синну соли дохтлшавӣ ба ҷуфтҳои ҳамсар ва давомнокии издивоҷ дар ҳолати парокандашавӣ бархӯрдор мебошад.

Ҷадвали 8 нишон медиҳад, ки барои солҳои 1990–2018 синну соли миёнаи мардон дар издивоҷ, новобаста аз навбатнокии издивоҷ, бо пасту баландшавиҳо ба 0,7 сол тамоюли афзоиш, барои занон бошад, пастшавӣ ба 0,6 солро дошт. Гуфтан мумкин аст, ки тамоюли ночизи муқобил вучуд ба мушоҳида мерасад. Тафовути миёнаи синну сол байни мардон ва занон чунин буд: 25,3 мард – 21,9 зан фарқ= 3,4 сол. Синну соли миёнаи мардон ҳангоми издивоҷи аввал аз 23,7 то 26,7 соларо ташкил меод. Аммо, дар маҷмӯъ, он тамоюли баландшавиро бо пасту баландшавиҳо дошт.

Цадвали 8.

Синну соли миёнаи ба издтвоч дохил шудани мардон ва занон ва давомнокии миёнаи издивоч ҳангоми парокандашавӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон (солҳо) барои солҳои 1990–2018 *

Солҳо	Синну соли миёна ҳангоми дохил шудан ба издивоч		Синну соли миёна ҳангоми дохилшавӣ ба издивочи аввалин		Давомнокии миёнаи издивоч ҳангоми парокандашавӣ
	Мардон	Занон	Мардон	Занон	
1990	25,4	22,3	24,3	21,5	9,4
1991	25,7	22,3	24,5	21,6	8,7
1992	25,0	21,9	23,9	21,1	9,0
1993	24,6	21,5	23,7	20,9	9,0
1994	24,6	21,4	23,7	20,8	8,8
1995	24,7	21,7	23,8	21,1	9,0
1996	24,9	21,6	24,0	21,1	9,7
1997	24,5	22,4	23,7	21,8	9,7
1998	24,8	21,6	24,0	21,1	10,2
1999	24,7	21,5	23,9	21,4	10,5
2000	25,2	21,9	24,7	21,6	10,3
2005	27,0	23,2	26,7	23,0	12,4
2010	26,3	22,5	25,9	22,3	9,4
2015	26,2	22,2	25,8	22,1	8,8
2018	26,1	21,7	25,5	21,6	9,1

*Манбаъ: Солномаи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – 229 с.

Синну соли миёнаи занон дар издивочи аввал дар солҳои 1990–2018 аз 20,8 то 23,0 солро ташкил меод ва майли афзоиши ночизро дошт. Фарқи миёнаи синну сол байни мардон ва занон чунин аст: $24,5 - 21,5 =$ фарқият 3 сол.

Фарқи ҳамаи онҳое, ки ба ҳисоби миёна издивоч мекунад ва ба издивочи аввалин дохил мешаванд, $3,4 - 3,0 = 0,4$ солро ташкил медиҳад.

Аз ин рӯ хулоса баровардан мумкин аст, ки шумораи издивочи аввал нисбат ба издивочҳои такрорӣ хеле зиёд буданд,

ки ин дар синну соли миёнаи онҳое, ки ба издивочи аввал медароянд, инъикос ёфтааст.

Инчунин аз чадвал бармеояд, ки нишондиҳандаи давомнокии миёнаи издивоч ҳангоми парокандашавӣ дар байни солҳои 1990–2018 дар ҳудуди 8,8 – 12,4 сол ва ба ҳисоби миёна дар тамоми солҳо 9,8 сол лаппиш меҳӯрд. Ҳамзамон, манзараи ҷолибе падидор мешавад: барои солҳои 1990–1997 давомнокии миёнаи издивоч дар сурати парокандашавӣ 9,1 сол, барои солҳои 1998–2009 – 10,9 сол, барои солҳои 2010–2018 – 9 солро ташкил меод.

Чунин вазро бо давомнокии миёнаи издивоч ҳангоми парокандашавӣ, аз рӯи марҳилаҳо, чунин шарҳ додан мумкин аст: **дар марҳилаи аввал**, солҳои 1990–1997, бинобар рӯйдодҳои сиёсии кишвар, аҳоли дар тарсу ҳарос нигоҳ дошта шуда, вазъи иқтисодии оилаҳо вазнин буда, бисёр мардон ба хориҷа ҳамчун гуреза рафтанд, ки як қисми онҳо аз оилаи худ ҷудо шуданд.

Марҳилаи дуюм – солҳои 1998–2010, ки давомнокии издивоч дар сурати парокандашавӣ зиёд шуда, аз 10 то 12 солро ташкил медиҳад, яъне издивоч то андозае ба эътидол омад.

Марҳилаи сеюм – солҳои 2011–2018, аз як тараф, бо кам шудани хароҷот барои тӯйҳо ва анъанаю урфу одатҳои гуногун, инчунин афзоиши шумораи издивочҳо, ва афзоиши издивочҳо тавсиф ёфта, боиси афзоиши парокандашавии оилаҳо мегардад, ин бо шиддат ёфтани вазъи муҳочирати берунаи меҳнатӣ (чораҳои гуногуни маҳдудкунандае, ки аз ҷониби Россия нисбати муҳочирати берунаи меҳнатӣ қорӣ шуда буданд) вобаста буд. Вазъи иқтисодии оилаҳо бадтар шуд, яъне даромадҳои оилаҳо коҳиш ёфт ва парокандашавӣ яке аз роҳҳои раҳой аз вазъият барои оилаҳои нопойдор маҳсуб меёфт.

Дар таҳқиқи қонунҳои парокандашавии оилаҳо омӯзиши парокандашавии оилаҳо аз рӯи давомнокии издивоч дар маҳалли шаҳрӣ ва деҳоти Ҷумҳурии Тоҷикистон аҳамияти калон дорад (ҷадвали 9).

Пеш аз ҳама, аз рӯи давомнокии издивоч аз соли 2000 то соли 2010 умри умумӣ нисбатан пастӣ издивоч бо муҳлати то як сол вучуд дорад. Ҳамзамон, ин нишондиҳанда одатан дар шаҳрҳо нисбат ба деҳот баландтар буд. Бо вучуди ин, аз соли 2010

инҷониб ҷаҳиши парокандашавиҳо аз рӯи шумораи ҳаёти оилавӣ то як сол ҳам дар шаҳр, ҳам дар деҳот шурӯъ мешавад.

Аз маълумоти ҷадвали 9 дида мешавад, ки дар сохтори парокандашавӣ дар робита бо давомнокии издивоҷ дар солҳои 2000–2018, ҳам дар дар аҳолии шаҳрӣ, ҳам деҳот тағйироти муайян ба амал омаданд. Хусусияти назаррас дар сохтори парокандашавӣ афзоиши босуръати парокандашавиҳо ҳам дар шаҳриҳо, ҳам дар деҳотиҳо мебошад, ки давомнокии умри никоҳашон то як солро ташкил медиҳад. Дар шаҳрҳо ҳиссаи ин нишондиҳанда аз 4,5 то 18,1%, дар деҳот бошад, аз 3,4 то 17,8%–ро ташкил дод. Дар ин зимн, ин афзоиш аз рӯи ҳамаи солҳои мавриди таҳлили мо ба амал омад.

Ҷадвали 9.

Сохтори парокандашавии оилаҳо аз рӯи давомнокии издивоҷ дар шаҳрҳо ва деҳоти Тоҷикистон барои солҳои 2000–2018, бо % *

	2000		2010		2015		2018	
	Шаҳр	Деҳот	Шаҳр	Деҳот	Шаҳр	Деҳот	Шаҳр	Деҳот
То 1 сол	4,5	3,4	11,5	9,1	12,5	12,6	18,1	17,8
1	6,4	8,0	10,4	12,3	9,0	9,9	7,7	8,0
2	7,8	6,7	11,4	13,8	7,9	10,3	7,0	8,0
3	7,4	9,2	7,5	7,5	8,5	9,8	7,5	9,0
4	5,6	7,7	6,1	7,0	8,9	9,3	7,8	8,3
5	6,0	6,7	4,5	5,1	6,9	7,2	6,7	7,0
6	7,6	8,6	3,1	3,8	5,9	7,4	5,3	5,3
7	6,9	8,6	2,8	3,4	6,0	5,7	6,0	5,4
8	5,5	7,0	2,7	2,5	3,7	3,4	4,6	4,5
9	5,0	5,3	2,1	2,3	2,6	2,1	4,2	4,3
10–14	17,1	15,9	9,6	7,9	9,3	6,6	10,6	9,6
15–19	9,8	7,4	11,1	11,7	5,0	3,0	4,0	3,9
20 сола ва боло	9,3	5,0	11,7	8,1	11,5	9,6	8,9	8,0
Ишора нашудааст	1,1	0,5	5,5	5,5	2,3	3,0	1,6	0,9

* Ҳисоб карда шудааст: *Солномаи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон.–Душанбе, 2019. – С. 231–232.*

Ғайр аз ин, дар ҷадвал дида мешавад ки тақрибан дар ҳама гурӯҳҳои парокандашавандагон бо собиқаи издивоҷ байни шаҳр

ва деҳа ба мушоҳида расида, дар баъзе гурӯҳҳо ҳиссаи мардуми деҳот аз шаҳр бештар аст.

Масалан, ҳиссаи парокандашавиҳо бо собиқаи издивочи 1,0 сол, 2 сол, 3 сол, 4 сол, 5 сол дар байни сокинони деҳот нисбат ба сокинони шаҳр баландтар аст. Аз 6–сола то 20–сола ва аз он боло ҳиссаи аҳолии шаҳр нисбат ба сокинони деҳа зиёдтар аст. Инро бо он шарҳ додан мумкин аст, ки рушди соҳибқориҳои хусусии занона, муҳочирати берунаи меҳнат, шиносӣ бо шароит ва тарзи зиндагии оилаҳо дар хорича, тичорати мокувори дар ҳаёти сокинони деҳа бисёр чизҳои нав ворид карданд ва аз ин рӯ, онҳо кӯшиш мекунанд, ки ин навигарихоро дар деҳоти худ ҷорӣ кунанд, ки ин баъзан боиси парокандашавӣ мегардад.

Бар ин асос, зарур аст назорати оилаҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, идораҳои сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ аз болои ҷавонон ва алаҳусус заноне, ки мехоҳанд издивоҷ кунанд, бисёрқарата тақвият дода шавад. Зарур аст анғезаи аслии издивоҷи ҷавонон ва зуд амалӣ шудани парокандашавӣ ба таври воқеӣ муайян карда шавад.

Аз гуфтаҳои боло хулоса баровардан мумкин аст, ки ҳам дар шаҳр, ҳам дар деҳот тамоюли ҷавоншавии парокандашавӣ ба мушоҳида мерасад.

Парокандашавии оилаҳо паёмадҳои бениҳоят манфии иҷтимоӣ дорад. Яке аз онҳо ҳузури кӯдакони ноболиғ ҳангоми парокандашавӣ мебошад. Кӯдакон пас аз парокандашавии волидайн, агар онҳо дар шаҳрҳои зиндагӣ кунанд, метавонанд худро бидуни назорат пайдо кунанд, метавонанд худро поймолшуда аз ҷониби оила ва ҷомеа ҳис кунанд, ва ин паёмадҳои хеле манфӣ, дурраванда дорад (ниг.: ҷадвали 10).

Аз маълумоти ҷадвали 10 дида мешавад, ки солҳои 1989–2018 шумораи фарзандони умумӣ ҳангоми парокандашавӣ 2,4% коҳиш ёфтааст, аммо бузургии калонро ташкил медиҳад. Хусусияти хоси падидаи мазкур дар солҳои 1989–2018 ба тариқи зайл аст: афзоиши ҳиссаи парокандашавиҳои оилавӣ бидуни фарзанд ба 16,%; бо як фарзанд ҳиссаи парокандашавӣ ба 12,2 % коҳиш ёфта, бо ду ва ё зиёда фарзанд коҳишбӣ 4,4%–ро ташкил дод. Дар маҷмӯъ, тамоюл мусбат аст, аммо, дар ҳама ҳолат,

хузури фарзандон бидуни яке аз волидайн ё коҳиш ёфтани тамос бо яке аз волидайн падидаи номатлуб дар ҷомеа мебошад. Сабаби асосии чунин парокандашавиҳои оилаҳо афзоиши ҳиссаи дохилшавии бошууронои ҷавонон ба издивоҷ бидуни фишори волидайн ва бидуни интихоби бешууроноӣ ҳамсари издивоҷ, яъне муносибати сабукфикронаи ҷавонон ба ҳаёти оилавӣ мебошад. Аз ин рӯ, зарур аст, ки ҷораҳои иловагӣ оид ба пешгирии парокандашавии оилаҳои фарзанддор таҳия карда шаванд.

Ҷадвали 10.

Динамикаи шумораи кӯдакони то 18–сола хангоми парокандашавии оилаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1989–2018. *

Солҳо	Парокандашавиҳо Ҳамагӣ бо в %	Аз ҷумла: бо %			Фарзандон Ҳамагӣ фарзандони умумӣ хангоми парокандашавӣ
		Бе фарзанд	Бо як фарзанд	Бо ду ва зиёдтар фарзанд	
1989	100	43,7	32,9	23,4	4460
1990	100	43,0	33,1	23,9	4521
1992	100	42,1	35,3	22,6	3731
1995	100	45,0	30,7	24,3	2787
2000	100	48,4	22,0	29,6	2386
2005	100	49,4	22,7	27,9	2723
2010	100	62,2	19,6	18,2	3937
2015	100	75,8	12,4	11,8	3462
2018	100	60,3	20,7	19,0	4355

* *Ҳисоб карда шудааст: Солномаи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. С. 237.*

Таҳқиқоти дар боло овардашудаи оилаҳо нишон медиҳад, ки нақши кӯдакон дар дастгирии иқтисодии оилаи деҳот калон аст.

Ҷадвали 10 нишон медиҳад, ки барои солҳои 1989–2018 парокандашавии оилаҳо, ки ду ва ё зиёда фарзанд доранд, аз 23,4 то 29,6 фоиз тағйир ёфт ва минбаъд аз соли 2005 то соли 2018 ба пастшавӣ шурӯъ кард. Ҳиссаи парокандашавии оилаҳо бо як фарзанд дар соли 1989 - 32,9%-ро ташкил дода ва тақрибан дар тамоми солҳои минбаъда нисбат ба оилаҳо, ки ду ва ё зиёда фарзанд доштанд, баландтар буд.

Дар натиҷа, яке аз омилҳои боздорандаи парокандашавӣ серфарзандии оилаҳо мебошад, ки аксаран дар деҳот боқӣ монда, аммо босуръат кам шуда истодааст. Ин маънои онро дорад, ки дар дарозмуддат афзоиши парокандашавии оилаҳо интизор шудан мумкин аст.

Аз нуқтаи назари илмӣ, барои муайян кардани тамоюлҳои динамикаи парокандашавии оилаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, арзёбии муқоисавии ин нишондиҳанда бо кишварҳои хориҷӣ муҳим аст.

Мо кӯшиш кардем, ки динамикаи коэффисиенти умумии парокандашавии оилаҳоро дар кишварҳои алоҳидаи дунё бо сатҳи гуногуни рушди иҷтимоию иқтисодӣ пайгирӣ намоем. Барои ин ба маълумоти ҷадвали 11 муроҷиат мекунем.

Пеш аз ҳама, бояд дар назар дошт, ки ҳамон як сатҳи коэффисиенти парокандашавии оилаҳо дар кишварҳое, ки дорои зоиш ва издивоҷи баланд мебошанд, метавонад нисбат ба кишварҳои дорои зоиш ва издивоҷи паст мазмуни дигар дошта бошад.

Аз маълумоти ҷадвали 11 дида мешавад, ки барои солҳои 1960–2017 дар ҳамаи кишварҳои ҷаҳон баландшавии коэффисиенти парокандашавии оилаҳо ба мушоҳида мерасад. Дар кишварҳои алоҳидаи пешрафта коэффисиенти парокандашавии оилаҳо нисбат ба бузургии миёна хеле баландтар аст. Масалан, коэффисиенти парокандашавии оила дар соли 2017 ба тариқи зайл буд: дар ШМА – 3,20, дар Украина – 3,04, дар Шветсия – 2,41, дар Белоруссия – 3,37, дар Британияи Кабир – 1,81, дар Россия – 4,20, дар Фаронса – 1,92 ва ғайра.

Ҷадвали 11.

Коэффисиенти парокандашавии оилаҳо барои солҳои 1960–2017 дар кишварҳои алоҳидаи ҷаҳон, бо % *

Кишвар	Солҳо															
	1960	1970	1980	1990	2000	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	
Австралия	0.65	0.97	2.69	2.52	2.62	2.20	2.25	2.30	2.20	2.20	2.10	2.00	2.00	1.90	2.00	
Австрия	1.14	1.39	1.77	2.12	2.44	2.36	2.30	2.09	2.06	2.02	1.88	1.95	1.89	1.82	1.84	
Белоруссия	0.70	1.89	3.24	3.43	4.35	3.79	3.70	3.87	4.07	4.12	3.81	3.68	3.48	3.43	3.37	
Белгия	0.50	0.66	1.47	2.04	2.63	3.30	3.00	2.65	2.49	2.35	2.23	2.17	2.19	2.08	2.03	
Булгористон	0.90	1.17	1.48	1.30	1.29	1.85	1.60	1.49	1.44	1.64	1.50	1.47	1.46	1.49	1.47	
Босния ва Гертсеговина	1.03	0.83	0.63	0.39	0.51	0.36	0.40	0.44	0.42	0.60	0.42	0.43	0.52	0.51	0.56	

Британияи Кабир	0.49	1.13	2.84	2.93	2.63	2.22	2.00	2.11	2.05	2.05	1.98	1.90	1.73	1.81	
Маҷористон	1.66	2.21	2.60	2.40	2.35	2.51	2.40	2.39	2.34	2.20	2.04	1.98	2.06	1.99	1.89
Олмон	1.01	1.33	1.80	1.95	2.36	2.34	2.30	2.29	2.34	2.23	2.11	2.05	2.00	1.97	1.86
Юнон	0.30	0.40	0.69	0.59	1.02	1.17	1.20	1.19	1.14	1.35	1.52	1.32	1.44	1.02	
Дания	1.46	1.93	2.65	2.67	2.69	2.67	2.70	2.61	2.60	2.81	3.36	3.44	2.88	3.01	2.65
Ирландия					0.72	0.82	0.70	0.68	0.62	0.63	0.64	0.56	0.70		
Испания				0.60	0.94	2.41	2.10	2.20	2.21	2.23	2.05	2.17	2.08	2.08	2.10
Италия	0.10	0.19	0.21	0.49	0.66	0.85	0.90	0.91	0.91	0.86	0.88	0.86	1.36	1.63	1.51
Канада	0.40	1.40	2.53	2.83	2.32	2.10									
Чумхурии Корея		0.40	0.60	1.10	2.50	2.40	2.50	2.30	2.30	2.25	2.26	2.25	2.12	2.08	2.10
Латвия	2.40	4.61	5.04	4.05	2.58	2.74	2.40	2.35	4.03	3.59	3.49	3.15	2.60	3.09	3.06
Литва	0.85	2.20	3.23	3.45	3.11	3.07	2.90	3.23	3.41	3.48	3.37	3.34	3.23	3.10	3.01
Мақдуния	0.73	0.28	0.47	0.40	0.65	0.59	0.60	0.84	0.85	0.93	0.99	1.07	0.99	0.96	0.96
Молдавия	0.89	2.08	2.81	3.01	2.67	3.53	3.30	3.23	3.12	2.99	3.00	3.10	3.20	2.95	2.59
Нидерланд	0.49	0.79	1.82	1.90	2.18	1.96	1.90	2.03	2.02	2.07	2.00	2.10	2.02	1.96	1.91
Зеландия Нав	0.69	1.11	2.05	2.67	2.51	2.27	2.02	2.03	1.95	1.99	1.86	1.81	1.85	1.74	1.67
Норвегия	0.66	0.88	1.62	2.40	2.24	2.13	2.10	2.09	2.06	1.97	2.01	1.93	1.89	1.90	2.00
Лахистон	0.50	1.06	1.12	1.11	1.12	1.72	1.70	1.61	1.70	1.69	1.74	1.73	1.77	1.67	1.72
Португалия	0.08	0.06	0.60	0.93	1.87	2.48	2.50	2.64	2.53	2.41	2.15	2.11	2.26	2.16	2.09
Россия	1.54	3.04	4.19	3.78	4.28	4.90	4.90	4.50	4.70	4.50	4.70	4.70	4.20	4.10	4.20
Руминия	2.01	0.39	1.54	1.42	1.37	1.66	1.60	1.61	1.78	1.56	1.43	1.37	1.59	1.55	1.59
Сербия	1.45	1.12	1.21	1.05	1.02	1.16	1.20	0.91	1.14	1.02	1.14	1.07	1.32	1.28	1.32
Словакия	0.58	0.75	1.33	1.67	1.72	2.34	2.40	2.23	2.06	2.02	2.02	1.94	1.80	1.71	1.77
Словения	0.97	1.11	1.21	0.93	1.07	1.11	1.10	1.19	1.12	1.22	1.14	1.20	1.18	1.23	1.16
ШМА	2.18	3.47	5.24	4.71	4.00	3.50	3.50	3.60	3.60	3.40	3.30	3.20	3.10	3.20	3.20
Украина	1.24	2.86	3.63	3.72	4.02	5.34	3.20	2.76	1.36	1.10	3.60	3.00	3.03	3.06	3.04
Финляндия	0.83	1.31	1.98	2.63	2.69	2.54	2.50	2.54	2.50	2.41	2.53	2.51	2.54	2.46	2.45
Фаронса	0.66	0.77	1.51	1.87	1.93	2.08	2.04	2.08	2.05	1.97	1.91	1.88	1.86	1.92	
Хорватия	1.16	1.21	1.16	1.17	0.98	1.13	1.20	1.18	1.32	1.33	1.41	1.45	1.43	1.69	1.52
Черногория	0.85	0.60	0.44	1.03	0.80	0.73	0.70	0.84	0.76	0.83	0.80	0.94	0.93	1.13	1.23
Чехия	1.36	2.20	2.65	3.10	2.90	3.00	2.80	2.94	2.68	2.51	2.65	2.54	2.47	2.37	2.43
Швейтсария	0.87	1.04	1.73	1.96	1.46	2.56	2.50	2.82	2.22	2.19	2.12	2.05	2.05	2.03	1.88
Шветсия	1.20	1.61	2.39	2.26	2.42	2.32	2.40	2.52	2.48	2.46	2.81	2.70	2.54	2.44	2.41
Эстония	2.09	3.22	4.15	3.69	3.09	2.61	2.40	2.24	2.33	2.38	2.54	2.45	2.57	2.48	2.52
Чопон	0.75	0.93	1.22	1.28	2.10	1.99	2.01	1.99	1.87	1.87	1.84	1.80	1.80	1.73	1.70

* *Манбаъ: www.demoscope.ru*

Тавре ки дар боло қайд кардем, ба афзоиши парокандашавии оилаҳо рушди саноат, рушди иқтисодӣ, афзоиши даромад ва ғайра таъсир мерсонанд, ки дар бораи он мо дар боло навиштем.

Худи чунин динамикаи парокандашавӣ дар кишварҳои собиқ ИҚШС низ ба назар мерасад. Инро аз чадвали 12 دیدан мумкин аст.

Чадвали 12.**Динамикаи коэффисиенти парокандашавии оилаҳо дар кишварҳои собиқ ИҶШС барои солҳои 1995–2018, бо % ***

Кишварҳо	1995	2000	2005	2010	2015	2016	2017	2018
Тоҷикистон	0.8	0,4	–	0.8	1.0	1.0	1.1	1,2
Озарбойҷон	0.8	0.7	1.1	1.0	1.3	1.4	1.5	1.5
Арманистон	0.7	0,4	0.8	0.9	1,2	1,2	1.3	1.3
Белоруссия	4.1	4,3	3.1	3.9	3.5	3.4	3.4	3.5
Қазоқистон	2.5	1.8	2.1	2.6	3.0	2.9	3.0	3.0
Қирғизистон	1.3	1.1	1,2	1.5	1.4	1.5	1.5	1.7
Молдова	3.4	2.7	4.1	3.2	3.2	3.0	–	4.0
Россия	4.5	4,3	4.2	4.5	4.2	4.1	4.2	4.0
Ўзбекистон	0.9	0.8	0.6	0.6	0.9	0.9	–	1.0
Украина	3.8	4.0	3.9	2.7	3.3	3.3	3.3	3.9

***Манбаъ: Солномаи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. С. 344.**

Аз маълумоти чадвали 12 дида мешавад, ки тақрибан дар ҳамаи кишварҳои собиқ ИҶШС, ба истиснои ҷумҳуриҳои Беларуссия ва Россия, афзоиши коэффисиенти парокандашавӣ бо пасту баландшавиҳо ба мушоҳида мерасад. Ҳамаи ин кишварҳо, пас аз ба даст овардани соҳибхитиёрӣ, ба миқёси васеъ ба гардиши ҷаҳонишавӣ ва рушди инноватсионӣ ҷалб шуда, муносибатҳои байналмилалӣ муҳочират ва як қатор омилҳои дигаре тақвият ёфтанд, ки барои зиёдшавии парокандашавии оилаҳо пешзаминаҳоро фароҳам меоранд.

Хулоса баровардан мумкин аст, ки фарқиятҳо дар сатҳ ва динамикаи парокандашавии оилаҳо байни ин кишварҳо бо сатҳи рушди иҷтимоию иқтисодии минтақа муайян карда мешаванд.

Бо дарназардошти робитаи аз ҷониби мо ошкор кардашуда байни рушди иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангӣ, маишӣ ва ғайра ва тамоюли ҳамбастагии онҳо бо коэффисиенти парокандашавӣ, тахмин кардан мумкин аст, ки ин ҳамбастагиҳо шакли зуҳури қонуни парокандашавии оила мебошанд.

Ҳар гуна падидаҳо, аз ҷумла равандҳои демографӣ, бояд қонунҳои ба худ хоси рушдро дошта бошанд, агар ин набошад,

пас ин равандҳо ба таври стихиявӣ, дар самтҳои гуногун рушд мекунанд, ки метавонанд ба чараёни умумии рушди равандҳои демографӣ унсурҳои номуайяниро ворид кунанд.

Дар адабиёти илмӣ таҳқиқотҳои бахшида ба қонунҳои иқтисодӣ–демографии парокандашавии оилаҳо амалан вучуд надоранд. Консепсияи идоракунии парокандашавии оилаҳо таҳия нашудааст, ки гузаронидани корҳоро оид ба шинохт ва таъсиррасонӣ ба парокандашавии оилаҳо душвор месозад. Ба ақидаи мо, мураккабии масъала дар мавҷуд набудани ҳаракати яксамтаи парокандашавии оилаҳо мебошад; ин, дар назари аввал, имкон намедихад, ки тамоюли умумии ҳаракати ин нишондиҳанда муайян карда шавад.

То ба ҳол муҳаққиқон дар тӯли муддати тӯлонӣ тамоюли умумии коэффисиенти парокандашавии оиларо пайдо карда натавонистанд, ки ин бо ҳаракати ин коэффисент ба тарзҳои гуногун шарҳ меёбад: афзоиш меёбад, пас коҳиш меёбад ва ин ҳама вақт ба амал меояд. Ба ақидаи баъзе олимон: «Парокандашавӣ як раванди мураккаби иҷтимоӣ мебошад, ки омилҳои иҷтимоӣ–демографии он ҳанӯз ба қадри кофӣ омӯхта нашудаанд; Консепсияи умумӣ, ки қонуниятҳои онро шарҳ медиҳад, таҳия нашудааст»¹.

Дар тадқиқоти мазкур мо кӯшиш кардем, ки тамоюли коэффисиенти умумии парокандашавии оилаҳоро дар Тоҷикистон барои солҳои 1940–2018 (тақрибан 80 сол) пайгири намуда, имконияти амали қонуни ҳаракати ин нишондиҳандаро муайян кунем.

Ба маълумоти ҷадвали 13 муроҷиат мекунем.

Дар тӯли солҳои 1940–2018 парокандашавии оилаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, дар назари аввал, беэҳтиёрон тағйир ёфта, ба ягон самти рушд тобеъ намебошад. Дар фосилаи байни солҳои 1940 ва 2018 коэффисиенти умумии парокандашавӣ ба таври гуногун лаппиш меҳӯрд.

¹Тольц М.С. Разводимость. Демографический энциклопедический словарь – М., 1985. - 345с.

Ҷадвали 13.

Тағйирёбии шумораи умумии парокандашавии оилаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1940–2018, бо %¹

Солҳо	Ҳамагӣ	Аҳолии шаҳрӣ	Аҳолии деҳот	Солҳо	Ҳамагӣ	Аҳолии шаҳрӣ	Аҳолии деҳот
1940	3,6	–	–	2000	0,4	1,1	0,1
1950	0,1	–	–	2001	0,4	1,0	0,1
1964	0,4	–	–	2002	0,4	1,2	0,1
1965	0,5	–	–	2003	0,4	1,2	0,1
1970	1,1	–	–	2004	0,4	1,1	0,1
1971	1,1	–	–	2005	0,4	1,1	0,1
1972	1,1	–	–	2006	0,4	0,8	0,3
1973	1,1	–	–	2007	0,7	1,3	0,4
1974	1,2	–	–	2008	0,7	1,4	0,4
1975	1,3	–	–	2009	0,8	1,3	0,5
1976	1,4	–	–	2010	0,8	1,6	0,5
1977	1,4	–	–	2011	0,9	1,3	0,7
1978	1,5	–	–	2012	0,9	1,4	0,8
1979	1,6	–	–	2013	1,0	1,5	1,0
1984	1,5	–	–	2014	1,1	1,5	1,0
1985	1,5	–	–	2015	1,0	1,5	0,8
1989	1,5	3,2	0,6	2016	1,0	1,6	0,8
1990	1,4	2,9	0,7	2017	1,1	1,7	0,9
1991	1,4	3,0	0,7	2018	1,2	2,1	0,9
1992	1,2	3,0	0,5				
1993	0,9	2,7	0,4				
1994	0,8	1,9	0,3				
1995	0,7	1,9	0,3				
1996	0,8	1,9	0,3				
1997	0,5	1,6	0,1				
1998	0,4	1,3	0,1				
1999	0,4	1,1	0,1				

¹ Народное хозяйство Таджикской ССР в 1981 году. - Душанбе, 1983. – 140с.; Демографический ежегодник Республики Таджикистан, 2010.- Душанбе, 2011.- 259с.; Демографический ежегодник Республики Таджикистан, 2019. – Душанбе, 2019. – 257с.

Ҳамин тавр, агар дар соли 1940 парокандашавии оила 3,‰-ро, пас аз чанг бошад, он ба коҳиш ёфтани карда, сипас то соли 1989 зиёд шуд ва аз соли 1990 то соли 2007 коҳиш ёфт. Дар солҳои минбаъда ин коэффисиенти афзоиш ёфт. Дар шаҳрҳо ва деҳот он бо пасту баландшавиҳо низ коҳиш ёфт, пас аз он афзоиш ёфт, сипас боз коҳиш ёфт ва боз афзуд.

Дар вазъияти мазкур савол дар бораи он ба миён меояд, ки чӣ гуна бояд муайян кард, таҳти таъсири кадом омилҳо, шароитҳо ва ангезаҳо чунин ҳаракати коэффисиенти парокандашавии оила ба амал меояд.

Мо фарзияро оид ба он пешниҳод кардем, ки дар асоси афзоиш ё коҳиш ёфтани коэффисиенти парокандашавии оилаҳо рӯйдодҳои бузурге, ки дар ҳаёти ҷомеа сурат мегиранд, қарор доранд. Ба назари мо, мазмуни ин рӯйдодҳои бузург метавонад ба самти тағйирёбии коэффисиенти парокандашавии оилаҳо таъсир расонад. Барои исботи ин фарзия мо тамоми давраи солҳои 1940–2018–ро аз рӯи меъёри ягон ҳодисаи калони ҳаёти ҷомеа дар ин ё он давраи баамаломадаро тақсим кардем. Ин дар ҷадвали 13 нишон дода шудааст.

Тамоми давраи 1940–2018–ро ба марҳилаҳои зерин: с. 1940; сс. 1950–1964; сс. 1965–1974; сс. 1975–1984; сс. 1985–1989; сс. 1990–2006; сс. 2007–2018 тақсим кардем.

Марҳилаи аввал – соли 1940. То соли 1940 дар кишвар: инқилоби фарҳангӣ, саноатикунонӣ, коллективонӣ гузаронида шуда, болоравии назарраси иқтисодӣ, маънавӣ ва сиёсӣ ба амал омад. Дар ин вақт дар насли ҷавон ғояи инқилоби ҷаҳонӣ пайдо шуда, ҳаракати стахановӣ, инчунин ташаббусҳои комсомолӣ дар заминҳои ноқорам, сохтмонҳои муҳимтарин ташаккул ёфтанд. Вазъи моддии аҳоли ва оила ба шарофати демократикунонии ҳаёти ҷамъиятӣ, афзоиши шуғл дар меҳнати саноатӣ беҳтар гардида, сатҳи таҳсилоти аҳоли низ баланд гардид. Аммо, тақвият ёфтани серҳаракатии аҳоли дар дохили кишвар ба аҳоли ва алахусус ба ҷавонон, ки мақсади онҳо ба бунёди ҳаёти нав, тағйир додани анъана ва расму оинҳои кӯҳна, ё пайдоиши нав нигаронида шуда буд, таъсир гузошт. Ҳамаи ин ба афзоиши парокандашавии оилаҳо таъсири мусбат расонд.

Марҳилаи дуввум–солҳои 1950–1964. Парокандашавии баланди оилаҳо дар соли 1940 ба парокандашавии пасти оилаҳо ва афзоиши сусти он иваз шуд. Инҳо солҳои баъд аз ҷанг буда, давраи барқароршавӣ ва дар айни замон, рушди ҳама ҷанбаҳои ҳаёти оилавиҳо ҷараён дошт. Афзоиши сатҳи таҳсилот, ихтисос, кашфиётҳои илмӣ ва рушди иқтисодиёт дар асоси саноатӣ, сатҳи нисбатан баланди зиндагии аҳоли ба мушоҳида мерасид.

Марҳилаи сеюм – солҳои 1965–1974. Гузаронидани саноати ИҚШС аз соли 1965 ба усулҳои нави банақшаگیرӣ, ҳавасмандгардонии иқтисодӣ ва идоракунии, инчунин истифодаи ҷузъии механизмҳои иқтисодӣ бозорӣ, хусусан дар қисми ҳавасмандгардонии иқтисодӣ, идеологияи пурқуввати КПСС, баландшавии сатҳи зиндагӣ ва некӯаҳволии оилаҳо, афзоиши ҳудогоҳии ҷавонон, баланд бардоштани фарҳанги аҳоли ва ғайраҳо омилҳо ва шартҳои буданд, ки ба афзоиши пай дар пай парокандашавии оилаҳо мусоидат карданд. Раванди ислоҳоти хочагидорӣ идома кард, ки барои болоравии иқтисодии ҷомеа ва оила муҳим буд.

Марҳилаи чорум – солҳои 1975–1984.

Дар ин давра парокандашавии оилаҳо оҳиста меафзуд, ки ин бо идомаи ислоҳоти хочагидорӣ дар саноат, қабули як қатор ҳуҷҷатҳо оид ба рушд ва ҳавасмандгардонии иқтисодии кишоварзӣ алоқаманд аст. Сатҳи зиндагӣ ҳарчанд суст буд, вале баланд мешуд.

Марҳилаи панҷум – солҳои 1985–1989.

Коэффисиенти парокандашавии оилаҳо баланд шудан гирифт. Сиёсати бозсозӣ оғоз ёфта, рафтани одамон аз кишвар ба ватани таърихии худ содда карда гардонида шуд. Бисёре аз оилаҳои интернатсионалӣ ҷудо мешуданд. Афзоиши тадриҷии парокандашавии оилаҳо ба амал омада, дар соли 1989 ба 1,5 ‰, аз ҷумла дар шаҳрҳо – 3,2 ‰ ва дар деҳот – 0,6 ‰ – ро ташкил дод.

Марҳилаи шашум – солҳои 1990–2006.

Он бо қоҳиш ёфтани назарраси коэффисиенти парокандашавии оилаҳо оғоз ёфт. Ин ба пошхӯрии СССР вобаста буд. Тоҷикистон истиқлолияти худро ба даст овард, ҷанги шаҳрвандӣ оғоз ёфт, харобӣ, бекорӣ, корхонаҳо, мактабҳо ва

горат карда шуданд ва ғайра. Бисёр оилаҳо бе саробон монданд, муҳочирати оммавии аҳоли ба хоричи кишвар, коҳиши кори соҳаи ғайриистехсолӣ (илм, маориф, фарҳанг) ба амал омада, сатҳи зиндагии аҳоли ва оилаҳо хеле паст шуд. Аммо, Созишномаи сулҳи имзошудаи байни давлат ва нерӯҳои оппозисионӣ дар соли 1997 имкон дод, ки ҳаёти нав оғоз ёбад. Раванди барқарор гардидани оилаҳо, зиндагӣ ва ғайра сурат мегирад. Парокандашавӣ аз 1,4 % то 0,4% аз ҳар 1000 аҳоли коҳиш ёфт.

Марҳилаи ҳафтум – солҳои 2007–2018.

Муҳимтарин хусусияти ин давра, ки боиси якбора баланд шудани коэффисиенти издивоҷ ва парокандашавии оилаҳо гардид, Қонуни «Дар бораи танзими анъана ва чашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон» буд ки Хукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул кард. Тибқи ин қонун, хароҷоти аҳоли барои тӯйҳо, маросими дафн, зодруз хеле кам карда шуда, ҳатто як қатор маросимҳои миллӣ манъ карда шуданд ва ғайра. Ин тадбирҳо сарфари барои оилаҳо ба таври назаррас афзоиш доданд, ин ба якбора баланд бардоштани сатҳи зиндагии онҳо баробармаъно буд. Ин коэффисиенти издивоҷро барои солҳои 2007–2014 – аз 8,2 ба 11,7 % расонд. Ҳамзамон, коэффисиенти парокандашавии оилаҳо низ босуръат – аз 0,7 % дар соли 2007 то 1,2 % дар 2018 афзоиш меёбад.

Аммо, аз соли 2015 коэффисиенти издивоҷ коҳишро оғоз кард ва дар соли 2016 ба 8,4% расид, дар ҳоле ки парокандашавии оилаҳо ба афзоиш идома дода, дар соли 2018 ба 1,2 %, аз ҷумла. дар шаҳрҳо ба 2,1 %, дар деҳот – ба 0,9 % расид. Ин чунин маъно дорад, ки қонуни қабулшуда вазъи ҳаёти оилаҳоро то андозае ба низом овард, аммо идомаи афзоиши парокандашавии оилаҳо бо омилҳои дигар низ алоқаманд буд, ки дар бораи онҳо баъдтар суҳбат хоҳем кард.

Ҳамин тариқ, мо исбот кардем, ки бо баланд шудани сатҳи умумии рушди ҷомеа: иқтисодӣ, фарҳангӣ, маънавӣ, маишӣ, психологӣ, анъанаҳо ва урфу одатҳо ва инчунин вазъи сиёсӣ коэффисиенти парокандашавии оилаҳо тамоюли афзоиш дорад. Дар акси ҳол, он поён меравад.

Ин вазъро то андозае бо сушт шудан ё таквият ёфтани иҷрои вазифаҳои худ аз ҷониби оила шарҳ додан мумкин аст.

Бо афзоиши умумии рушди ҷамъияти, имкониятҳои ҷуфти издивоҷ барои қонеъ гардонидани ниёзҳои шахсии худ берун аз оила меафзоянд ва мувофиқан, иҷрои вазифаҳои худ дар оила сушт мешавад, ки ин метавонад боиси афзоиши парокандашавии оилаҳо дар миёни оилаҳои нопойдор гардад.

Дар шароити бад шудани рушди ҷомеа, ҷуфтҳои издивоҷ мекушанд, ки талаботи шахсии худро асосан дар доираи оила қонеъ гардонанд. Ин иҷрои вазифаҳои худро аз ҷониби оила таквият бахшида, оилаҳоро ба ҳам муттаҳид месозад. Дар ин шароит парокандашавии оилаҳо метавонад кам шавад.

Ҳамин тариқ, мо муқаррар кардем, ки байни рушди иҷтимоӣ ва иқтисодӣ, сиёсӣ, маишӣ, фарҳангӣ ва ғайраи рушди кишвар ва сатҳи парокандашавии оилаҳо робитаҳои муайяни пойдор, сабабу натиҷавӣ ва доимо такроршаванда мавҷуданд, ки асосро барои ифода кардани он ҳамчун қонун муҳайё сохт.

Бо назардошти наздикии ин робитаҳо, мо онро қонуни иқтисодӣ–демографии тамоюли парокандашавии оилаҳо номида, ба он ифодаи зайлро додем: «Қонуни иқтисодӣ–демографии парокандашавии оилаҳо робитаҳои сабабу натиҷавӣ, пойдорӣ, зарурӣ ва доимо такроршавандаро байни вазъи рушди ҷамъияти ва сатҳи парокандашавии оилаҳо ифода мекунад».

Аз сабаби он, ки ин робита метавонад боло равад ё паст шавад, қонуни мазкурро қонуни иқтисодӣ–демографии тамоюл номидан мумкин аст.

Дар баробари муайян кардани моҳият, ошкор сохтани механизми амали қонуни иқтисодӣ–демографии тамоюли парокандашавии оилаҳо муҳим аст. Робитаи барқароршуда на мустақиман, балки бо тағйир додани шароити зиндагӣ, маишати ҳаррӯзаи ҳар як марҳилаи зиндагии одамон амалӣ мешавад. Вобаста ба чунин марҳилаи рушди мамлақати мо, ба монанди гузариш ба муносибатҳои бозаргонӣ, ба ин омилҳои афзоиши парокандашавии оилаҳо: муҳочирати шадиди берунии на танҳо мардон, балки инчунин занон; озодии занон; тамоюлҳо ба ташаккули типии эгалитарии оилаҳо дохил мешаванд. Рушди

демократия дар ҷомеа, дастрасии занон ба тичорати мокувори, муҳочирати берунаи меҳнатӣ, мустақилияти иқтисодии занонро аз шавҳар таъмин намуд, аз ҷумла дар масъалаи парокандашавии оилаҳо, таъсири тағйирот дар самтгириҳои арзишии ҷуфтҳои изидивочи марбут ба шиносии онҳо бо тарзи нави ҳаёт, ки бо анъанавӣ муҳолифат мекунад; паст шудани зоиши оилаҳо.

Масъалаи моҳият, шаклҳои зуҳур ва механизми амали қонуни иқтисодӣ–демографӣ дар қори мазкур акнун оғоз ёфтааст, дар оянда бояд таҳқиқотҳои калонмиқёстар ва ҳамаҷонибаи ин масъалаи муҳим гузаронида шаванд.

2.3. Хусусияти ҳамбастагии омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва парокандашавии оилаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон

Тавре ки дар параграфи қаблии қори мазкур нишон дода шуд, дар сатҳи макро робитаи зич байни сатҳи анъанаҳои урфу одатҳои иҷтимоию иқтисодӣ, фарҳангӣ, маишӣ, сиёсӣ бо парокандашавии оилаҳо муқаррар карда шуд.

Дар ин парграф кӯшиш мекунем, ки ин робитаро дар сатҳи микро пайгирӣ намоем.

Дар адабиёти илмӣ ҳисобкуниҳоро аз рӯи таҳқиқи қонунҳои иҷтимоӣ–демографии зоиши оила аз ҷониби олимони А.Я. Кваша, А.Г. Вишневский, А.Я. Боярский, Закумбаев А.К., Дивилов С.И., Исламов С.И. диғарон гузаронидаанд¹. Дар бораи амали муштаракӣ омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сатҳи зоиши оилаҳо маълумотҳои муайян ба даст оварда шуданд.

Дар қори мазкур бори аввал кӯшиши ошқор қардани ҳамбастагии омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сатҳи

¹ Кваша А.Я. Этапы демографического развития СССР // Факторы рождаемости. – М., 1971; Вишневский А.Г. Демографическая революция. – М., 1976; Боярский А.Я. К проблеме изучения населения // Население и его изучение. – М., 1975; Закумбаев А.К. Методы оценки уровня экономического развития союзных республик и районов – Алма-Ата, 1975; Дивилов С.И. Численность и структура занятых в народном хозяйстве. – М., 1976; Исламов С.И. Демография Таджикистана. – Душанбе, 1985. и др.

парокандашавии оилаҳо бо истифода аз маводи мушахха ба харч дода шудааст.

Дар адабиёти илмӣ то дараҷае ҷанбаи демографии парокандашавӣ, инчунин то дараҷаи муайян ҷанбаи ҳукукии парокандашавии оилаҳо омӯхта шудааст. Дар мавриди таъсири мутақобилаи ҷанбаҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва демографии парокандашавӣ гуфтан мумкин аст, ки он қомилан мавриди омӯзиш қарор нагирифтааст. Муаллиф дар назди худ вазифа гузоштааст, ки мавҷудияти ҳамбастагии байни сатҳи рушди саноатӣ, таҳсилоти аҳоли, муҳочирати берунаи меҳнатӣ, шаҳришавӣ ва дигар нишондиҳандаҳои иқтисодӣ ва сатҳи парокандашавии оилаҳоро нишон диҳад.

а) Сатҳи рушди саноатӣ ва парокандашавии оилаҳо

Дар адабиёти илмӣ кишварҳои ИДМ, аз ҷумла Тоҷикистон, таҳқиқот оид ба муайян кардани хусусияти робитаи байни коэффисиенти рушди саноатии минтақа ё кишвар ва парокандашавии оилаҳо вучуд надорад. Дар ин робита, мо кӯшиш кардем, ки дар асоси маводи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон ин ҳамбастагиро мавриди таҳқиқ қарор диҳем.

Сатҳи рушди саноатии минтақа аз ҷониби мо бо роҳи муайян кардани коэффитсиенти шумораи кормандони саноатӣ–истеҳсолӣ ба 1000 нафар аҳолии минтақа ё кишвар ҳисоб карда шуд. Коэффисиенти парокандашавии аҳоли бо роҳи тақсим кардани шумораи парокандашавиҳо дар соли мазкур ба 1000 нафар дар ҳуди ҳамин минтақа муайян карда шуд. Маълумоти бо ин роҳ бадастомада дар шакли ҷадвали 14 оварда шудааст.

Ҷадвали 14.

Коэффитсиенти рушди саноатӣ ва коэффисиенти парокандашавии оилаҳо дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2009–2018, бо %

	2009	2010	2011	2012	2017	2018
Вилояти Суғд						
Коэффитсиенти рушди саноатӣ	9.3	9.3	11.6	11.9	12.5	10.8
Коэффитсиенти парокандашавӣ	1.3	1,2	1.3	1.4	1.6	1.5

Вилояти Хатлон						
Коэффитсиенти рушди саноатӣ	5.6 0,4	5.8 0.5	6.2 0.6	6.2 0.6	6.5 0.6	5.5 0.7
Коэффитсиенти парокандашавӣ						
ВМКБ						
Коэффитсиенти рушди саноатӣ	3.6 0.2	4.1 0.2	6.9 0.3	4.7 0.3	8.7 0.7	8.0 0.7
Коэффитсиенти парокандашавӣ						
ш. Душанбе						
Коэффитсиенти рушди саноатӣ	27.0 1.3	26.0 1,2	23.4 1,2	21,7 1.3	20.7 1.9	16.9 .1
Коэффитсиенти парокандашавӣ						

Аз ҷониби муаллиф ҳисоб карда шудааст: Солномаи оморӣи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019.С 256; Солномаи демографияи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. С. 220.

Мантиқи таҳлил чунин аст, ки дар баробари рушди индустриалии минтақа тағйирот дар сатҳи таҳсилотӣ, касбӣ–иختисосӣ, фарҳангӣ ва ғайраи аҳоли ба амал меоянд. Маълум аст, ки афзоиши ин нишондиҳандаҳо то дараҷаи муайян ба навъи оила, ҳамсари никоҳӣ, ба тағйирёбии доираи талабот иҷтимоӣ, ба даромади оила ва арзишҳои ҳаётӣ ва ғайра таъсир мерасонад. Ҳамаи ин, дар баъзе ҳолатҳо, боиси он мегардад, ки закон (шавҳарон) кӯшиш мекунанд, ки якҷоя арзишҳои нави ҳаётиро қабул кунанд, дар он сурат оила рушд ёфта, таҳким меёбад. Дар акси ҳол, агар зан хонашин бошад ва шавҳар пешсафи истехсолот бошад, пас дар доираи арзишҳои ҳаётӣ онҳо ихтилофот ба амал меоянд, ки баъзан бо парокандашавии оилаҳо ба анҷом мерасанд. Ин метавонад ҳамчун яке аз тавзеҳот сатҳи нисбатан баланди парокандашавиҳои оилаҳо дар шаҳрҳои калони саноатӣ ва сатҳи нисбатан пасти он дар деҳот хизмат кунад.

Минтақаҳои Тоҷикистон таърихан, аз ҷиҳати сатҳи рушди иқтисодӣ ва саноатӣ, тафовутҳои муайян доранд. Дар ин масъала рушд ёфтатар шаҳри Душанбе, сипас вилояти Суғд маҳсуб

меёбанд. Вилояти Хатлон пешрафти бузургтаринро дар соҳаи рушди саноатӣ ва иқтисодӣ пас аз ба даст овардани соҳибхитиёрии кишвар ба даст овард. Вилояти Мухтори Кӯҳистони Бадахшон низ пас аз соҳибистиклолии кишвар дар соҳаи рушди саноатӣ пешрафти муайян ба даст овард. Агар вилояти Суғд ва шаҳри Душанбе хеле пештар ҳамчун минтақаҳои саноатӣ–аграрӣ рушд карда бошанд, пас вилояти Хатлон ва ВМКБ дар ин роҳ баъдтар ба рушд кардан оғоз карданд. Аз ин рӯ, тарзи асосан анъанавии зиндагӣ ҳукмпӯрон ва иқтисоди анъанавӣ осори худро дар рафтори демографии аҳоли гузошт. Дар ин ҷо фарқиятҳои мавҷударо дар соҳаи падидаҳои парокандашавии оилаҳо низ шарҳ додан мумкин аст.

Ҳамин тавр, дар он ҷое, ки сатҳи рушди саноат баландтар аст, сатҳи парокандашавии аҳоли низ баландтар аст. Аз маълумоти ҷадвали 14 дида мешавад, ки сатҳи баландтарини парокандашавии оилаҳо дар Душанбе аз 1,3 то 2,1 ба 1000 нафар аҳоли, сипас дар вилояти Суғд – аз 1,2 то 1,6, баъд дар вилояти Хатлон ва ВМКБ мебошад.

Бояд қайд кард, ки коэффисиенти рушди саноатии шаҳри Душанбе, гарчанде ки дар байни минтақаҳои дигар баландтарин аст, аммо ин тамоюл рӯ ба коҳиш аст. Инро бо баستاني як қатор корхонаҳои хурди саноатӣ бинобар шароити номусоид барои фаъолияти соҳибкории онҳо шарҳ додан мумкин аст. Аммо, бо вучуди ин, коэффисиенти парокандашавии оилаҳо дар байни минтақаҳо баландтарин аст. Робитаи байни коэффитсиенти рушди саноатӣ ва коэффисиенти парокандашавии оилаҳо аён аст.

Дар вилояти Суғд коэффитсиенти рушди саноатӣ тамоюли афзоиш дошт, ба эҳтимоли зиёд, худи ҳамон сабабе, ки дар Душанбе вучуд дошт, боиси каме коҳиш ёфтани ин коэффитсиент гардид. Агар ба динамикаи коэффисиенти парокандашавӣ нигарем, пас он тадричан афзоиш ёфта, танҳо дар соли 2018 каме коҳиш ёфт. Робитаи байни ин ду коэффитсентҳо низ возеҳ аст.

Дар вилояти Хатлон коэффисиенти рушди саноатӣ ба монанди инчунин коэффисиенти парокандашавии оилаҳо тадричан баланд мешавад. Дар ин ҷо, масъалаҳои дар боло зикргардида дар соли 2018 дучор омаданд.

Дар ВМКБ коэффитсиенти рушди саноатӣ дар солҳои 2009–2018 тақрибан 2,5 баробар афзуда, коэффисиенти парокандашавӣ низ қариб 3 маротиба баланд шуд.

Ҳамин тарик, хулоса баровардан мумкин аст, ки байни сатҳи рушди саноатӣ ва сатҳи парокандашавии оилаҳо робитаи зич вучуд дорад.

б) сатҳи таҳсилгирифтагии аҳоли ва парокандашавии оилаҳо

Сатҳи таҳсилот нишондиҳандаи муҳимтарини сифати аҳоли мебошад. Таҳқиқотҳои сершумори олимони ҷомеашиносӣ ва, аз ҷумла демографҳо нишон доданд, ки шахси дорои таҳсилоти олии нисбат ба шахси дорои сатҳи нисбатан пастӣ таҳсилот то дараҷаи зиёдтар рафтори дигари демографиро дорад. Масалан, таҳқиқоти демографҳо нишон доданд, ки байни зоиши посухдиҳандагон ва шумораи воқеии матлуби фарзандон дар оила робитаи баръакс вучуд дорад: сатҳи таҳсилоти посухдиҳандагон ҳар қадар баланд бошад, ҳамон қадар онҳо камтар фарзанд доранд ва мехоҳанд, ки дар оилаи худ камтар фарзанд дошта бошанд. Аз ин рӯ, рафтори посухдиҳандагони дорои таҳсилоти олии дар соҳаи муносибатҳои никоҳию оилавӣ, муҳочират, тарзи ҳаёт ва ғайра аз рафтори посухдиҳандагоне, ки таҳсилоти нисбатан паст доранд, фарқ мекунад.

Дар адабиёти илмӣ масъалаи ҳамбастагии сатҳи таҳсилоти аҳоли бо парокандашавии оилаҳо то дараҷаи камтарин омӯхта шудааст. Дар таҳқиқоти мавҷудаи ҷомеашиносон ва демографҳо нақши баланди таҳсилот дар равандҳои никоҳию парокандашавии оилаҳо қайд карда шудааст, аммо мушаххасан дар маводи рақамӣ ин исбот нашудааст. Аз ин рӯ, мо таҳқиқи масъалаи мазкурро дар асоси маводи таҳлили муқоисавии сатҳи таҳсилотӣ (ҳиссаи аҳоли бо таҳсилоти олии) ва парокандашавии оилаҳо дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон гузаронидем. Натиҷаҳои таҳқиқот дар ҷадвали 15 оварда шудаанд.

Аз таҳсилоти ҷадвали 15 дида мешавад, ки дар он минтақаҳо, ки коэффисиенти таҳсилотгирифтагии аҳоли баландтар аст, коэффисиенти парокандашавии аҳоли низ дар он ҷо баландтар аст, ва баръакс. Масалан, таҳсилотгирифтагии

аҳоли дар шаҳри Душанбе баландтарин аст, мутаносибан, нишондиҳандаҳои баландтарини парокандашавии оилаҳо мавҷуданд.

Ҷадвали 15.

Робитаи сатҳи таҳсилотгирифтагии аҳоли ва коэффисиенти парокандашавии оилаҳо дар минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон*

Кишварҳо	Ба 1000 нафар то синни 15–сола ва боло бо таҳсилоти олии рост меояд			Шумораи парокандашавиҳо ба 1000 нафар		
	1989	2000	2010	1989	2000	2010
Ҷамағӣ дар Тоҷикистон	75	76	77	1,5	0,4	0,8
ш. Душанбе	173	185	200	3,8	0,7	1,2
Вилояти Хатлон	54	53	51	1,0	0,1	0,5
Вилояти Суғд	68	79	74	1,5	0,8	1,2
ВМКБ	89	98	131	0,4	0,1	0,2

**Аз ҷониби муаллиф дар асоси маъод ҳисоб карда шудааст: Натиҷаҳои барӯйхатгирии умумииттифоқии аҳоли дар соли 1989. – Душанбе, 1990. – Т.1. – 238с.; Сатҳи таҳсилотгирифтагии аҳоли. Барӯйхатгирии аҳоли ва фонди манзили Ҷумҳурии Тотористон, 2010. – Душанбе, 2012. – Т.4. – 157.*

Дар ин ҷо хусусияти зеринро қайд кардан зарур аст. Дар соли 1989 сатҳи баландтарини парокандашавии оилаҳо дар Душанбе ба қайд гирифта шуд, ки онро то дараҷаи муайян бо тағйир ёфтани таркиби этникии аҳоли шарҳ додан мумкин аст. Сиёсати М.Горбачёв, ки ба густариши демократикунонии ҷомеа ва сиёсати марзҳои кушода равона шуда буд, ба бисёре аз сокиноне, ки дар пойтахт зиндагӣ мекарданд, зуд ба ватани таърихии худ сафар кунанд. Дар натиҷа, бисёр оилаҳои байнимиллӣ бинобар нахостани сафар аз ҷониби яке аз тарафҳои ҷуфти издивоҷи пош хӯрданд. Ин, то андозае, сабаби афзоиши парокандашавии оилаҳо шуд. Бояд гуфт, ки онҳое, ки рафтанд, асосан кормандони баландтаҳсилоти илмӣ–техникӣ буданд. Ба ҷои онҳо сокинон аз

деҳот ва шаҳрҳои хурд, яъне аҳоли бо робитаҳои анъанавии кавитар кӯчиданд. Ин коэффисиенти парокандашавии оилаҳоро кохиш дод, гарчанде ки коэффисиенти таҳсилотгирифтагӣ боло нарафт. Минбаъд, бо тадричан мутобиқ шудани навомадагон аз деҳот ба меъёрҳои шаҳрии рафтор, тағйирот дар сатҳи умумии рафтори аҳоли ба амал омад, ки аз тарзи ҳаёти шаҳрӣ, омилҳои бозорӣ ба вучуд омада, ба афзоиши парокандашавии аҳолии ш. Душанбе мусоидат карданд. Яъне, робитаи мустақим байни баланд шудани сатҳи таҳсилотгирифтагии аҳоли ва сатҳи парокандашавии оилаҳо боқӣ мондааст.

Дар вилояти Хатлон робитаи мавриди баррасӣ боқӣ мемонад. Аз ин рӯ, коэффисиенти нисбатан пасти коэффисиенти таҳсилотгирифтагии аҳоли бо сатҳи нисбатан пасти парокандашавии оилаҳо ҳамроҳӣ дорад.

Пас аз соли 2010 коэффисиенти таҳсилотгирифтагии аҳолии вилояти Хатлон босуръат афзоиш ёфта ва ин идома хоҳад ёфт, аммо ин ба сатҳи парокандашавии оилаҳо таъсири манфӣ мерасонад. Тибқи маълумоти омори давлатӣ, коэффисиенти умумии парокандашавии оилаҳо то соли 2018 аз 0,5 то 0,7, аз ҷумла – дар шаҳрҳо то 1,7 парокандашавӣ ба 1000 нафар аҳоли афзоиш ёфт.

Дар вилояти Суғд коэффисиенти таҳсилотгирифтагӣ афзуда, мутаносибан, коэффисиенти парокандашавии оилаҳо афзоиш меёфт. Хусусияти фарқкунандаи ин минтақа иқтисоди таърихан рушдкарда мебошад (то замони инқилоби сотсиалистӣ дар ин ҷо алақай муносибатҳои капиталистии иқтисодӣ рушд карда, фабрикаҳо, корхонаҳо ва ғайра сохта мешуданд) Дар дигар минтақаҳои кишвар чунин набуд.

Шароити мусоид ба рушди босуръати саноат, илм ва фарҳанг мусоидат карданд. Дар оилаҳо навъҳои анъанавии оилаҳо, яъне бо анъанаҳо ва урфу одатҳои худ тадричан суст мешуданд. Ташаккулёбии навъҳои нав, муосир, гузарандаи оилаҳо ба амал меояд. Ҳамаи ин ба афзоиши босуръати коэффисиенти таҳсилотгирифтагӣ ва, мувофиқан, коэффисиенти парокандашавии оилаҳо мусоидат намуд.

ВМКБ таърихан дар минтақаи махсуси табиии ҷуғрофӣ ҷойгир аст. Дар тӯли аксар сол минтақа аз сабаби боришоти барвақтӣ, алоқаи хеле сусти нақлиётӣ, ки дар натиҷа рушди аҳоли ва соҳаи иҷтимоию иқтисодиро бозмедост, аз маркази қанда шуда буд.

Дар давраи шӯравӣ ба ВМКБ воридкунии мавсимии бисёр намудҳои воситаҳои зиндагӣ амалӣ карда мешуд. Дикқати калон ба баланд бардоштани сатҳи таҳсилотгирифтагии аҳоли дода тадриҷан суст шуданд. Ба аҳоли барои дохил шудан ба таҳсил дар донишгоҳҳо ва дигар бахшҳои таълимӣ шаҳри Душанбе, инчунин дар дигар минтақаҳои кишвар имтиёзҳои калон дода мешуданд. Ба шарофати ин тадбирҳо, ВМКБ дар Тоҷикистон аз рӯи шумораи мутахассисони дорои таҳсилоти олӣ ва миёнаи махсус пас аз 31 Душанбе дар ҷои аввал қарор гирифт. Аммо, таҳсилоти гирифтаи ин мутахассисонро бо ҷойҳои корӣ дар ВМКБ таъмин намекард. Саноати коркард ба мисли соҳаи инфрасохтори иҷтимоӣ, истеҳсоли ва ғайриистеҳсоли сусти рушд карда буд. Бо фурӯпошии ИҚШС, хусусан дар даҳсолаҳои охир, иқтисодиёт ва соҳаи иҷтимоӣ рушд назаррасро ба даст оварданд. Як қатор корхонаҳо сохта шуда, ҷойҳои нави корӣ таъсис дода шуданд. Дар сурати пайвастании мусоиди шумораи зиёди мутахассисони баландихтисос бо ҷойҳои корӣ ВМКБ метавонад дар соҳаи рушди иҷтимоию иқтисодӣ дигаргуниҳои назаррасро ба амал орад. Дар ВМКБ коэффисиенти таҳсилотгирифтагӣ баланд буда, рушди заифи иқтисодиёт, алаҳусус саноат, ва бисёр анъанаҳо ва урфу одатҳои аз гузашта боқимондаи оилавӣ ба нигоҳ доштани оилаҳо аз парокандашавӣ таъсири қавӣ, мусбат мерасонанд.

Аз ҷониби мо муқаррар карда шуд, ки дар қаламрави минтақаҳои дорои сатҳи баланди иҷтимоию иқтисодӣ ва фарҳангии рушд сатҳи парокандашавӣ низ баландтар аст ва сабабҳои парокандашавӣ дар байни аҳолии миллатҳо ва минтақаҳои алоҳида фарқ мекунанд. Омилҳо ва ангеҷаҳои парокандашавии аҳолии шаҳрии қаламравҳои нисбатан рушдкардаи минтақа ба тамоюлҳои дахлдор дар кишварҳои Аврупо мушобех буда, ҳамчун як навъ қолибҳо стандартҳо амал мекунанд, ки ба онҳо бо мурури вақт аҳолии қаламравҳои сустиараққикардаи Тоҷикистон наздик хоҳад шуд.

Дар натиҷаи таҳқиқ муқаррар карда шуд, ки дар ташаккул ва вайроншавии оила дар қаламравҳои аз ҷиҳати иқтисодӣ бештар таракқикарда таъсири анъанаҳо ва урфу одатҳои гузаштаи муқарраршуда камтар ба назар мерасад. Аз ин рӯ, ба ҳар як навъи бозтавлиди аҳоли на танҳо ин ё он сатҳ ва сохтори зоиш ва ғавти аҳоли, балки стандартҳои муайяни ташаккул ва парокандашавии оила низ мувофиқат мекунад.

Аз маълумоти ҷадвали 15 дида мешавад, ки дар соли 1989 коэффисиенти парокандашавии умумӣ дар робита бо афзоиши коэффисиенти таҳсилотгирифтагии аҳоли баланд шудааст. Ба ин коэффитсиент равандҳои демократикунонӣ низ таъсир карданд, ки дар он бо сабабҳои этникӣ берун рафтани аҳолии ғайритаҳҷой боиси парокандашавии оилаҳо гардид, аммо дар тӯли солҳои охир ин раванд ба эътидол меояд. Дар солҳои минбаъда ин робита боқӣ мемонад.

Аз ин бармеояд, ки ҳамабастагии бевоситаи байни сатҳи таҳсилотгирифтагии аҳоли ва парокандашавии оилаҳо ба маҷрои қонуни умумии рушд дохил мешавад.

Ҳамин тариқ, гуфтаҳои боло нишон доданд, ки сатҳи таҳсилотгирифтагии аҳоли метавонад дар таҳкими оила ва хоҳиш додани парокандашавии оилаҳо, ба шарте ки барномаи махсуси ташкили оилаи хушбахт таҳия ва дар ҳаёт амалӣ карда шавад, нақши муҳимро бозад. Аз тарафи дигар, ҳалли ин масъала, агар ба он аз мавқеҳои қонуниятҳои умумии рушди иҷтимоию иқтисодӣ ва иҷтимоӣ–демографии ҷомеа назар карда шавад, вазиғаи хеле мураккаб аст. Ин тамоюлҳо аз олимони таҳқиқоти амиқ илмӣ ва таҳияи шояд муносибатҳои дигарро ба масъалаи парокандашавии оилаҳо дар шароити тағйирёбандаи зиндагӣ талаб мекунад.

в) Коэффисиенти шаҳришавӣ ва парокандашавии оилаҳо

Шаҳришавӣ, дар шакли умумиаш, афзоиши шумораи шаҳрҳои калон ва шумораи аҳолии шаҳрӣ мебошад. Шаҳрҳо бо нафароне ташкил меёфтанд, ки маҳалли зисташон ба талаботи касб ва шуғлҳои онҳо мувофиқат мекард, ё бештар ҷавобгӯ буд. Ба ин одамон шахсоне шомил буданд, ки бештар бо қори зеҳнӣ машғул буданд (олимони), инчунин ҳунармандон ва шахсоне, ки

бо корҳои ғайрикишоварзӣ машғул буданд. Шаҳрҳо қисми каламрави маҳсусгардонидашуда буданд, ки дар он натиҷаҳои меҳнат бо аҳолии деҳот, ки маҳсулоти кишоварзӣ истехсол мекарданд, ба мубодила дохил мшуданд.

Шуғли сокинони шаҳр, дар муқоиса бо сокинони деҳот, шумораи зиёди дасти коргариро талаб намекард ва ин асосан машғул шудан бо меҳнати зеҳнӣ, доштани фарзандони камтар ва андозаи хурдтари оиларо ҳавасманд мегардонид. Ба ин гуфтаҳои зерини ниёғони мо, ки дар шаҳрҳо зиндагӣ мекарданд, шаҳодат медиҳанд. «Аъзои нолазими хонаводаро дар атрофи худ чамъ накун, зеро оилаи хурд низ сарват аст». Ҳаким Бузургмеҳр мегӯяд: чор чиз бадбахтии азим аст: яқум – ҳамсои бад, дуввум – оилаи калон, сеюм – зани бадфеъл ва чорум – ниёз»¹.

Бояд қайд кард, ки шаҳрҳои хурд дар муқоиса бо деҳот чунин фарқиятҳои шадид надоштанд, зеро, дар як қатор ҳолатҳо, онҳо дар пайвастагии анъанаҳо ва урфу одатҳои ягонаи милли қарор доштанд. Шаҳрҳои калон дар ин масъала нисбат ба аҳолии деҳот фарқияти бештар дар тарзи ҳаёт ва урфу одатҳо доштанд ва доранд. Ин ба сабаби хоҳиши қисми сокинони деҳот барои кӯчидани онҳо ба шаҳрҳо табиқ меёфт. Шаҳрҳои калон ба туфайли ҷойивазкунии аҳолии деҳот ба онҳо калон мешуданд. Ин раванд афзоиши шаҳришавии шаҳрҳо номида мешавад.

Дар байни аҳолии шаҳрӣ парокандашавии оилаҳо нисбат ба деҳот баландтар аст. Инро бо камфарзандии оилаҳои шаҳрӣ шарҳ додан мумкин аст.

Агар динамикаи парокандашавии оилаҳо дар маҷмӯъ ва аз ҷумла дар шаҳрҳо ва деҳот алоҳида барои муддати тӯлонӣ баррасӣ шавад, пас ба фарқиятҳои динамикаи парокандашавии онҳо боварӣ ҳосил кардан мумкин аст².

Дар ҳақиқат 16 маълумот дар бораи динамикаи шумораи аҳолии шаҳр ва деҳот дар тӯли қариб 70 сол ва тамоюли сатҳи парокандашавии оилаҳо дар шаҳрҳо ва маҳалҳои деҳот оварда шудааст.

¹Кабус-Намэ (перевод Б. Бертельса). – М., 1957. – 152с.

²Исломов Ф.С. Современные тенденции воспроизводства населения и его перспективы. – Душанбе, 2012. – 320с.

Ҷадвали 16.

Динамикаи аҳолии шахр ва деҳот ва парокандашавии оилаҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 1940–2018

Солҳо	Шумораи аҳолии шахрӣ (ҳазор нафар)	Ҳиссаи аҳолии шахрӣ, %	Шумораи аҳолии деҳот (ҳазор нафар)	Коэффисенти парокандашавии аҳолии шахрӣ, бо ‰	Коэффисенти парокандашавии аҳолии деҳот, бо ‰
1940	292.8	19.2	1231.9	–	–
1959	646.2	32.6	1334.3	–	–
1960	681.7	33.3	1313.1	–	–
1970	1076.7	37.1	1822.9	–	–
1980	1335.6	34.2	2567.0	–	–
1990	1682.9	32.1	3561.0	2.9	0.7
2000	1630.0	26.5	4501.5	1.1	0.1
2010	1973.5	26.4	5542.1	1.6	0.5
2018	2384.8	26.5	6729.6	2.1	0.9

* Манбаъ: Солномаи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон, 2019. – Душанбе, 2019. С. 24–25; С. 220.

Ҷадвали 16 нишон медиҳад, ки дар тӯли 30 сол парокандашавии оилаҳои шахрӣ нисбат ба оилаҳои деҳот зиёд буд. Дар баробари ин, ба ҳам наздикшавии коэффисенти парокандашавии оилаҳои деҳот ба коэффисенти шахрии парокандашавӣ ба мушоҳида мерасад.

Чунин тамоюли парокандашавии оилаҳои шахриро бо тағйир ёфтани тамоюлҳои арзиши оилаҳои шахрӣ шарҳ додан мумкин аст. Ба қадри рушди сатҳҳои саноатӣ, фарҳангӣ, таҳсилотӣ ва тарзи ҳаёт дар талаботи ҳаётӣ, рафторҳо ва сохтори талабот тағйирот ба амал меояд. Яке аз ин дигаргуниҳо дар шароити Тоҷикистон, ки дар он баромади қисми бештари аҳолии шахр аз деҳот мебошад, ихтилофи мутобиқшавии зудтар, пеш аз ҳама

мардон, ба ҳаёти шахрӣ мебошад. Аз ҷониби мардон меъёрҳои шахри рафтор нисбат ба занҳояшон, ки аксарашон хонашин хастанд, зудтар қабул мешаванд. Занҳо бештар ба тарзи ҳаёти деҳотӣ диққат медиҳанд, ки ин бо мурури замон боиси норозигии шавҳарон аз ҳаёти дохилиоилавӣ мегардад. Он заноне, ки сатҳи таҳсилоти худро баланд мебардоранд, зуд тарзи ҳаёти шахриро қабул карда, соҳиби коргардида, инчунин ба ҳаёти шахрӣ зуд мутобиқ шуда, ихтилофи байни онҳо ва шавҳаронашон бо мурури замон то андозае бартараф мешавад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон шахришавӣ дар тӯли солҳои зиёд боқӣ мондааст. Аслан, ин ҳам паёмдҳои мусбат, ҳам манфӣ дорад. Аз нуқтаи назари парокандашавӣ, он парокандашавии оилаҳоро маҳдуд мекунад, аммо дар айни замон, он рушди саноатии шахрҳоро, ки дар онҳо ҳосилнокии меҳнат дар саноат нисбат ба соҳаи кишоварзӣ чандин маротиба баландтар аст, бозмедорад. Аз ин рӯ, Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи саноатикунӣ, рушди саноат, барои рушди иҷтимоӣ иқтисодии кишвар аҳамияти калон дорад. Аз мавқеҳои парокандашавии оилаҳо, ташкили оилаҳои навҳои нав, ки аксар вақт номатлуб мебошанд, таъсири манфӣ мерасонад. Дар баробари ин, қонунҳои умумии рушди ҷомеа мавҷуданд, ки инсоният ба онҳо муқобилат карда наметавонад, аммо бо дарк кардани онҳо, таъсири сустшавандаи онҳоро ба ҷанбаҳои манфии ҳаёти ҷамъиятӣ қабул кардан имконпазир аст.

Ғайришахришавии аҳоли раванди баръакси раванди шахришавӣ мебошад, ки тамаркузи мардуми деҳотро дар деҳот зиёд мекунад.

Дар Тоҷикистон дар солҳои 1990–2000 коҳишҳои афзоиши солонаи шумораи аҳолии шахр ҳам аз ҳисоби зоиш, ҳам аз ҳисоби баргаштани деҳотиёни собиқ ба деҳаҳои худ ба мушоҳида мерасид.

Ин раванд дар тамоми минтақаҳо, аз ҷумла дар шахри Душанбе ба мушоҳида мерасад. Инро аз ҷадвали 17 дидан мумкин аст.

Аз маълумоти ҷадвали 17 дида мешавад, ки ба ғайр аз ВМКБ, дар ҳама минтақаҳо коҳиши афзоиши аҳолии шаҳр ба мушоҳида мерасад.

Ҷадвали 17.

Афзоиши аҳолии шаҳрӣ барои солҳои 1989–2000, бо %, нисбати с. 1989. *

	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Ҳамагӣ дар Ҷумҳурии	100	103,9	103,5	104,8	102,1	99,6	97,7	96,6	95,6	96,7	98,4	100,6
ВМКБ	100	102	104	106,4	107,9	118,3	120,3	122,8	124,7	132,7	134,6	135,6
Вилояти Суғд	100	104,6	102,7	104,3	103,5	102,1	100,0	98,4	96,9	96,4	95,6	95,6
Вилояти Хатлон	100	107,9	109,3	112,1	112,3	108,8	107,8	107,7	106	106	108,2	110,7
Шаҳрии Душанбе	100	101,3	98,3	98,4	92,1	88,1	86,2	85,1	84,4	87,3	90,7	94,9
НТҶ	100	91,5	91,4	93,2	91,1	91,5	88,2	86,3	87,3	88,9	90,6	92,5

*Ҳисоб карда шудааст: Солномаи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. С. 26.

Дар солҳои минбаъда аҳолии шаҳр тадричан, аммо дар муқоиса бо аҳолии деҳот бо суръати сусттар афзоиш меёбад. Инро аз ҷадвали 18 дидан мумкин аст.

Ҷадвали 18.

Афзоиши аҳолии шаҳрӣ ва деҳот дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2010–2018, бо %

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2018
ВМКБ Шаҳрӣ	1.1	1.0	0.6	0.6	0,4	1.0	1,2
Деҳотӣ	0.8	1.0	0.8	1.0	1.1	1.5	1.5
Вилояти Суғд Шаҳрӣ	2.0	2.0	2.0	2.1	2.1	2.4	1.8
Деҳотӣ	2,3	2.4	2.2	2.2	2.4	2.2	2.0

Вилояти Хатлон Шаҳрӣ	2.4	2.1	2.0	7.3	2.5	1.8	1.8
Дехотӣ	3.2	2.6	2.5	1.3	2.5	2.7	2.5
ш. Душанбе	2.8	2,3	2.2	1.5	1.7	1.8	1.8
НТҚ шаҳрӣ	2.1	2.6	1.8	2.1	2.4	1.4	2.0
Дехотӣ	3.3	2.8	2.7	2,3	2.6	2.8	2.5

**Манбаъ: Солномаи демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. С.29.*

Чунин таносуби суръати афзоиши аҳолии шаҳр ва деҳотро на танҳо бо афзоиши табиӣ аҳолии деҳот, балки бо равандҳои баамалояндаи рурализатсия – гузариши қисми аҳоли ба атрофи шаҳр ва ҷорӣ намудани меъёрҳои муайяни ҳаёт ва маънавиёти шаҳрӣ ба ҳаёти аҳолии деҳот шарҳ додан мумкин аст. Ҳиссаи баланд ва афзояндаи аҳолии деҳот афзоиши баландтари издивоҷ ва, мутаносибан, пасти парокандашавии оиларо дастгирӣ менамоянд.

Дар баробари ин, шумораи аҳолии деҳот дар тӯли солҳои дар чадвал нишон додашуда афзоиш ёфт.

Дар айни замон, тирағӣ дар шаҳрҳо коҳиш ёфта, дар рустоҳо бошад, афзоиш ёфт. Ҳамзамон, парокандашавии оилаҳо дар деҳот коҳиш ёфта, дар шаҳр зиёд шуд.

Дар ВМКБ афзоиши босуръати аҳолии шаҳрӣ бо рӯйдодҳои сиёсии кишвар алоқаманд буд, ки дар натиҷаи он аксарияти намоёндагони аҳолии ВМКБ ба вилояти худ рафтанд. Дар айни замон, парокандашавӣ дар шаҳрҳо нисбат ба деҳот баландтар буд. Ин таносуб то соли 2018 боқӣ монд.

Дар вилояти Суғд коҳиши аҳолии шаҳрро бо он шарҳ додан мумкин аст, ки дар он пеш аз нооромии сиёсӣ ва фурӯпошии ИҶШС ҳиссаи аҳолии ғайритаҳҷой зиёд буд. Пас аз рӯйдодҳои мазкур ин қисми аҳоли кишварро тарк карданд. Аз минтақа бисёре аз олимони, мутахассисон–муҳандисони касбу кори гуногун берун рафта, дар Россия ҷойҳои хуби корӣ пайдо карда, қобилиятҳои касбии худро бомуваффақият татбиқ мекунанд.

Минтақаро шумораи зиёди муҳочирони меҳнатӣ низ тарк карданд, ки шахрвандии Россияро қабул карданд. Дар натиҷаи ин ходисаҳо сатҳи парокандашавии оилаҳо баланд шуда, аз 1,3 то 2,8 %о–ро ташкил дод.

Дар вилояти Хатлон шумораи аҳолии шахр бо суръати баланд – аз 6 то 12,3%о дар як сол афзоиш меёфт. Сабаби асосии ба амал омадани чунин вазъ ба монанди вилояти Суғд буд. Аммо, коэффисиенти умумии парокандашавӣ нисбатан – аз 0,5 то 1,7 %о – паст буд. Сабаби асосӣ самтнокии иҷтимоию иқтисодӣ ва аграрии иқтисодиёт маҳсуб меёфт. Гарчанде ки аҳолии деҳот афзоиш меёфт, сатҳи парокандашавӣ дар деҳот асосан 0,1 %о–ро ташкил медод.

Дар шахри Душанбе, дар давраи кохиши аҳолӣ, сатҳи парокандашавӣ низ баланд буд – то 1,7 ва сипас дар сатҳи 0,6–0,7%о ба эътидол омад.

Дар НТҚ афзоиши аҳолии шахр баланд буд, аммо афзоиши аҳолии деҳот нисбат ба шахрӣ баландтар буд.

Ҳамин тариқ, ба хулоса омадан мумкин аст, ки раванди ғайришахришавӣ, ки асосан дар давраи солҳои 1990–2000 ҷой дошт, ба нигоҳ доштани сатҳи пасти парокандашавии оилаҳо дар маҳалли деҳот мусоидат кард.

Ин бо он алоқаманд аст, ки дар деҳот тарзи зиндагӣ, анъанаҳо, урфу одатҳо, эҳтиёҷоти оила ба фарзандон нисбат ба шахрҳо анъанавитар мебошанд. Ба зодгоҳҳои худ омадани деҳотиёни собиқ аҳолии деҳотро аслан афзоиш дод ва парокандашавии оилаҳо нисбат ба шахр паст боқӣ монд.

Хулоса баровардан мумкин аст, ки рушди шахришавӣ дар оянда метавонад парокандашавии оилаҳоро аз ҳисоби афзоиши аҳолии шахрӣ, ки дар он ҷо парокандашавӣ нисбат ба деҳот баландтар аст, зиёдтар кунад.

г) Муҳочирати аҳолӣ ва парокандашавии оилаҳо

Пеш аз оғози равандҳои бозсозӣ аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон муҳочирати суст дошт. Аҳолӣ ба деҳа, шахр ва оилаи худ саҳт пайваст буда, таъсири муносибатҳои анъанавӣ дар соҳаи ҳаёт, маишат ва ғайра қавӣ буд. Бинобар ин, меъёрҳои

демографии муқарраргардидаи рафтор, аз ҷумла сатҳи пасти парокандашавии оилаҳо низ қавӣ буданд.

Бо оғози равандҳои бозсозӣ муҳочирати берунии аҳоли, асосан аз ҳисоби қисми ғайритаҳҷоии аҳоли, ки ба ватани таърихии худ босуръат сафар мекарданд, як қадар фаъол гардид. Дар байни онҳо оилаҳои зиёди байнимиллӣ буданд, ки қисман пароканда мешуданд ва, аз ҳисоби ин, парокандашавӣ дар Тоҷикистон, алахусус дар шаҳрҳои Душанбе, Хучанд ва дигар шаҳрҳои кишвар, ки дар онҳо асосан аҳолии ғайритаҳҷой зиндагӣ мекардад, баланд шуд.

Муҳочирати хориҷӣ ва дохилӣ пас аз эълони Ҷумҳурии Тоҷикистон ҳамчун давлати соҳибихтиёр, оғози нооромии дохилӣ ва ҷанги шаҳрвандӣ шиддати бештаринро ба даст овард. Аксари иштирокчиёни рӯйдодҳои сиёсӣ кишварро тарк карда, инчунин ба ҷойҳои баромади таърихии худ дар дохили кишвар кӯчиданд.

Дар натиҷа, бисёр оилаҳои парокандашуда, ятимон пайдо шуданд ва дар ин давра коэффисиенти парокандашавии аҳоли ба таври назаррас афзоиш ёфт. ин ҳолати мазкур парокандашавӣ дар байни аҳолии таҳҷой зиёд шуд.

Барқарорӣ сулҳ дар Тоҷикистон имкон дод, ки оилаҳо барқарор шаванд ва парокандашавии оилаҳо асосан бо сабабҳо ва омилҳои дохилиюоилавӣ ба амал меомад.

Дар солҳои ҷанги шаҳрвандӣ як қисми аҳолии Тоҷикистон дар Россия, Қазоқистон, Эрон, Афғонистон, Украина, Беларус ва дигар кишварҳо паноҳанда шуданд ва дар он ҷо муносибатҳои иқтисодиро барқарор карда, мақоми муҳочирони иқтисодиро ба даст меоварданд. Дар натиҷа, авҷ гирифтани муҳочирони меҳнатӣ аз Тоҷикистон ба кишварҳои мазкури ИДМ ба вуқӯъ пайваст. Ҷанги шаҳрвандӣ дар Тоҷикистон нохушиҳои зиёдеро ба бор овард: корхонаҳо хароб ва ғорат карда шуда лоиҳаҳои сохтмонӣ қатъ гардиданд ва ғайра. Норасоии кор ва ҷойҳои корӣ дар кишвар боиси он гардид, ки ҷавонони қобили меҳнат маҷбур буданд барои ҷустуҷӯи кор ба хориҷи кишвар раванд.

Дар марҳилаи аввал ин дар шакли мавсимӣ сурат мегирифт, сипас муҳочирон дар кишварҳои иқомат ба гирифтани

шаҳрвандӣ ва гирифтани ҷои кори доимӣ ва манзил шурӯъ карданд.

Дар баробари ин ҳодисаҳо дар соҳаи муҳочирати аҳоли рӯйдодҳои нав дар соҳаи муносибатҳои никоҳию оилавӣ ва, алахусус, парокандашавии оилаҳо ривоч меёбанд.

Муҳочирон ба гирифтани музди хуби меҳнат шурӯъ карда, даромад пайдо шуд. Ин ба онҳо имкон дод, ки шароити зисти худро дар ватан, шароити худ (волидон, бародарон, хоҳарон ва ғайра)–ро беҳтар намуда, оила барпо кунанд. Баъзеи онҳо, ки дар ватани худ зани қонунӣ надоштанд, дар ҷойҳои иқомати муҳочиратӣ зани дуюм мегирифтанд. Зарурати парокандашавӣ бо зани аввали худ дар ватан пайдо мешавад. Раванди парокандашавӣ пас аз омадани муҳочир ба ватанаш амалӣ мешуд ё ғоибона хуччатҳо дар бораи парокандашавӣ бо зани худ фиристода мешуданд. Мутаассифона, чунин мисолҳо зиёданд ва онҳо шумораи оилаҳои парокандашавандаро дар Тоҷикистон зиёд карданд.

Ҳамин тариқ, сабаби асосии афзоиши парокандашавии оилаҳои муҳочирон беҳтар шудани вазъи иқтисодӣ ва қабули арзишҳои нави ҳаётӣ дар кишварҳои иқомат мебошад, ки ба онҳо озодӣ ва қаноатмандии бештарро аз зиндагӣ фароҳам меоварданд.

Пас аз чанд сол даромадҳои муҳочирон дар кишвари иқомат каме коҳиш ёфта, шароити қабул то андозае мураккабтар гардида, хоҳиши мондан ва кор кардан дар хориҷа пайдо шуд. Ин вазъ инчунин ба афзоиши парокандашавии оилаҳои муҳочирон дар кишвари асли мусоидат кард.

Шаклҳои нави афзоиши парокандашавии оилаҳо, ба монанди «Парокандашавии шартномавӣ» пайдо шуданд.

Дар ин бора мо дар бобҳои қаблии кор навишта будем.

Хулоса баровардан мумкин аст, ки шароити зиндагӣ ва будубоши аҳолии Тоҷикистон дар хориҷа ҳамчун муҳочир, ки дар тӯли 30 соли охир ташаккул ёфтанд, ба омилҳои афзоиши парокандашавии оилаҳо дар кишвар таъдил ёфтанд.

Бояд қайд кард, ки нақши калонро дар афзоиши парокандашавии оилаҳо таъмини баробарҳуқуқӣ ва озодӣ ба

занон дар зиндагии оилавӣ бозид. Бисёр далелҳо мавҷуданд, вақте ки занон аз шавҳари худ чудо шуда, ба муҳочирати корӣ ба хорича мерафтанд. Инро ба шакли нави парокандашавӣ дар шароити муносибатҳои бозоргонӣ нисбат додан мумкин аст. Пеш аз он, асосан мардон ташаббускори парокандашавии оилаҳо буданд, аммо дар шароити нав ҳиссаи парокандашавиҳо бо ташаббуси зан якбора зиёд шуд. Шартҳои муҳими ташкили оила таносуби мардон ва занон мебошад.

Тибқи омили расмӣ, шумораи занон ба 100 мард аз соли 1959 то 1990 аз 105,3 то 101,1 нафарро ташкил меод, яъне касри мардон вучуд дошт. Ҳамин чиз дар соли 2000 дар гурӯҳҳои синну солии 20–24; 25–29; 30–34 ва ғайра рух дода буд. Аз соли 1997 то 2019 шумораи занон камтар ба 100 мард буда, аз 97,2 дар соли 2019 то 99,9 дар соли 1997 лаппиш мебард. Дар гурӯҳҳои синну солии 20–24; 25–29; 30–34 дар 2019 ба 100 мард камтар занон рост меомад¹. Ин метавонист натиҷаи рафтани баъзе занҳо ба хорич ба муҳочирати меҳнатӣ бошад.

Касри занон мебоист боиси коҳиши шумораи парокандашавиҳои оилаҳо мешуд, аммо ин омил суст кор мекунад.

Ҳамин тариқ, муҳочирати берунаи меҳнатӣ омилҳои афзоиши парокандашавии оилаҳо ва нопадории онҳо гардид.

д) Даромади оила ва коэффисиенти парокандашавӣ

Сатҳи даромади зану шавҳар дар нигоҳ доштани падории оила нақши муҳим мебозад. Музди меҳнат он нишондиҳандае мебошад, ки талаботҳои зиёди моддӣ ва маънавию муайян мекунад. Ҳангоми гузариш ба муносибатҳои бозоргонӣ болоравии бекорӣ ва нархҳои истеъмолий боиси коҳиш ёфтани қобилияти харидории оила гардид.

Аз ин рӯ, бо афзоиши эҳтиёҷоти оила нисбат ба музди меҳнат дар оилаҳо шиддати иқтисодӣ ба вучуд меояд, ки метавонад бо парокандашавии оилаҳо анҷом ёбад.

Аз маълумоти ҷадвали 19 дида мешавад, ки байни сатҳи номиналии музди меҳнати кормандон ва коэффисиенти

¹ Демографический ежегодник Республики Таджикистан. 2019. – Душанбе, 2019. – 24-25с.

парокандашавии оилаҳо бо пасту баландшавиҳо робитаи муайян вучуд дорад. Бо зиёд шудани музди номиналии меҳнат, коэффисиенти парокандашавии оилаҳо низ меафзояд. Албатта, афзоиши коэффисиенти парокандашавӣ метавонад зери таъсири омилҳои дигар низ қарор гирад, аммо ҳуди тамоюли зикршуда мегӯяд, ки чунин робита ҷой дорад.

Дар саросари кишвар афзоиши музди номиналии меҳнатӣ ба мушоҳида мерасад ва, дар баробари ин пасту баландшавиҳо, афзоиши коэффисиенти парокандашавии оилаҳо ба амал меояд.

Дар шаҳри Душанбе аз ҳама баландтарин дар байни минтақаҳо музди номиналии меҳнати кормандон ба мушоҳида мерасад, дар айни замон, дар байни минтақаҳо сатҳи баландтарини парокандашавӣ мавҷуд буда, инчунин он тамоюли афзоиш дорад.

Дар ВМКБ афзоиши музди меҳнат бо афзоиши парокандашавии оилаҳо ҳамроҳӣ мекард шуд, яъне афзоиши даромад барои як қисми мардон метавонад ҳамчун омили парокандашавии оилаҳо амал кунад.

Дар вилояти Хатлон ва дар минтақаҳои тобеи ҷумҳурӣ афзоиши музди меҳнат бо афзоиши коэффисиенти парокандашавии оилаҳо низ ҳамроҳӣ мекунад. Ба эҳтимоли зиёд, беҳтар шудани вазъи иқтисодии оилаҳо аз ҳисоби афзоиши музди меҳнати онҳо дастрасии онҳоро ба арзишҳои нави ҳаёти, хоҳишҳои нав васеъ мекунад.

Ҷадвали 19.

Тамоюлҳои музди миёнаи ҳармоҳаи номиналии ҳисобшудаи кормандони корхонаҳо ва ташкилотҳо ва коэффисиенти парокандашавии оилаҳо аз рӯи минтақаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон барои солҳои 2012–2018 *

		2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018
Ҳамагӣ дар кишвар								
Музди миёнаи меҳнат	Бо сомонӣ	555,29	694,89	816,27	878,91	962,16	1144,19	1233,82
Коэффисиенти парокандашавии оилаҳо	Бо%	0,9	1,0	1,1	1,0	1,0	1,1	1,2
ш. Душанбе								

Музди миёнаи меҳнат	Бо сомонӣ	1074,68	1246,06	1402,68	1526,64	1619,53	1800,53	1935,30
Кoeffисиенти парокандашавии оилаҳо	Бо %	1,4	1,4	1,6	1,5	1,6	1,9	2,1
ВМКБ								
Музди миёнаи меҳнат	Бо сомонӣ	478,85	587,15	672,04	701,53	796,94	917,03	1034,72
Кoeffисиенти парокандашавии оилаҳо	Бо %	0,3	0,5	0,4	0,5	0,5	0,7	0,7
Вилояти Суғд								
Музди миёнаи меҳнат	Бо сомонӣ	429,53	552,82	645,72	696,80	774,23	1012,97	1072,28
Кoeffисиенти парокандашавии оилаҳо	Бо %	1,4	1,4	1,6	1,4	1,4	1,6	1,5
Вилояти Хатлон								
Музди миёнаи меҳнат	Бо сомонӣ	365,12	503,93	215,23	645,05	714,13	843,39	913,30
Кoeffисиенти парокандашавии оилаҳо	Бо %	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,6	0,7
НТЧ								
Музди миёнаи меҳнат	Бо сомонӣ	542,13	634,26	756,86	832,24	901,81	968,57	1038,24
Кoeffисиенти парокандашавии оилаҳо	Бо %	0,8	0,9	1,0	1,0	1,05	1,2	1,2

**Манбаъ: Солномаи оморӣ 1998. – Душанбе, 1999. – С 97; С.31; Солномаи оморӣ Чумхурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2019. – С.126; С. 34.*

Ҳамин тариқ, дар асоси омӯзиши ҳамабастагии нишондиҳандаҳои рушди иҷтимоӣ ва сатҳи парокандашавии оилаҳо, хулосаи зеринро баровардан мумкин аст.

Дар раванди таҳлили амали муштараки нишондиҳандаҳои иҷтимоӣ ва иқтисодӣ бо нишондиҳандаи парокандашавии оилаҳо муқаррар карда шуд, ки дар байни онҳо ҳамбастагиҳои дохилӣ, доимо такроршаванда, сабабу натиҷавӣ мавҷуданд. Дар илм чунин хусусияти ҳамбастагиро байни моҳиятҳо қонун меноманд.

БОБИ Ш. МАСЪАЛАҶОИ РАҶТОРИ МОТИВАТСИОНИИ ОИЛАҶОИ ПАРОКАНДАШАВАНДА ДАР ШАРОИТИ МУНОСИБАТҶОИ БОЗОРГОНӢ (ДАР АСОСИ МАВОДИ НАЗАРСАНҶИИ СОТСИОЛОГӢ)

3.1. Таҳлили ангезаҳои иқтисодӣ ва ғайрииқтисодии парокандашавии оилаҳо

Парокандашавии оила, дар назари аввал, кори чанд дақиқа аст: тарафҳо тасмим гирифтанд, ки чудо шаванд ва худи раванди парокандашавии оилаҳо оғоз меёбад.

Аммо, таҳқиқоти сершумори олимон нишон медиҳанд, ки муайян кардани сабабҳо ва ангезаҳои парокандашавӣ хеле душвор аст. Аксар вақт, ҳангоми гузаронидани пурсишҳои ҷомеашиносӣ, посухдиҳандагон сабабҳои аслии парокандашавии оилаҳои худро пинҳон мекунанд, дар аксари ҳолатҳо онҳо ифодаи умумии сабаби парокандашавӣ: «Мо бо ҳислат рост наомадем»—ро медиҳанд. Аммо, зеро ин сабаб, шояд ангезаҳои зиёд ба монанди: бо волидони шавҳар муросо накарданд; латуқӯб ва дигарон вучуд дошта бошанд. Аммо, сарфи назар аз чунин душвориҳо, бо мақсади муайян кардани ягон ҳақиқат дар ин масъала мутахассисон таҳқиқотҳои сотсиологӣ мегузаронанд ва ба аҳоли кумак мекунанд, ки аз парокандашавии оилаҳо даст кашанд. Барои муайян кардани сабабҳои парокандашавии оилаҳо, мо дар байни оилаҳои парокандашаванда дар ш. Душанбе, ноҳияи Ваҳдат ва ноҳияи Рӯдакӣ пурсиши сотсиологӣ гузаронидем. Пурсишҳо 500 оилаи парокандашаванда, аз ҷумла: дар Душанбе – 200, дар ноҳияи Ваҳдат ва ноҳияи Рӯдакӣ – 300 оиларо фаро гирифтанд.

Аз рӯи ҷинс парокандашавӣ дар Душанбе 58,2% мардон ва 41,8% занон, дар ноҳияҳои Ваҳдат ва Рӯдакӣ – 68,3% мардон ва 31,7% занон.

Соҳтори синну соли оилаҳои пурсидашуда дар чадвали зерини 20 оварда шудааст¹.

¹ Чуйко Л.В. Браки и разводы – М., 1975; Королев Ю.А. Брак и развод – М., 1978; Уером Д.М. Социология брака и развода – Л, 1973. и другие

Аз маълумоти ҷадвали 20 дида мешавад, ки дар Душанбе оилаҳои парокандашаванда асосан дар синни 25–39, ҳам дар байни мардон, ҳам занон буданд. Дар ноҳияҳо ин синну сол бештар аз 25–44 солро дар бар мегирад, яъне парокандашавии оилаҳо нисбат ба шаҳри Душанбе баландтар буд. Дар ш. Душанбе ҳиссаи оилаҳои парокандашаванда дар синни 55–60 сола ва аз он боло дар байни харду чинс нисбат ба деҳот баландтар буд. Инро шояд бо анъанаи деҳот ва тарзи ҳаёти деҳотӣ шарҳ додан мумкин аст.

Ҷадвали 20.

Соҳтори синну солии посухдиҳандагон, 2019 *

Ҷойи назарпурсӣ	Гурӯҳҳои синну солӣ (сол)								Ҷамъ бо %
	25–29	30–34	35–39	40–44	45–49	50–54	55–59	60 ва боло	
Душанбе, мардон	17.9	28.6	25	7.1	3.6	7.1	3.6	7.1	100
Занон	20.8	29.2	25.1	8.3	8.3	–	8.3	–	100
Ҷамағӣ:	19.22	28.8	25.1	7.7	5.8	3.8	5.8	3.8	100
ноҳияҳои деҳот, занон	18.7	25	25	25	–	–	6,3	–	100
мардон	22	17	26.8	22	4.9	7.3	–	–	100
Ҷамағӣ:	21	19.3	26.3	22.8	3.5	5.3	1.8	–	100

* Ҳисоб карда шудааст: дар асоси маводи турсиши ҷомеашиносии, ки аз ҷониби муаллиф дар соли 2019 гузаронида шудааст.

Сатҳи таҳсилотгирифтагии посухдиҳандагони оилаҳои парокандашаванда. (ҷадвали 21)

Ҷадвали 21.

Сатҳи таҳсилоти посухгӯяндагон, 2019, бо% *

	Баландтар	Миёна махсус	Миёна умумӣ	Таҳсилот надоранд	Ҷамағӣ
Душанбе	56.3	9.4	34.3	–	100
Мардон	56.5	4,3	34.9	4,3	100
Ноҳияҳо	21	–	79	–	100
Занон	4,3	–	95.7	–	100

* Ҳисоб карда шудааст: дар асоси маводи турсиши ҷомеашиносии, ки аз ҷониби муаллиф дар соли 2019 гузаронида шудааст.

Чадвали 21 нишон медиҳад, ки дар Душанбе беш аз нисфи оилаҳои парокандашаванда таҳсилоти олии ва миёнаи умумӣ доранд. Ба эҳтимоли зиёд, ихтилоф дар сатҳи таҳсилотгирифтагии ҷуфти ҳамсарон сабаби асосии фарқ кардани манфиатҳои ҳаётан муҳим мебошад, ки бо парокандашавии оила анҷом меёбад. Дар ноҳияҳои оилаҳои парокандашаванда асосан таҳсилоти миёнаи умумӣ доранд, аммо агар ба тақсимои ҷинсӣ назар андозед, маълум мешавад, ки занони дорои таҳсилоти олии назар ба мардон хеле зиёдтаранд. Чунин вазъият байни зану шавҳар метавонад боиси парокандашавии оилаҳо гардад. Гузашта аз ин, қонун озодии бештар ба даст оварданд, дар гирифтани даромад аз соҳибкорӣ фаъолона ширкат меварзанд ва аз ҷиҳати молиявӣ аз шавҳарон мустақил шуданд.

Аммо, дар оилаҳои парокандашавандаи шаҳрӣ ва деҳотӣ дар давомнокии умри издивоҷ фарқиятҳои муайян мавҷуданд. Инро аз чадвали 22 дидан мумкин аст.

Чадвали 22.

Давомнокии ҳаёти издивоҷии посухдиҳандагон, 2019, бо% *

	То 5 сол	6–10	11–15	16–20 ва зиёда	Ҳамагӣ
Душанбе					
Мардон	40,6	25,0	18,7	15,7	100
Занон	–	59,1	31,8	9,1	100
Чамъ	24,1	38,9	24,0	13	100
Ноҳияҳо					
Мардон	36,6	31,7	14,6	17,1	100
Занон	5,9	41,2	35,2	17,6	100
Чамъ	27,6	34,5	20,7	17,2	100

* *Ҳисоб карда шудааст: Дар асоси маводи таҳқиқоти ҷомеашиносие, ки муаллиф дар соли 2019 гузаронидааст.*

Аз маълумоти чадвали 22 дида мешавад, ки дар Душанбе асосан давомнокии ҳаёти издивоҷиро то 5 сол доранд. Ҷойгоҳи дуюмро ҳаёти издивоҷӣ дар ҳудуди 6–10 сол ишғол менамояд. Ҷолиб он аст, ки мардон шаҳр ва деҳот бо собиқаи ҳаёти издивоҷӣ то 5 сол тақрибан ҳиссаи яххелаи аз ҳама баландро

ишғол менамоянд. Ҳамон чиз бо собиқаи ҳаёти издивочии 6–10 сола ба мушоҳида мерасад. Занони бо собиқаи ҳаёти издивочии то 5 сол ҳам дар шаҳрҳо, ҳам дар деҳот аз дорои арзиши ҳадди ақалтарин доранд. Давонокии ҳаёти издивочии 16–20 сола ва зиёда аз он дар деҳот назар ба шаҳр баландтар аст. Гуфтан мумкин аст, ки дар деҳот дар синну соли калонтар шумораи бештари посухдихандагон назар ба шаҳр пароканда мешаванд. Инро ҳамчун падидаи нав дар равандҳои никоҳу парокандашавии аҳоли баррасӣ кардан мумкин аст. Аҳамияти калон, ё, дақиқтараш, бадбахтии калон аст, вақте ки дар оилаҳои парокандашаванда фарзандон ва, хусусан, ноболиғон мавчуданд.

Чадвали 23.

Шумораи миёнаи фарзандони посухдихандагон ҳангоми парокандашавӣ, соли 2019, бо % *

	Инсон				Бефарзанд	Чамъ
	1	2	3	4 ва зиёда		
Душанбе	47,8	37	15,2	—	—	100
Ноҳияи Ваҳдат ва ноҳияи Рӯдакӣ	32,7	15,4	11,5	9,6	30,8	100

• *Ҳисоб карда шудааст: дар асоси маводи пурсиши ҷомеашиносие, ки аз ҷониби муаллиф соли 2019 гузаронида шудааст.*

Аз маълумоти чадвали 23 дида мешавад, ки дар Душанбе ва ноҳияҳо қисми асосии парокандашавандагон як фарзанд доштанд. Ҳамзамон, дар ш. Душанбе ҳиссаи ду кӯдак сеяк ва дар деҳот зиёд ҳиссаи посухдихандагоне, ки фарзанд надоранд, сеяк аст. Дар айни замон, дар деҳот, дар тафовут аз шаҳрҳо, ҳиссаи посухдихандагони серфарзанд хеле зиёд аст. Ин ба эҳтимоли зиёд бо зоиши баланд шарҳ меёбад. Мавҷудияти шумораи зиёди оилаҳои бефарзанди посухдихандагон дар деҳот сазовори таҳқиқи амиқи аз ҷониби кормандони тиб мебошад: ин «хизмат»

–и хадамоти гинекологӣ мебошад, ки ба паст кардани зоиш нигаронида шудааст, ё баъзе сабабҳои дигар низ вучуд доранд.

Далели чолиб он аст, ки дар байни посухдиҳандагон ягон парокандашавии оилаҳо аз издивоҷи такрорӣ ба қайд гирифта нашуд. Шояд парокандашавии оилаҳои қалбақӣ бо мақсади ҳалли вазифаҳои худ дар кишварҳо (ба монанди муҳочирон) бошанд ё сабабҳои дигари парокандашавӣ вучуд доранд. Ҳамин тариқ, агар барои сокинони шаҳр парокандашавии оилаҳо бештар мушкили ҷавонон бошад, пас дар дехот он гурӯҳҳои дигари калонсоли синнусолиро низ фаро мегирад.

Барои таҳлили сабабҳои парокандашавии оилаҳо, бо мақсади ба даст овардани маълумоти бештар аз посухдиҳандагон, мо якҷанд сарчашмаҳои ҷамъовари маводро истифода кардем. Ин инчунин барои он анҷом дода шуд, ки миқёси маводи ҷамъоваришаванда барои шароити мавҷудаи фаъолияти шӯбаҳои дахлдор гуногун буданд.

Бо назардошти ин, ҷамъовари маводро дар бораи парокандашавии оилаҳо мо аз чор манбаъ амалӣ кардем:

1) аз ҳисоби сабабҳои, ки оилаҳои парокандашаванда хангоми баррасии парванда дар мақомоти сабти асноди шаҳрвандӣ ишора карданд, вақте ки тарафҳои даъвоҳои тарафайн надоранд;

2) аз ҳисоби сабабҳои, ки оилаҳои парокандашаванда хангоми баррасии аризаи онҳо дар суд ишора карданд;

3) аз ҳисоби маълумоти мавҷуда оид ба омӯзиши сабабҳои парокандашавӣ, ки аз ҷониби шаҳракҳо ва шӯроҳои дехотӣ ба мақомоти сабти асноди шаҳрвандӣ пешниҳод карда мешаванд;

4) аз ҳисоби маводи пурсиши шахсии сотсиологӣ ихтиёриён дар байни оилаҳои парокандашавандагон дар мақомоти сабти асноди шаҳрвандӣ. Илова бар ин, суҳбатҳои зиёди хусусӣ бо парокандашавандагон гузаронида шуданд.

Дар адабиёти илмӣ нашрияҳои зиёде ҳастанд, ки ба таҳлили ангеҷаҳои парокандашавии оилаҳо бахшида шудаанд¹. Дар

¹ Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. – М., 1998; Бесплодный брак. – М., 1986; Борисов В.А., Синельников А.Б. Брачность и рождаемость в России: демографический анализ – М.,1995; Волкова А.Г., Дарский Л.Е. Развод. Демографический аспект – М., 1979; Джурбаева Д.Г. Современные

мавриди таҳқиқи махсуси сабабҳои иқтисодии парокандашавии оилаҳо бошад, пас онҳо вучуд надоранд. Сабабҳои иқтисодии парокандашавии оилаҳо дар заминаи ангезаҳои умумӣ оварда шудаанд. Ин аз он сабаб аст, ки ангезаҳои иқтисодӣ хеле мураккабанд ва ба назар гирифтани ҳамаи онҳо хеле мушкил аст. Сабабҳои иқтисодӣ дар пурсишҳои ҷомеашиносӣ дар байни гурӯҳҳои гуногуни посухгӯяндагон метавонанд ҳангоми пурсиш дар вақтҳои гуногун фарқ кунанд ва инчунин дар посухдиҳандагони ҷинс, миллат, гурӯҳи этникӣ, минтақаҳои гуногун ва ғайра фарқ кунанд.

Вобаста ба ин, маълумот дар бораи парокандашавии оилаҳо, ки дар тӯли як сол бо ташаббуси САҲШ–и ноҳияи Ваҳдат дар тамоми ҷамоатҳо, деҳаҳо, шаҳракҳо, типи шаҳрӣ ва шаҳрҳои ноҳияи Ваҳдат ҷамъоварӣ ва аз ҷониби идораи сабти асноди ҳолати шаҳрвандии ноҳия дар соли 2018 ба сабт расидаанд, аз арзиши калони илмӣ ва амалӣ бархӯрдоранд.

Аз маълумоти ҷадвали 24 дида мешавад, ки танҳо дар як сол дар объектҳои мазкур 501 парокандашавии оилаҳо сурат гирифтааст. Аз онҳо: 410 – бо қарори суд; 91– дар асоси аризаи зан ва шавҳар.

Дар ҷои аввали ангезаҳои парокандашавии оилаҳо масъалаҳои иқтисодӣ, дуҷум – бефарзандӣ, сеюм – номувофиқии хислатҳо ва ғайра қарор доранд.

Сабабҳои иқтисодӣ мураккабтарин, бисёрқабата мебошанд. Ин ангезаҳо метавонанд зиёд бошанд, ки танҳо барои ин оила хос буда метавонанд. Ошкор кардани ангезаҳои аслии иқтисодии парокандашавии оилаҳо хеле мураккаб аст. Дар ин масъала ҳангоми суҳбат ба мо судяҳо ҳам кумак карда натавонистанд.

Аксари ангезаҳои иқтисодӣ, тавре ки мо аллакай ишора кардем, бо муҳочирати шавҳарон ба Россия тибқи шартнома бо ҳамсараш алоқаманд аст. Ба назари мо, дигар сабабҳои иқтисодии

тенденции брачности и рождаемости населения (на примере Республики Таджикистан) – Душанбе, 2012; Исламов С.И. Демография Таджикистана. – Душанбе, 1985; Онже. Семья и быт. - Душанбе, 1988; Он же Биосоциальное развитие человека. Демографический и социальный переход. – Душанбе, 2019. и др.

оилавӣ барои парокандашавӣ мавҷуданд, аммо парокандашавандагон ва хешовандони онҳо инро аз судяҳо ва дар САҲШ пинҳон мекунанд. Дар ҳамин ҳол, дониستاني сабабҳои аслии парокандашавӣ метавонад ба таври назаррас парокандашавии оилаҳоро пешгирӣ намояд.

Ҳисобҳуниҳое, ки дар асоси маълумоти чадвали 24 тартиб дода шудаанд, нишон медиҳанд, ки мувофиқи маълумоти САҲШ ва суди ноҳияи Ваҳдат 45,1% аз ҳамаи оилаҳои парокандашаванда ба сабабҳои иқтисодӣ рост меоянд. Ба назари мо, ба ин инчунин бояд ангезаи «Набудани қобилияти пешбурди хочагири» –ро илова кардан лозим аст, ки 6,8% –ро ташкил дод, дар ин ҳолат шумораи ангезаҳои иқтисодии парокандашавии оилаҳо 51,9% -ро аз ҳамаи ангезаҳои парокандашавии оилаҳо ташкил медиҳад, ки ин хеле шубҳанок ба назар мерасад.

Таблица 24.
Шумора ва ангезаҳои парокандашавии оилаҳо, ки аз ҷониби САҲШ дар ноҳияи Ваҳдат дар соли 2018 бақайд гирифта шудаанд (адад)*

	Чамаҷгоҳ, шаҳрақо, деҳа ва Маркази шаҳр	Шумораи парокан- дашавихон оилаҳо дар соли 2018, адад	Бо қарори суд	Дар асоси ихтисоти зану шавҳар	Ангеҳои парокандашавӣ дар соли 2018										
					Дархастии волиёӣ ва аъзои дигари оила	Номувуфикати хислатҳо	Чағол ва зӯварӣ	Натавонистани бурҷанинҳо	Нашармандин шавҳар	Мушқилоти иктисодӣ	Ҳиёати яқ аз ошно	Бедарзандӣ	Саботии бад	Ангеҳои дигар	
1	Симигандж	17			3	-	1	3	1	-	-	8	1		
2	Ҷунгарон	27			3	6	-	-	-	8	1	9	-		
3	Ромит	4			3	-	-	-	-	-	-	1	-		
4	Баҳор	63			5	8	-	3	-	39	-	8	-		
5	Гулистон	42			3	8	2	4	2	10	1	10	2		
6	Ҷорсу	7			1	-	-	1	-	1	-	4	-		
7	Бурунов	49			4	9	1	4	1	20	-	9	1		

8	Исмоил	60		2	8	-	5	2	35	-	8	-	
9	Исмоил	60		3	8	1	4	2	30	-	12	-	
10	Абдувоси	73		6	8	1	5	2	40	1	8	2	
11	Розик	8		2	2	-	1	-	3	-	-	-	
12	Центр города	91		5	13	4	4	5	40	2	13	4	1
13	Всего	501	41 0	40	70	10	34	15	226	5	90	10	1
14	В%	100	81 ,8	8,0	14,0	2,0	6,8	3,0	45,1	1,0	17,9	2,0	0,2

***Хисоб карда шудааст: Маводи пурсиши САҲШ-ноҳияи Ваҳдат дар соли 2018**

Мусохибаҳои муфассал бо посухдиҳандагон, судяҳо ва намояндагони САҲШ-ҳо сабаби аслии чунин сатҳи баланди парокандашавии оилаҳоро бо сабабҳои иқтисодӣ ошкор карданд. Муайян карда шуд, ки дар байни сабабҳои асосии иқтисодии парокандашавии оилаҳо муҳочироне ҳастанд, ки барои қор ба хориҷи кишвар мераванд. Чунин одамон дар соли 2018 хеле зиёд буданд. Ин сабаб низ бисёрқабата мебошад. Оилаҳои ҳастанд, ки ҳудашон дар суд ба сабаби парокандашавӣ дар робита рафта ба Россия барои истиқомати доимӣ ишора мекунанд. Парокандашавии мақсадноки оилаҳо низ мавҷуданд. Зан ва шавҳар аҳд мекунанд, ки онҳо бояд тибқи қонунҳои шаҳрвандӣ пароканда шаванд, аммо дар айни замон издивоҷи шаръиро нигоҳ медоранд. Шавҳар ба Россия рафта, дар он ҷо бо зани маҳаллӣ издивоҷ карда, шаҳрвандӣ, замин, қори хубро ба даст оварда, барои нафақа ҳуҷҷатҳоро тайёр мекунад, баъд ба хона баргашта, боз издивоҷи шаҳрвандӣ мекунад. Мо дар ин бора муфассалтар дар боло навиштем. Сабабҳои дигар низ имконпазиранд - «Ман ба Россия рафтам». Дар ҳар сурат, ин вариантҳо ба ҳалли мақсади наҷиб - дастгирии иқтисодии худ ва оила дар кишвари баромади таърихӣ нигаронида шудаанд.

Аммо муҳочироне низ ҳастанд, ки ба хоҳири мақсади наҷиб аз ҳамсари худ бо роҳи издивоҷи шаҳрвандӣ ҷудо мешаванд, аммо пас аз истиқомат дар кишвари иқомат ба дӯстон ё ҳешовандонашон ваколатнома медиҳанд ва ҳудаш бо телефон аз занаш бо никоҳи шаръӣ ҷудо мешавад. Худи ҳамин вазъ яке аз сабабҳои ҳиссаи баланди парокандашавии оилаҳо дар байни муҳочирон гардид. Ин дар раванди издивоҷу парокандашавии оилаҳои падидаи нав аст. Баъзеҳо - 17,9% - аз сабаби бефарзандӣ, 14,0% - аз сабаби номувофиқ будани ҳислати ҷуфти оиладор ва 8,0% - бо сабаби «даҳолати волидайн ва дигар аъзои оила» ба ҳаёти ҷуфти ҷавони оиладор пароканда шудаанд. Ин ангезаҳои парокандашавии оилаҳо дар адабиёт маълуманд ва ба қадри кофӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтаанд.

Дар асоси маводи ҷадвали 24 мо яке аз сабабҳои муҳимтарини иқтисодии парокандашавии оилаҳо муқаррар кардем. Бо мақсади муайян кардани дигар сабабҳои иқтисодии

парокандашавии оилаҳо, мо дар байни парокандашавиҳо назарсанҷии сотсиологӣ гузаронида, протоколҳои суд ва САҲШ-и шаҳри Душанбе (ҳукуматҳои ноҳияи Сомонӣ ва Шоҳмансур), ноҳияи Ваҳдат ва ноҳияи Рӯдакиро мавриди омӯзиш қарор додем.

Мо ҳама ангезаҳои парокандашавии оилаҳоро ба иқтисодӣ ва ғайрииқтисодӣ тақсим кардем. Сабабҳои иқтисодӣ дар чадвалҳои 25 ва 26 оварда шудаанд.

Чадвали 25.

Сабабҳои асосии иқтисодии парокандашавии оилаҳо (дар асоси маводи назарсанҷии сотсиологӣ посухдиҳандагон, бо қарори суд ва САҲШ-ҳои ш. Душанбе, 2019, бо % *)

№	Сабабҳои парокандашавӣ	Ҳиссаи сабаб бо%
1	Шавҳар дар Россия зиндагӣ мекунад	48.3
2	Оиларо хӯрок дода наметавонад	14.6
3	Тақсими амволи волидайн	16.9
4	Шавҳар ба оила ёрии моддӣ намерасонад	20.2
	Чамъ	100

**Ҳисоб карда шудааст: дар асоси маводи назарсанҷии ҷомеашиносӣ, ки муаллиф дар соли 2019 гузаронидааст.*

Аз таҳсилоти чадвали 25 бармеояд, ки ҳиссаи асосии сабабҳои иқтисодии парокандашавии оилаҳо ба «Шавҳар дар Россия зиндагӣ мекунад» рост меояд, ки хулосаҳои қаблии моро дар бораи парокандашавии оилаҳо бо сабаби муҳочирати берунаи меҳнатӣ тасдиқ мекунад.

Ҷойи дуҷумро сатҳи парокандашавии оилаҳо дар асоси сабаби «Шавҳар ба оила кумаки моддӣ намерасонад» мегирад. Ин, ба эҳтимоли зиёд, ба оилаҳои ҷавон дахл дорад, ки дар онҳо шавҳар дорои воситаҳои кофии таъмини худ ва оилааш бо сабабҳои зерин намебошад: ҷои кор нест; музди пасти меҳнат дорад. Бо ин ангеза сабаби «Шавҳар оилаи худро хӯронида наметавонад». Ҳиссаи ин ангезаҳои парокандашавӣ метавонад минбаъд афзоиш ёбад.

Парокандашавии оилаҳо дар заминаи «Тақсими амволи волидайн», агар «Издивоч бо шартнома» ба таври васеъ амалӣ карда шавад, дар дарозмуддат метавонад ба таври назаррас коҳиш ёбад.

Сабабҳои асосии иқтисодии парокандашавии оилаҳо дар ноҳияи Ваҳдат ва ноҳияи Рӯдакӣ, тибқи натиҷаҳои пурсиш, дар ҷадвали 26 оварда шудаанд.

Аз таҳсилоти 26 дида мешавад, ки дар ҷои аввал сабаби парокандашавии оилаҳо «Шавҳар дар Россия зиндагӣ мекунад» қарор, ки инро бо берун шудани шумораи воқеан зиёди мардон ба муҳожирати берунаи меҳнатӣ бо ду сабаби дар боло зикргардида шарҳ додан мумкин аст. Шояд таносуби ин ангеҷаҳои парокандашавии оилаҳо баланд боқӣ монад.

Ҷадвали 26.

Сабабҳои асосии иқтисодии парокандашавии оилаҳо (дар асоси маводи назарсанҷии сотсиологӣ, бо қарори посухдиҳандагон бо қарори суд ва СҶШ-ҳои ноҳияи Ваҳдат ва ноҳияи Рӯдакӣ), 2019, бо % *

№	Сабабҳои парокандашавии оилаҳо	Ҳиссаи парокандашавии оила
1	Шавҳар дар Россия зиндагӣ мекунад	49.8
2	Намехоҳад дар хоҷагии муштарақ дар деҳот кор кунад	44.0
3	Шавҳар оилаи худро хӯронида наметавонад	6.2
4	Тақсими амволи волидайн	-
5	Шавҳар ба оила ёрии моддӣ намерасонад	-
	Ҷамъ	100

* Ҳисоб карда шудааст: дар асоси маводи назари ҷомеашиносие, ки муаллиф дар соли 2019 гузаронидааст.

Дурнамоиҳои рушди ангеҷаи мазкури парокандашавии оилаҳо ро ханӯз пешгӯӣ кардан душвор аст.

Дар ҷои дуоҷиб анғезаи парокандашавии оилаҳо - «Намехоҳад дар хоҷагии муштарак дар деҳот кор кунад». Инро ба тариқи зайл шарҳ додан мумкин аст: арзиши баланди нуриҳои минералӣ, иҷораи техника, андозҳои баланд ва ставкаҳои бонкҳо шуғлро дар хоҷагиҳои ғирирасон ё иҷоравӣ бесамар месозанд. Шояд дар натиҷаи ин дар оилаҳо муноқишаҳо ба амал оянд, ки аксар вақт бо парокандашавии оилаҳо анҷом меёбанд.

Сабаби сеюми парокандашавии оилаҳо – «Шавҳар оилаи худро хӯронда наметавонад» инчунин бо бекорӣ, даромади пасти оила, ки баъзан бо парокандашавии оилаҳо ба анҷом мерасад, алоқаманд аст.

Ҳамин тариқ, парокандашавии оилаҳо бо сабабҳои иқтисодӣ қомилан асоснок ба амал меояд ва дар ин ҷо давлат ва дигар воҳидҳои хоҷагӣ бояд дар ҳалли масъалаҳои иқтисодии парокандашавии оилаҳо ширкат варзанд.

Масъалаҳои қиддиро дар назди ҷомеа ва оила парокандашавандавии оилаҳои бо сабабҳои ғайрииктисодӣ мегузоранд.

Аз маълумоти ҷадвали 27 ва 28 дида мешавад, ки дар ш. Душанбе беш аз 50,0% парокандашавии оилаҳо ба сабабҳои «Набудани тафоҳум» ва «Ҷанҷолҳои зуд», ва дар ноҳияи Ваҳдат ва ноҳияи Рӯдакӣ бошад, – 37,3% рост меояд. Сабаби аввал бештар ба парокандашавии синну соли ҷавонӣ, бо собиқаи давомнокии издивоҷ то як сол ҳам дар шаҳр, ҳам дар деҳот, рабт дорад. Таъмини озодии интиҳоб ба ҷавонон дар ташкили оилаи худ ва зиндагии онҳо дар манзили ҷудоғона, бинобар таҷрибаи кам дар ҳаёти оилавӣ, метавонад боиси парокандашавии зуди оилаҳо гардад.

Ҷадвали 27.

Сабабҳои асосии ғайрииктисодии парокандашавии оилаҳои посухдиҳандагон (нурсиши сотсиологӣ, қарори суд, САҲШ–ҳои ш. Душанбе), 2019, бо %*

№	Сабабҳои парокандашавӣ	Ҳиссаи сабаб
1	Набудани тафоҳум	23.0
2	Намехоҳад бо хушдоман зиндагӣ кунад	1.8
3	Беҳурматӣ нисбат ба волидайн	3.4
4	Мастигарӣ ва муносибатҳои бад	6.8

5	Хиёнати шавҳар	10.2
6	Чанчолҳои зуд–зуд	22.0
7	Набудани муҳаббат ва эҳтиром	3.1
8	Хислати норавшани шавҳар	12.4
9	Номувофиқатии хислатҳо	6.8
10	Меҳодад аз волидон ҷудо зиндагӣ кунад	1.8
11	Беҳурмати тарафайн	3.4
12	Рашки шавҳар	5.3
	Ҷамъ	100

* Ҳисоб карда шудааст: дар асоси маводи пурсиши ҷомеашиносие, ки аз ҷониби муаллиф дар соли 2019 гузаронида шудааст.

Ҷадвали 28.

**Сабабҳои асосии ғайрииктисодии парокандашавии
оилаҳо (пурсиши сотсиологӣ, қарори суд ва САҲШ–ҳо),
посухдиҳандагони ноҳияи Ваҳдат ва ноҳияи Рӯдакӣ 2019,
бо % ***

№	Сабабҳои парокандашавӣ	Ҳиссаи сабаб
1	Набудани тафохум	23.0
2	Намеҳодад бо хушдоман зиндагӣ кунад	1.8
3	Беҳурмати нисбат ба волидайн	3.4
4	Мастигарӣ ва муносибатҳои бад	6.8
5	Хиёнати шавҳар	10.2
6	Чанчолҳои зуд–зуд	22.0
7	Набудани муҳаббат ва эҳтиром	3.1
8	Хислати норавшани шавҳар	12.4
9	Номувофиқатии хислатҳо	6.8
10	Меҳодад аз волидон ҷудо зиндагӣ кунад	1.8
11	Беҳурмати тарафайн	3.4
12	Рашки шавҳар	5.3
	Ҷамъ	100

* Ҳисоб карда шудааст: дар асоси маводи пурсиши ҷомеашиносие, ки аз ҷониби муаллиф дар соли 2019 гузаронида шудааст.

Ҷадвали 28.**Сабабҳои асосии ғайрииктисодии парокандашавии
оилаҳо (пурсиши сотсиологӣ, қарори суд ва САҲШ–ҳо),
посухдиҳандагони ноҳияи Ваҳдат ва ноҳияи Рӯдакӣ 2019,
бо% ***

№	Сабабҳои парокандашавӣ	Ҳиссаи сабаб
1	Набудани тафоҳум	25.4
2	Намехоҳад бо хушдоман зиндагӣ кунад	1.5
3	Беҳурмати нисбат ба волидайн	1.5
4	Бефарзандӣ	24.0
5	Мастигарӣ ва муносибатҳои бад	1.5
6	Ҳиёрати шавҳар	3.0
7	Муносибатҳои бади волидони шавҳар	4.4
8	Фанҷолҳои зуд–зуд	11.9
9	Набудани муҳаббат ва эҳтиром	4.4
10	Ҳислати норавшани шавҳар	3.0
11	Зоиши кӯдаки бемор	1.5
12	Набудани хоҳиши якҷоя зиндагӣ кардан	3.0
13	Номувофиқатии ҳислатҳо	9.0
14	Мехоҳад аз волидон ҷудо зиндагӣ кунад	1.5
15	Беҳурмати тарафайн	4.4
16	Рашки шавҳар	–
	Ҷамъ	100

** Ҳисоб карда шудааст: дар асоси маводи пурсиши ҷомеашиносие, ки аз ҷониби муаллиф дар соли 2019 гузаронида шудааст.*

Ангезаи «Ҷанҷолҳои зуд–зуд» дар Душанбе – 22,0%, дар ноҳияҳои Ваҳдат ва ноҳияи Рӯдакӣ – 11,%, метавонанд ҳам дар байни ҷавонон, ва ҳам дар оилаҳои, ки собиқа доранд, рух диҳад. Гузариш ба муносибатҳои бозаргонӣ дар ҳама ҷабҳаҳои ҳаёти оилаҳо шиддати калон ба бор овард, ки ин аксар вақт боиси парокандашавии оилаҳо мегардад.

Агар оилаи ҷавон бо волидон ва хешовандоне зиндагӣ кунад, ки таҷрибаи бойи ҳаётӣ доранд, таҳсилкарда мебошанд, фарҳанги муоширатро бо ҷавонон дар солҳои аввали ҳаёти оилавии онҳо

медонанд, ҳамаи ин метавонад парокандашавии оиларо бо сабаби мазкур пешгирӣ кунад. Инчунин, ҷавонон аз сабаби таҷриба надоштан дар ҳаёти оилавӣ метавонанд дар ҳолатҳои ночизтарин байни худ ворида муноқишаҳо шаванд, ки баъдан боиси ҷанҷолҳои калон мешаванд ва метавонанд бо парокандашавии оилаҳо ба анҷом расанд. Аз ин рӯ, барои навхонадорон дар солҳои аввали ҳаёти оилавӣ афзалтар аст, ки онҳо бо волидонии худ зиндагӣ кунанд.

Дар деҳот аксари навхонадорон дар оилаҳои калон ё миёна, бо волидайн ва хешовандон зиндагӣ мекунанд. Тарзи ҳаёти оилавӣ дар ин ҷо нисбат ба шаҳр бештар анъанавӣ мебошад. Дар ин ҷо, бешубҳа, келинҳо бештар мутеъ, фармонбардор ва ғайра мебошанд. Эҳтимол аз ҳамин сабаб аст, ки ин ангезаи парокандашавӣ аз рӯи вазни ҳолис дар деҳот нисбат ба шаҳр тақрибан 2,5 банди ғоизӣ пасттар аст.

Сабабҳои муҳими навбатии парокандашавӣ – ин «Ҳислати норавшани шавҳар» ва «Номувофиқии ҳислат» мебошанд, ки дар Душанбе 19,2% ва дар ноҳияҳо – 12,0%–ро ташкил медиҳанд. Инро, аз як тараф, бо афзоиши номутаносиби сатҳи таҳсилот, хусусияти шуғл, анъанаҳо ва урфу одатҳо, озодиҳои афзоишёфтаи демократӣ ва баробарҳуқуқӣ ва ғайра, дар ҳаёти оилавии ҷуфтҳои ҳамсар шарҳ додан мумкин аст.

Сабаби навбатӣ аз рӯи муҳимият барои оилаҳои парокандашаванда дар ш. Душанбе ангезаи – «Ҳиёлати шавҳар» мебошад, ки он 10,2% буда, барои ноҳияҳо бошад, ин «Бефарзандӣ» мебошад, ки 24,0%–ро ташкил медиҳад.

Барои оилаҳои ноҳиявӣ, тавре ки дар ҷадвали 1 нишон додем, нақши кӯдакон дар ҳаёти оилаҳо дар деҳот назар ба шаҳрҳо муҳимтар аст. Аз ин рӯ, шояд ин ангеза дар байни ангезаҳои парокандашавии оилаҳо дар ш. Душанбе вучуд надорад, ва дар ноҳияҳо бошад, ҳиссаи ин ангеза баланд аст. Шояд дар ин ҷо сиёсати банақшагирии оила, ки аз ҷониби ташкилотҳои байналмилалӣ ҳангоми ташаккули Тоҷикистони соҳибхитӣ (с. 1991–1997) гузаронида шуд, нақш бозида бошад.

Сабаби парокандашавӣ – «Бефарзандӣ» асосан барои оилаҳои хос аст, ки собиқаи 1–2 солаи издивоҷ доранд ва барои оилаҳои, ки собиқаи бештар доранд, ин ночиз аст.

Қисме аз навхонадорон намехоҳанд фавран фарзанддор шаванд, қисми дигар ба нақша гирифтани фарзандро надоранд, бо интизории парокандашавӣ, агар дар оила вазъияти номусоид ба вучуд ояд, ва зану шавҳари сеюм бо сабабҳои физиологӣ фарзанддор шуда наметавонанд. Дар шаҳр ангезаи парокандашавӣ – «Бефарзандӣ» сабт нашудааст, ки ин аз низоми рушдифтаи хизматрасонии гинекологӣ ва инчунин аз ғайриниёзмандии шадид ба кӯдаконро шаҳодат медиҳад. Аммо, дар деҳот ин масъала ҳамеша бо сабаби талаботи зиёди оила ба фарзандон шадид аст.

Сабаби навбатӣ «Хиёлати шавҳар» дар шаҳр 10,2% ва дар ноҳияҳо 3,0%–ро ташкил медиҳад. Ин бо он алоқаманд аст, ки дар деҳаҳо назорати иҷтимоӣ дар байни аҳоли дар рафтори оилаҳо ё шахсият нисбат ба шаҳрҳо, бо назардошти хусусиятҳои ҳаёт дар муҳити шаҳрӣ ва аграрӣ, хеле пурзӯртар аст. Инчунин ҳиссаи баланди сабабаи рашкро дар шаҳр – 5,3% шарҳ додан мумкин аст, ва дар деҳот бошад, ин ангезаро парокандашавандагон инъикос намекарданд. Инро метавон ба ангезаи – «Мастгарӣ» нисбат дод, ки ҳиссаи он дар шаҳр нисбат ба деҳот қариб чор маротиба зиёдтар аст.

Сабабҳои боқимондаи парокандашавии оилаҳо пурра ба падидаҳои маишӣ, анъанавӣ ва дигар падидаҳои мушобеҳ нисбат додан мумкин аст.

Баъзе ангезаҳои парокандашавии оиларо муттаҳид кардан мумкин аст: «Намехоҳад бо хушдоман зиндагӣ кунад», «Беҳурматӣ нисбат ба волидайн», «Мехоҳад аз волидон ҷудо зиндагӣ кунад». Ин як масъалаи хеле муҳим аст, ки муносибати наслҳо ном дорад.

Дар шароити хеле зуд тағйирёбандаи тарзи ҳаёт ва услуби ҳаёт, анъанаҳо ва урфу одатҳо, фарҳанг ва ғайра, тасаввури волидони калонсол дар бораи ин омилҳои нави ҳаёт метавонад ба омилҳои дар онҳо муқарраршудаи пешинаи рафторӣ мувофиқат накунад. Дар баробари ин, бояд қайд кард, ки баъзе анъанаҳо урфу одатҳо, меъёрҳои рафтор, фарҳанги муоширати дар тӯли асрҳо бадастомада, ки имрӯз на танҳо дар ҳифзи оила, балки дар

тамоми ҷомеа дар маҷмӯъ аҳамияти бебаҳо доранд, ханӯз ҳам қавӣ мебошанд.

Чавонон дар замони мо бештар иттилоотро оид ба тарзи ҳаёт аз телевизион, рӯзнамаҳо, маҷаллаҳои гуногун, интернет, инчунин аз роликҳои шахсӣ гирифта, бо иттилооти гуногун бо дугонаҳо ва дӯстон мубодила мекунанд, ки ба иттилооти имрӯза, рушдбандае асос ёфтаанд, ки на ҳамеша барои саодатмандии оила муфид аст. Аксарияти чавонон берун аз оила (мактаб, донишқада, маҳфилҳо, курсҳо ва ғ.) вақт мегузаронанд ва аз ин рӯ онҳо вақти кофӣ барои гӯш кардани ақидаи (дар муассисаҳои тарбиявӣ) волидон ва калонсолон надоранд. Аз ин ҷо ихтилоф байни наслҳо ба миён меояд. Хеле муҳим аст, ки давлат ва ҳама ташкилотҳои, ки бо чавонон кор мебаранд, вақти бештарро барои шиносоии чавонон бо анъанаҳо ва урфу одатҳои бехтарин, гузашта сарф кунанд.

Одатан, хангоми парокандашавӣ, зану шавҳар сабаби парокандашавиро қайд мекунанд – «Номувофиқатии хислатҳо». Ифодаи чунин сабаб аз ҳад зиёд норавшан, номуайян аст. Судҳо ё САҲШ–ҳо вазифадоранд бодиккат муайян кунанд, ки номувофиқатии хислатҳо дар чӣ ифода меёбанд ва бо ҷалби ташкилотҳои ҷамъиятӣ, гузаронидани суҳбатҳо бо оилаҳо кӯшиш ба харҷ диҳанд, то ки онҳоро ҳифз мекунанд. Зарур аст оилаҳои чавонро ба таҳсил ҷалб карда шаванд, ки дар он ҷо омӯзгорон, психологҳо, психиатрҳои босалоҳият ва пиронсолони соҳибэътибор оид ба масъалаҳои оила ва издивоҷ, аз ҳисоби ташкилотҳои хайрия машғулиятҳои гузаронанд.

Қабули парокандашавӣ бо истиноди «Номувофиқатии хислатҳо» хеле осон аст. Ин муносибати хеле оддӣ ба сарнавишти оила мебошад.

Сабаби ҷиддии парокандашавии оилаҳо сабаби – «Даҳолат дар ҳаёти волидони чавон ва дигар аъзои оила» мебошад. Ҷуфти имрӯзаи чавони оилавӣ он гуна нестанд, ки 40–50 сол пеш буданд. Ҳоло чавонон ва хусусан келинҳо аз ҷиҳати таҳсилот, фарҳанг, доираи назар хеле ба воя расида, доираи ниёзҳои иҷтимоӣ ва маънавии онҳо хеле васеъ шудааст. Ба хонаи шавҳараш омада, вай дигар наметавонад мавқеи кӯдаки ҳалимро ишғол кунад. Вай

меҳоҳад узви баробари оилаи хурд ё калон бошад. Маҳз мавҷудияти ҳамин ихтилоф таъчилан ташкили курсҳо ё маҳфилҳои хушдоман ва хусурҳои пиронсолонро, ки аксар вақт сардори оила мебошанд, талаб мекунад. Бо онҳо гузаронидани корҳои калони фаҳмондадиҳӣ дар бораи мувофиқати рафтори онҳо ба рафтори навхонадорон лозим аст.

Сабабаи – «Чанҷол ва зӯроварӣ» дар замонҳои пуршиддати мо ҷойгоҳи махсусро ишғол мекунад. Бекорӣ, музди ками меҳнат, надоштани манзили шахсӣ, таҳассус ва таҳсилоти зарурӣ (барои он пул лозим аст) метавонанд сабаби стрессҳои гуногун шуда тавонанд, дар беҳтарин ҳолат бо чанҷоли хонагӣ ва латукӯб анҷом меёбанд. Ҳалли ин ангеа то дараҷаи назаррас аз Ҳукумати Тоҷикистон ва воҳидҳои он дар маҳалҳо вобаста аст.

Аксар вақт ҳангоми муайян кардани сабаби парокандашавии оилаҳои посухдиҳандагон ба масъалаҳои иқтисодӣ ишора мекунанд. Аммо, ягон корманди дафтари САҲШ бо судяҳое, ки оилаҳоро пароканда мекунанд, ба таври мушаххас нишон дода натавонианд, ки ангеаи иқтисодии парокандашавӣ чиро дар бар мегирад.

Одатан, дар суд, аризадиҳандагон ба парокандашавӣ ҳангоми пурсиши судя «сабаби парокандашавӣ дар чист» ба масъалаи иқтисодӣ ишора мекарданд. Албатта, ҷолиб мебуд, ки судя кӯшиш кунад, ки донад маҳз кадом сабабҳои иқтисодӣ, аммо ӯ инро намекунад. Шояд, агар чунин қадаме гузошта мешуд, имкон дошт, ки роҳҳои наҷот додани бисёр оилаҳо аз парокандашавӣ пайдо карда шаванд.

Дар шароити муносибатҳои бозаргонӣ шароит, омилҳо ва ангеаҳои нави парокандашавии оилаҳо пайдо шуданд. Масалан, он занҳое, ки наметавонанд худро бозсозӣ кунанд ва зиндагии худро аз нав барқарор кунанд, норозигии шавҳаронро аз чунин зиндагӣ ба вучуд оварда, сабаби парокандашавии оилаҳо мегарданд.

Чунин сабабҳо, баҳонаҳо, ангеаҳо барои парокандашавии оилаҳои шахрӣ хеле зиёданд. Дар маҷмӯъ, онҳоро ҳамчун омилҳои тағйир додани самтгирии арзишии оилаҳои шахрӣ, ки аз деҳот омадаанд, муттаҳид кардан мумкин аст.

Аз тарафи дигар, афзоиши парокандашавии оилаҳо дар деҳот ба назар мерасад.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили сабабҳои иқтисодӣ ва ғайри-иқтисодии парокандашавии оилаҳо бармеояд, ки барои кам кардани онҳо бояд кори доимӣ бо калонсолон дар оилаҳо, ҷамоатҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ, САҲШ-ҳо, судҳо оид ба ошкор кардани сабабҳои аслии парокандашавӣ гузаронида шавад. Барои баланд бардоштани «ихтисос» –и волидайн, хушдоман, барои ҷуфти ҷавони оиладор ва ҷуфти собиқадор курсҳои гуногунро оид ба таълими хусусиятҳои муосири ҳаёти оилавӣ ташкил кардан зарур аст.

3.2. Баъзе самтҳои чорабиниҳо оид ба таҳкими оила ва кам кардани парокандашавии он

Масъалаи таҳкими оила, эътимоди тарафайни ҷуфти ҳамсар, парокандашавии оилаҳо, ба назари мо, тақрибан аз замони пайдоиши оила ҳамчун як воҳиди ҷомеа ба миён омадааст. Ин масъала яке аз масъалаҳои муҳимтарин мансуб буд, зеро он на танҳо паҳлӯи маънавии ҳаёти оилаҳо, балки инчунин паҳлӯҳои амвоӣ, ахлоқӣ, маънавии ҳаёти оила ва ҷомеаро низ дар бар мегирифт.

Роҳбарони давлатҳо ва ҷомеаи 10 ҳазорсолаи пеш аз милод ва эҳтимолан ҳатто пештар ба масъалаи издивоҷ ва оила аҳамияти калон меоданд. Бинобар ин, масъала на танҳо барои ҳифзи издивоҷ, балки барои мубориза бо парокандашавии оилаҳо низ муҳим буд. Аз ин рӯ, гуфтан мумкин аст, ки масъалаи парокандашавии оилаҳо низ мисли масъалаи издивоҷ қадима мебошад. Аз ин ҷиҳат, донишмандони моҳият ва мазмуни шартномаи ақди никоҳ, ки дар замонҳои қадим вучуд дошт, имрӯз аҳамияти худро дар ҳалли масъалаҳои издивоҷ ва пойдорӣ оила гум накардааст. Ин санадро ҳамчун яке аз самтҳои таҳкими оила баррасӣ кардан мумкин аст.

Дар кӯҳҳои Муғи вилояти Захматобод соли 1932 дар рӯи санг ҳуччатҳои матни «Шартномаи никоҳ» пайдо шуданд. Порчаи кӯтоҳро аз китоби Ю. Нуралиев «Тибби даврони Абӯалӣ ибни Сино» меорем.

Масъалаҳои оила ва издивоҷ дар таълимоти зардуштия яке аз ҷойҳои марказиро ишғол мекунад. Ин як падидаи фаҳмо мебошад. Охир, зиндагии инсон асосан дар доираи оила мегузарад. Аз замони қадим оғоз карда, табибон ба ин омил аҳамияти махсус зоҳир мекарданд. Дерҳо боз маълум аст, ки оилаи обод на танҳо барои аъзои ҳақиқии оила, балки барои наслҳои ояндаи он манбаи бебаҳои солими мебошад. Аз ин рӯ, издивоҷ танҳо пас аз расидан ба синни балоғат: 14 сол барои духтарон ва 16–18 сола – барои писарон иҷозат дода мешавад. Издивоҷ байни хешовандони наздик манъ карда шуда буд. Дар замони Сосониён кодексҳои махсуси ҳуқуқӣ тартиб дода шуда буданд, ки ба «Кодекси судии Сосониён» ё ба тариқи дигар – ба «Китоби ҳазор қарорҳои судӣ» шомил карда шуда буданд. Дар ин маҷмӯаи қадимаи ҳуқуқӣ бахшҳои пурра ба масъалаҳои оила ва издивоҷ бахшида шудаанд. Ҳамин тавр, масалан, боби 19 масъалаҳои «Дар бораи бекоркунии никоҳ», боби 30 «Дар бораи зани комилҳуқуқ» –ро дар бар мегирад. Ғайр аз ин, як қатор бобҳои дигар, аз қабилӣ боби «Дар бораи нигоҳубини як шахс аз ҷониби дигар», инчунин бахши «Дар бораи сарпарастор» як қатор мақолаҳоро дар бар мегиранд, ки дар маҷмӯъ манфиатҳои модар, фарзанд ва оиларо дар маҷмӯъ ҳимоя мекунад¹.

Зану шавҳари оянда якдигарро аз рӯи муҳаббат интихоб мекарданд. Пеш аз издивоҷи комилҳуқуқ шартномаи ақди никоҳ бо ҳузури ҳатмии шохидони на камтар аз панҷ нафар баста мешуд. Шартномаи ақди никоҳ бо имзоҳои зану шавҳари оянда, имзоҳои шохидон ва инчунин мӯҳр тасдиқ карда мешуд. Маросими ақди никоҳ қабл аз «чамъомад –и махсус баргузор гардида, аз коҳине, ки маросимро иҷро мекард, шохидон ва хешовандони навхонадорон иборат буд. Шартномаи ақди никоҳ ба таври истисноӣ дар асоси ихтиёри баста мешуд².

Дар байни ин маводи хангомавӣ ва қадимаи суғдӣ шартномаҳои ақди никоҳи шавҳари ояндаи Уттегин ва ҳамсар ояндаи Чата, инчунин итминон, ё аниқтараш, «Забонхат–и Уттегин ба Чата дар

¹ Нуралиев Ю. Медицина эпохи Авиценны. – Душанбе, 1981. – 97с.

² Нуралиев Ю. Медицина эпохи Авиценны. – Душанбе, 1981. – 97с.

борои он мавчуданд, ки ӯ дар оянда ҳамеша барои ӯ шавҳари арзанда, ростқавл ва садоқатманд боқӣ хоҳад монд.

Бо дарназардошти огоҳии нокофии мутахассисон–демографҳо дар бораи шартномаи қадимаи ақди никоҳ ва аҳамияти бениҳоят калони ин санад дар ҳаёти оилаҳо, мо тасмим гирифтаем, ки матни пурраи ин санадро дар зер оварда, мавриди таҳлил қарор диҳем.

Шартномаи ақди никоҳи даврони зардуштия¹

«Тархунаи шоҳ 10 – сола» (соли 10–уми шоҳ Тархуна), моҳи мавсугич (25 март), рӯзи асман–роч (сешанбе). Вай Уттингенро ба занӣ гирифт, ки лақабаш (номи дуюмаш) Нидан аз подшоҳи Навекат, писари Вахзанак (барои худ зан) гирифт, ки ӯро Дугдонга меноманд (ва) лақабаш Чата, духтари Виус мебошад. Ва Чар (подшоҳ) ин (духтарро) бо мувофиқаи шифоҳӣ (ва) тибқи қонун ба чунин шарт дод: бигзор Утегин ин Чатаро ҳамчун зани маҳбуби худ дошта бошад, ба ӯ хӯрок, либос, чавоҳиротро бо иззату муҳаббат бидиҳад, дар хонаи худ (ҳамчун) зани комилхуқуқ, чунон ки шавҳари шариф барои зани шариф ҳамсар дорад. Ва инчунин бигзор Чата ин Уттегинро ҳамчун шавҳари маҳбуб ва муҳтарам дошта бошад ва ӯ бояд дар бораи некӯахлоқии вай ғамхорӣ кунад (вай бояд аз гирифтани он қаноат кунад), бигзор фармони ӯро ба зан ҳамчун қонун баррасӣ шуморад (гӯш кунад), зеро зани шариф марди шарифро ҳамчун шавҳар дорад. Ва минбаъд, агар Уттегин бидуни иҷозати Чата зани дигаре бигирад, ё канизе ё (зани дигаре) ин гуна зане дошта бошад (дар бадан, дар худ) дошта бошад, ки ба худи Чата он писанд нахоҳад шуд, пас шавҳар Уттегин ба зан Чата, ба худи ӯ, 30 динор драхмаи ниғаҳдории хуб, бидуни омехта, бояд ва уҳдадор аст пардохт кунад. Ва чунин (ин ва он) занро на зан, ё каниз, нахоҳад дошт, ба истиснои онҳое, ки ба ӯ (Чата) иҷозат медиҳад. Ва минбаъд, агар Утегин чунин тасмим бигирад (фикр кунад), ки вай дигар ин Чатаро ҳамчун зан нахоҳад дошт, пас бигзор ба ӯ (онҳо) бигӯяд ва ӯро бо хӯрок, гирифтааш (амвол аз

¹Нуралиева Ю. «Медицина эпохи Авиценны». – Душанбе, 1981. – 97с.

ҷониби ӯ), бо гирифтани пирохан аз ҷониби ӯ, бидуни (дигар) чуброн, бигзор озод кунад (озодшударо бифристард) ва ӯ (ба вай) ягон чуброни дигар қарздор нахоҳад буд. Ва пас аз ин, вай метавонад бо он зане ки ба худаш писанд аст, издивоҷ кунад. Ҳамин тавр, агар Чата низ қароре (фикр) дошта бошад, ки барои Уттегин дигар зан ӯ нахоҳад монд, пас бигзор вай ӯро огоҳ кунад (аз ӯ бипурсад) ва ӯро тарк кунад. Либос барои пӯшидани (канданашуда) созгор, ҷавохирот, чизҳое, ки вай аз Уттегин мегирад, инчунин амволи шахсии худашро дар якҷоягӣ бо пардохт бигзор ӯ бигирад. Ва ӯ (аз ӯ) ҳеҷ гуна чуброне қарздор нахоҳад буд ва пардохт намекунад. Ва пас аз ин, вай метавонад чунин мардро ба шавҳараш бигирад, ки онро худаш меҳонад. Ва агар ӯ касеро – ғулом ё гаравгонро ё чизи ба ин монандро (чунинро) рабояд (бигирад), ки Чата аз пардохти чуброн барои даъвои (Утегин) озод хоҳад буд. Ва агар ӯ ҷиноят содир кунад, пас худи ӯ барои он ҷавобгар аст, худаш пардохт мекунад. Ва агар гаравгон ё монанди ин (чунин) рабуда шавад, пас Уттегин аз пардохти чуброн барои даъвои (Чат) озод хоҳад буд. Ва, ҳамин тариқ, яке барои ҷинояти дигаре ҷавобгар нест, пардохт намекунад. Ва ин шартномаи ақди никоҳ дар ҷои ҷамъомад ва дар ҳузури коҳин Вахгока, н Свен Вархуман содир карда шуд. Ва дар ин ҷо (он ҷо) Скатч, писари Шишча, Чаҳрен, писари Рамча, Шав, писари Махак ҳузур доштанд. Ва Рамтин, писари Вгашфарн навишт.

Пайнавис:

1. Уттегин
2. Чата
3. Шартномаи ақди никоҳ издивоҷ.

Тавре ки аз мазмуни хучҷати мазкур дида мешавад, шавҳар ва зан ҳарду баробарҳуқуқ буданд. Ҳар яке танҳо барои амали худ ҷавобгӯ буда, барои вайрон кардани вафодории оилавӣ шавҳар ба занаш ҷарима пардохт мекард.

Дар робита ба қалин ё дигар намудҳои пардохт ба ҳешовандони зан мутлақо ягон ҳатто ягон ҳарф гуфта нашудааст. Ин бори дигар тасдиқ мекунад, ки урфу одатҳои нангини қалин ва ё пардохт барои ҳешовандони арӯс дар халқҳои пас аз омадани арабҳо пайдо шудаанд.

Дар баробари шартномаи ақди никоҳ ҳуччати дуҷони муҳим забонхат ё уҳдадории домод буд, ки он низ дар шакли боло бо имзои шохидон ва муҳр тартиб дода мешуд. Ин ҳуччат дар арӯс нигоҳ дошта мешуд.

Дар моддаи 33, 11–11 “Кодекси судии Сосониён” гуфта шудааст: «... Зани аз издивочи баробархуқуқ ва покдоманро аз сол то сол бо воситаҳои шавҳараш (бояд дастгирӣ карда шавад). Ва шавҳар набояд бигӯяд: «Надихед (воситаҳоро барои нигоҳубини вай)» (ҳар гуна чизро), ба ҷуз замин, об, наботот ва хона, ва ғуломонро на зиёда аз он, то ки ӯ ду ғулом дошта бошад, – ӯ ҳақ дорад ба зан бидихад!».

Дар боби 30, ки ба зани комилхуқуқ бахшида шудааст, чунин омадааст: «Агар мард бо зане, ки сарпарастори мушаххас надорад ва Стури (фарзандхондагии) касе нест, ҳамхобагии чинсӣ дарояд (ё зино кунад) ва, агар дар натиҷаи ин ҳамзистӣ кӯдак таваллуд мешавад ва ин зан амволе надорад, ки кофист, то ки вай ҳудаш ва кӯдакро таъмин кунад, пас ин мард, ин кӯдакро – то ба синни балоғат расидан ва занро – то ин кӯдак ба синни балоғат нарасад уҳдадор аст, ки нигоҳубин кунад».

Таърихи татбиқи «Шартномаи ақди никоҳ» бо решаҳои худ ба ҳазорсолаҳои зиёд бармегардад. Кӯшиш мекунем нишон диҳем, ки ин шартнома дар гузаштаи дур ва дар замони ҳозира чӣ гуна будааст.

Дар ҳаёти оилавӣ аксар вақт ихтилофоти амволӣ ё дигар ихтилофот ба амал меоянд, ки аз сабаби муайянии нокофӣ дар соҳаи амволҳо ё ҳодисаҳои рафторӣ метавонанд боиси парокандашавии оила шаванд.

Аз ин рӯ, муҳим аст, ки байни зану шавҳар шартҳои шаффоф ва аз ҳуди ибтидо мувофиқа кардашудаи ин муносибатҳо вучуд дошта бошанд. Чунин ҳуччатро «Шартномаи ақди никоҳ» меноманд.

Ҳанӯз 10 ҳазор сол пеш, дар даврони ҳукмронии ориёӣ, ки дар он тамаддун, муносибатҳои инсонӣ, фарҳанг, адолати иҷтимоӣ ба баландтарин дараҷаи нашъунамо тибқи меъёрҳои он замон расида буд, ҳуччати «Шартномаи ақди никоҳ» таҳия шуда буд. Ин шартнома дар таҳкими оила, коҳиш додани

парокандашавии он, ва дар мачмӯъ, барои зиндагии дӯстонаи оилаҳо нақши муҳимро бозид.

Бо мурури вақт ин ҳуччат фаромӯш гардид. Дар Аврупо танҳо чанде қабл «Шартномаи ақди никоҳ» ба гардиш ҷорӣ карда шуд, ки дар шакли қарордоди никоҳ баста мешуд. Дар аксари давлатҳои капиталистӣ чунин шартнома барои танзими муносибатҳои амволӣ, дар заминаи он ки кадом амвол моликияти муштаракӣ онҳост, баста мешуд. Агар «Шартномаи ақди никоҳ»—ро, ки дар даврони зардуштия мавҷуд буд, бо он, ки ҳоло мавҷуд аст, муқоиса кунем, пас дида мешавад, ки доираи масъалаҳои, ки аз ҷониби ниёғони мо ба шартнома шомил карда шуда буданд, барои ҳифзи оила назар ба он чи ки дар қарордоди зикршудаи мамлакатҳои капиталистӣ мавҷуд аст, хеле васеътар буда, қарордоди бештар меоданд. Дарвоқеъ, «шартномаи ақди никоҳ» бояд ҳам муносибатҳои амволӣ, ҳам муносибатҳои ахлоқиро фаро гирифта, масъулияти тарафхоро барои ҳифзи оила ва ғайра баланд бардорад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон «Шартномаи ақди никоҳ» аввалин бор аз ҷониби академик Маҳмудов М.А. таҳия ва нашр гардида, ба Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998 ворид карда шудааст¹.

Ҳуччати мазкур доираи назарраси масъалаҳои муҳимтаринро дар бар мегирад, ки ба ҳавасмандгардонии ҳалли нисбатан мусолихаомези масъалаҳоро дар ҳолати парокандашавӣ нигаронида шудаанд, на танҳо муносибатҳои амволиро дар бар мегиранд, балки инчунин дорои шартҳои мебошад, ки барои ҳифзи оила аз парокандашавӣ аҳамияти тарбиявӣ доранд.

Намунаи матни пурраи шартномаи ақди никоҳ дар зер оварда шудааст.

¹ Семейный Кодекс Республики Таджикистан от 13 ноября 1998 года

Шартномаи ақди никоҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон¹

Намуна

ШАРТНОМАИ АҚДИ НИКОҲ

ш. Душанбе

Бисту нухӯми апрели соли 2001

Мо, дар зер имзокунандагон, шахрвандони Ҷумҳурии Тоҷикистон Шокирова Шакармоҳ (шиносномаи 11–АБ № 00350, ки аз ҷониби ШКД–и ноҳияи Марказии ш. Душанбе дода шудааст) ва Асалов Амир (шиносномаи 11–ВГ № 110535, ки аз ҷониби ШКД–и ноҳияи Варзоб дода шудааст), ки дар суроғи: шаҳри Душанбе, кӯчаи Ободӣ, хонаи 5 истиқомат карда, аз 1 апрели соли 1998 дар никоҳи расмӣ, ки дар шӯъбаи сабти асноди ҳолати шахрвандии ноҳияи Варзоб ба қайд гирифта шудааст, қарор дорем, шартномаи мазкурро дар бораи зерин баътем:

1. МУҚАРРАРОТИ УМУМӢ

1.1. Амволе, ки мо ҳангоми издивоҷ ба даст овардаем, ба истиснои амволе, ки дар шартномаи мазкур ишора шудааст, моликияти умумии муштарак дар давраи издивоҷ мебошад.

1.2. Амволе, ки мутобиқи моддаи 36 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998 ба ҳар яки мо шахсан тааллуқ дорад, ба истиснои амволи дар шартномаи мазкур ишорашдуа, зер низоми моликияти алоҳида қарор мегирад.

1.3. Дар ҳолате, ки агар сабаби бекор кардани ақди никоҳ рафтори ношоистаи яке аз мо бошад (хиёнати ҳамсарӣ, майзадагӣ, истеъмоли маводи мухаддир, фишори мунтазами ҷисмонӣ ва равонӣ, аз ҷумла нисбати кӯдакон), пас амволи умумие, ки ҳангоми издивоҷ ба даст оварда шудааст, аз лаҳзаи бекоркунии издивоҷ моликияти ҳиссагӣ ҳисобида мешавад. Дар ин ҳолат, ба яке аз зану ҳамсароне, ки аъмоли ношоиста содир

¹Махмудзода М.Ю., Худоёрзода Б. Брачный договор Республики Таджикистан, Душанбе, 2001

кардааст, ки сабаби бекор кардани акди никоҳ шудааст, ҳиссаи 1/8 (ҳашяки) амволи номбаршуда дода мешавад.

2. ХУСУСИЯТҲОИ НИЗОМҲОИ ҲУҚУҚИИ НАМУДҲОИ АЛОҲИДАИ АМВОЛ

2.1. Хонаи истиқоматӣ бо қитъаи наздихавлигӣ, воқеъ дар шаҳраки Варзоб, кӯчаи Сумбула 21, ки ба А.Асалов дар асоси шартномаи хариду фурӯш тааллуқ дорад, ки он аз ҷониби нотариуси давлатии ноҳияи Варзоб Бепароевим Б.Б. 1 апрели соли 2000 дар феҳристи № 00989 тасдиқ гардидааст, ки дар мақомоти дахлдор ба қайд гирифта шудааст.

Дар давраи издивоҷ, бинои истиқомати зикршуда моликияти муштарак ҳисобида мешавад. Соҳибӣ, истифода ва ихтиёрдории бинои истиқоматӣ бо ризояти тарафайн сурат мегирад.

Дар сурати бастанӣ шартнома дар бораи фурӯш ё ба иҷора додани бинои истиқомати зикршуда, розигии аз ҷиҳати нотариалӣ тасдиқшудаи Шакарова Ш. ҳатмӣ мебошад.

2.2. Бинои истиқоматӣ дар суроғаи ш. Душанбе, кӯч. Ободӣ, 5 ба Шакарова Ш. дар асоси шартномаи хариду фурӯш, ки аз ҷониби нотариуси давлатии ноҳияи Фрунзени шаҳри Душанбе Шаҳриев Ш. 1 апрели соли 2001 тасдиқ гардида, дар феҳристи № 11883 ба қайд гирифта шудааст, яъне дар мақомоти дахлдор ба қайд гирифта шудааст.

Дар давоми зиндагии якҷояи онҳо бинои истиқомати мазкур моликияти шахсии Шакарова Ш. мебошад.

Шакарова Ш. бо салоҳдиди худ бе розигии А.Асалов ҳуқуқ дорад бинои истиқоматиро ихтиёрдорӣ кунад ва онро фурӯшад.

2.3. Мошини тамғаи ГАЗ–31, рақами давлатиаш 31–99 ДБД, барориши соли 1999, муҳаррики 1125; шиносномаи техникӣ 035 ба Асалов А. тааллуқ дорад.

Дар тӯли зиндагии якҷоя мошини мазкур моликияти шахсии Асалов А. ба ҳисоб меравад.

Асалов А. бо тамоми салоҳдиди худ бе розигии Шакарова Ш. ҳуқуқи ихтиёрдории мошин ва фурӯши онро дорад.

2.4. Ҷавохироти дар вақти издивоҷ ба даст овардашуда ҳам хангоми зиндагии якҷоя ва ҳам пас аз парокандашавӣ моликияти ҳамон ҳамсарест, ки онҳоро истифода мебарад.

2.5. Саҳмияҳои кооперативи истехсолӣ, ки хангоми издивоҷ ба даст омадаасӣ ва ғойдае, ки дар солҳои зиндагии якҷоя ба даст омадааст, да ҳолати бекор кардаги никоҳ моликияти ҳамсаре ҳисобида мешавад, ки узви кооператив мебошад.

3. ШАРТҲОИ ИЛОВАҒӢ

3.1. Амволе, ки аз рӯи қонун ё мутобиқи муқаррароти шартномаи ақди никоҳи мазкур ба яке аз ҳамсарон тааллуқ дорад, дар асоси он, ки хангоми издивоҷ аз ҳисоби амволи умумии амволи ҳамсарон ё амволи шахсии ҳамсари дигар сармоягузори карда шудааст, ки арзиши ин амволро ба таври назаррас афзоиш додааст (таъмири асосӣ, таҷдид, азнав мучаҳҳазкунӣ), наметавонад моликияти муштараки ҳамсарон эътироф карда шавад.

3.2. Тибқи моддаи 47 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998, ҳар яки мо вазифадорем, ки қарздиҳандаи худро дар бораи бастан, тағйир додан ё қатъ кардани шартномаи ақди никоҳ огоҳ намоем.

3.3. Ба мо аз ҷониби нотариуси давлатӣ муқаррароти моддаҳои 43,44,47 Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 13 ноябри соли 1998–ро «Дар бораи тағйирот ва кафолатҳои ҳуқуқии қарздиҳандагон хангоми бастан, тағйир додан ва безътибор дониستاني шартномаи ақди никоҳ» шарҳ дода шуданд.

4. МУҚАРРАРОТИ ХОТИМАВӢ

4.1. Шарномаи мазкур аз лаҳзаи тасдиқи нотариалӣ эътибор пайдо мекунад.

4.2. Биноҳои истиқоматӣ ва мошин ба касе фурӯхта нашудаанд, ба ичора дода нашудаанд, ба гарав гузошта нашудаанд ва дар ҳаёс қарор надоранд.

4.3. Ихтилофи назарҳо дар мавриди шартномаи мазкур дар ҳолати ба даст наовардани роигии тарафайн ба тартиби судӣ ҳал карда мешаванд.

4.4. Шартномаи ақди никоҳ аз лаҳзаи бақайдгирии бекор кардани ақди никоҳ дар мақомоти сабти асноди ҳолати шаҳрвандӣ безътибор доништа мешавад.

4.5. Харочоти вобаста ба бастании шартномаи мазкур аз ҷониби ҳамсарон баробар пардохт карда мешаванд.

4.6. Шартномаи мазкур дар се нусха тартиб дода шудааст, ки якеаш дар нотариуси давлатии ноҳияи Фрунзени шаҳри Душанбе нигоҳ дошта мешавад, нусхаи дуюм ба Шакарова Шакармоҳ, нусхаи сеюм ба Асалов Амир дода шуда, ҳамаи нусхаҳо дорои қувваи яхелаи ҳуқуқӣ доранд.

Мо бо мазмуни шартномаи ақди никоҳ ошно ҳастем ва он иродаи ҳар яки моро пурра ифода мекунад.

Имзои тарафҳо:

Шакарова Шакармоҳ _____ **Асалов Амир** _____

Шартномаи ақди никоҳи мазкур аз ҷониби ман аз ҷониби нотариуси давлатии нотариати давлатии ноҳияи Фрунзеи шаҳри Душанбе Тасдиқов Т.Т. 29 апрели 2001 тасдиқ карда шуд.

Ба шартномаи мазкур дар ҳузури ман Шакарова Ш ва Асалов А. имзо гузоштан

Шахсоне, ки шартномаи ақди никоҳро имзо кардаанд, маъӯқаррар карда шуда, шоямӣ онҳо санчида шуданд.

Мухр

Шартномаи ақди никоҳ дар феҳристи № 10–001 ба қайд гирифта шудааст.

Боҷи давлатӣ дар ҳаҷми 20 сомонӣ дар асоси ҳуҷҷати № 033 аз 15 апрели соли 2001 гирифта шуд.

***Нотариуси нотариати давлатӣ
Ноҳияи Фрунзеи шаҳри Душанбе
Тасдиқов Т.Т. мусбати (имзо)***

Мо чунин мешуморем, ки истифодаи васеи шартномаи ақди никоҳ аз ҷониби ҳамсарони оянда метавонад ба ҳифзи оила,

коҳиш ёфтани шумораи парокандашавиҳо таъсири мусбат расонида, дар маҷмӯъ, ба эътимод ва боварии тарафайн дар зиндагии якҷояи дарози шарикони издивоҷ таъсири судбахш мерасонад.

Тибқи шартномаи ақди никоҳ, агар яке аз тарафҳо шартҳои шартномаро вайрон кунад, пас метавонанд ҷарима таъйин карда шавад, ё парокандашавӣ бо ҷарима анҷом дода шавад.

Ба қадри рушди ҷомеа, болоравии иқтисодӣ ва фарҳангӣ, таҳкими оила ҳамчун воҳиди ҷомеа, мустаҳкам шудани нерӯи моддии оила, васеъ гардидани меъёрҳои ахлоқӣ, анъанаҳо ва расму оинҳои нав доираи сабабҳои парокандашавӣ васеъ шуд. Ин алалхусус дар шароити таъмини баробархуқуқӣ ва озодӣ ба замон дар бисёр кишварҳои ҷаҳон ба амал омад. Агар пештар парокандашавӣ танҳо кори шавҳар буд, пас тадриҷан замон низ метавонистанд аз шавҳарашон ҷудо шаванд.

Дар шароити муосир раванди интенсивии рушди шаклҳои оила, тавсеаи вазифаҳои онҳо, паҳншавии шаклҳои эгалитарии ташкили маишат дар оила ба амал омада, мутаносибан ба ин, ангезаҳои гуногуни парокандашавии оила пайдо мешаванд. Масалан, чунин шаклҳои парокандашавӣ, ки бе иштироки яке аз тарафҳо дар суд анҷом дода мешаванд, яъне монанди шаклҳои хоси парокандашавии муҳочироне, ки ба муҳочирати берунаи меҳнатӣ мераванд. Ҳаёти якҷояи ҷавонон бе қайди давлатӣ (издивоҷ бо розигӣ) васеъ паҳн мешавад. Дар ҳолати зарурӣ ҷонибҳо метавонанд бе ҳеч мушкilot, бе ҳеч гуна расмиёти судӣ ва дигар кашолакорӣ пароканда шаванд.

Дар асоси ҳама тағйиротҳои, ки ба рушди шаклҳо, усулҳо, ангезаҳо ва омилҳои парокандашавӣ мусоидат мекунанд, нерӯи афзоишёфтаи иқтисодӣ, демократикунонӣ, маънавӣ ва дигари инсоният қарор гирифтааст.

Дар кишварҳои пешрафтаи ҷаҳон шаклҳои нави издивоҷ ва мутаносибан парокандашавӣ, ангезаҳо ва усулҳои нави амалишавии парокандашавӣ паҳн мешаванд, ки онҳоро шаклҳои муосиртари ташкили оилавӣ—издивоҷӣ номидан мумкин аст.

Дар кишварҳои камтар рушдқарда омилҳои иқтисодӣ ва маънавӣ ва ангезаҳои парокандашавӣ анъанавитар мебошанд,

онҳо унсурҳоеро дар бар мегиранд, ки дар кишварҳои пешрафта дида намешаванд. Масалан, дар кишварҳои пешрафта зиндагӣ берун аз оилаи ҷуфтҳои зану шавҳар як падидаи маъмулӣ ҳисобида мешавад, дар кишварҳои сусти рушдкарда шартӣ ҳатмӣ ва ақидаи ҷамъиятӣ расидани кӯдакон ба синни писар – 25–26 сола ва духтараш 20–22–сола буда, ташкили маросимҳои издивоҷ аз ҷониби волидон, хешовандон ё худи ҷавонон анҷом дода мешавад. Чизи асосӣ дар ин ҷо он аст, ки агар 40–50 сол пеш волидон барои писаронашон арӯс ёфта, маросими издивоҷро амалӣ мекарданд, пас дар ҳоли ҳозир беш аз 80% ҷавонон худрашон шарикӣ издивоҷро ёфта, волидон ва хешовандон маросими издивоҷро мегузаронанд. Аммо, ҷолиб он аст, ки агар оила вайрон шавад, пас намоёндагони ҳарду ҷониб дар ҳалли ин масъала ҷалб карда мешаванд, баҳсҳои дохилӣ барои оштии додани ҷавонон шурӯъ мешаванд ва агар ихтилофот то оштинопазирӣ расанд, пас парванда ба суд барои парокандашавӣ ирсол карда мешавад.

Ба ибораи дигар, расмиёти парокандашавии оилаҳо дар шароити муосир ба таври назаррас мураккаб гардидааст.

Мо намедонем, ки ҳуччати қадимаи «Шартномаи ақди никоҳ» чӣ қадар вучуд дошт, чӣ гуна тағйиротҳо ворид карда шуданд ва кай он ба фаромӯшӣ афтод.

Мо, ба ҳар сурат, дар бораи се ҳуччати «Аҳдномаи никоҳ» медонем: дар даврони зардуштия; дар давраи капитализми пешрафта; ва дар даврони Тоҷикистони муосир.

Дар шакли аслии худ ҳазорсолаҳо қабл шартномаи мавриди баррасӣ ҳамчун «Шартномаи ақди никоҳ» номида мешуд. Пас аз вақти тӯлонӣ ин шартнома дар даврони рушди капиталистии кишварҳо «Қарордоди никоҳ» ном гирифт ва дар шароити муосири Ҷумҳурии Тоҷикистон онро, мисли пештара, «Шартномаи ақди никоҳ» меноманд.

Шиносоӣ бо «Шартномаи ақди никоҳ»–и даврони зардуштия нишон медиҳад, ки ин шартнома ниҳой ва муҳим буд. Пас аз вайрон кардани шартҳои он, оила бидуни таҳлили иловагӣ дар мақомоти дигар пароканда мешавад.

Доираи шартҳои ба шартномаи ақди никоҳ дохилшаванда нисбатан васеъ буд, ки на танҳо муносибатҳои амволӣ, балки муносибатҳои маънавӣ—ахлоқиро низ фаро мегирифтад.

Масалан, агар шавҳар бо зани танҳо зиндагии якҷоя дохил шаванд ва ӯ фарзанд таваллуд кунад, пас шавҳар бояд он зан ва фарзандашро то ба балоғат расиданаш нигоҳубинӣ кунад.

Дар тарафи моддӣ, дар сурати парокандашавӣ, шавҳар ба занаш либосҳо, ҷавохирот, ду ғулом ва ғайраро медиҳад. Зан, тибқи шартҳои шартнома, бояд пурра аз ҷониби шавҳар таъмин карда шавад ва ӯ бояд зани намунавӣ бошад.

Мувофиқи баъзе маъхазҳо, дар кишварҳои мутараққии муосири капиталистӣ доираи бандҳои «қарордоди ақди никоҳ» маҳдуд аст. Он асосан он амволеро дар бар мегирад, ки зану шавҳар дар тӯли зиндагии якҷоя ба даст овардаанд ва онҳоеро, ки зан ҳангоми издивоҷ ба хонаи шавҳараш овардааст. Ғайр аз он, муурофияи никоҳию парокандашавӣ метавонад дар суд идома ёбад.

Дар шартномаи ақди никоҳи Ҷумҳурии Тоҷикистон низ асосан муносибатҳои амволӣ инъикос меёбанд. Дар ҳолати зарурӣ, парокандашавии оилаҳо инчунин мавзӯи баҳси ҳешовандон ва дӯстон ва, дар ниҳоят, дар суд мебошад.

Аз ин бармеояд, ки «Шартномаи ақди никоҳ»—и даврони зардуштӣ дар муқоиса бо шартномаҳои дигар – ҳам аз ҷиҳати иқтисодӣ, ҳам ахлоқӣ ғанитар будаанд.

Дар асоси гуфтаҳои боло, ҳулоса баровардан мумкин аст, ки такмили минбаъдаи мазмуни шартномаи ақди никоҳи мазкур ва татбиқи васеътари онро дар ҳаёт ҳамчун яке аз самтҳои муҳимтарини таҳкими издивоҷ ва оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон баррасӣ кардан мумкин аст.

Оила ва рушди он на танҳо барои рушди аҳоли муҳиманд, балки онҳо ба рушди пайдори ҷомеа, ба раванди рушди вазъи иҷтимоӣ иқтисодии ҳар як кишвар низ таъсири мусбат мерасонад. Ба ибораи дигар, аз оила сифати наслҳои оянда вобаста аст.

Аҳолии Ҷумҳурии Тоҷикистон аз ҷиҳати демографӣ ҷавон аст, аз ин рӯ, он бо серҳаракатии ба он хос худ фарқ мекунад. Серҳаракатии он ҳам дороии хусусияти мусбат, ҳам манфӣ

мебошад. Чанбаҳои мусбат аз он иборатанд, ки дар шароити иқтисоди бозорӣ аҳоли дар раванди муносибатҳои байналмилалӣ, дар муҳоҷирати хориҷӣ ва дохилии меҳнати ширкат варзида, вазифаҳои оила ва сохтори он тағйир меёбанд.

Натиҷаҳои таҳқиқот нишон доданд, ки масъалаҳои паст кардани парокандашавии оилаҳо яке аз вазифаҳо ва самтҳои афзалиятноки сиёсати оилавӣ – демографии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд. Корҳои муҳаққиқон аз хориҷи дур ва наздик нишон медиҳанд, ки парокандашавии оилаҳо дар масъалаҳои шахрӣ нисбат ба деҳот баландтар аст. Барои мисол, дар Ҷумҳурии Тоҷикистон дар соли 2018 коэффисиенти умумии издивоҷи аҳолии шахрӣ нисбат ба деҳот камтар буд, аммо дар айни замон, коэффисиенти умумии парокандашавии оилаҳо дар маҳалҳои шахрӣ 2.1 ‰ ва 0.9 ‰-ро мутаносибан, дар деҳот ташкил дод¹. Дар кишварҳои ҳамсоя, масалан, дар Ҷумҳурии Ўзбекистон, тавре ки Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон дар баромади худ қайд мекунад, “Боиси ташвиш аст, ки солҳои охир шумораи парокандашавии солона 10–11% меафзояд. Танҳо дар соли 2017 беш аз 31 ҳазор парокандашавӣ ба қайд гирифта шудааст. Ҳодисаҳои содир кардани ҷиноятҳо аз ҷониби занон бештар ба назар мерасанд. Дар кишвари бо аҳолии 32 миллион нафар, ки тақрибан 20 миллиони он калонсолон мебошанд, дар як сол каме бештар аз 10% парокандашавии оилаҳо мушкilot ҳисобида мешаванд. Ба ҳисоби миёна, дар соли 2016 дар ҷумҳурӣ ба ҳар 10 издивоҷ як парокандашавӣ рост меояд²”. Ғайр аз ин, дар Ҷумҳурии Қазоқистон дар соли 2015 коэффисиенти парокандашавии оилаҳо 3,1 ‰³, дар Ҷумҳурии Қирғизистон – 1,6 ‰-ро дар соли 2014 ташкил дод. Розӣ шудан мумкин аст, ки дар кишварҳои, ки шароити мушобеҳи зиндагӣ, анъанаҳо ва урфу одатҳо мавҷуданд, инчунин афзоиши коэффисиенти умумии парокандашавии оилаҳо ба назар мерасад.

¹ Демографический ежегодник Республики Таджикистан, 2019 г. - Душанбе, 2019. - 222с.

² Источник: <https://caa-network.org/archives/12506>

³<https://kursiv.kz/news/tendencii-i-issledovaniya/2017-02/kazhdyy-tretiy-brak-v-kazakhstan-zakanchivaetsya-razvodom?page=8>

Натиҷаҳои илми таҳқиқоти саҳроии мо, ки дар минтақаҳои ҷумҳурии гузаронида шуданд, нишон медиҳанд, ки сабабҳои парокандашавии оилаҳоро ба се гурӯҳи асосӣ тақсим кардан мумкин аст: иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва психологӣ ва ҷойгиршавиҳои ин гурӯҳҳо вобаста ба шахр ва деҳот фарқ мекунад. Аз ин ҷо хулоса баровардан мумкин аст, ки ҳангоми қабули қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар бораи коҳиш додани парокандашавии оилаҳо, хусусан дар байни ҷавонон, хусусиятҳои дар боло нишон додашударо ба назар гирифтани зарур аст.

Дар шароити шароити иқтисоди бозорӣ масъалаҳои пайдории оила, давомнокии издивоҷ, зоиши фарзандон, издивоҷ ва албатта, парокандашавии никоҳ масъалаҳои мубрам маҳсуб меёбанд.

Масъалаҳои андешидани чораҳо барои ҳалли муноқишаҳое, ки боиси парокандашавӣ ва паёмадҳои он мегарданд, хеле муҳим ва мубрам мебошанд. Парокандашавии оилаҳо хусусиятҳои дарозмуддат, маҷмӯӣ дорад, ки захираҳои азими молиявиро талаб мекунад.

Дар мубориза барои паст кардани парокандашавии оилаҳоро нақши муайяно “Концепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон”, ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 801 тасдиқ шудааст, мебозад.

Дар Концепсия роҳҳои ҷолиби мубориза барои коҳиш додани парокандашавии оилаҳо пешбинӣ шудаанд, аммо на ҳамаи онҳо то марҳилаи татбиқи амалӣ расонида шудаанд.

Ба мақсади коҳиш додани парокандашавии оила аз ҷониби Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон чораҳои ғайримустақим андешида шудаанд, яъне: зиёд кардани синну соли издивоҷи аввалини духтарон аз 17 то 18–солагӣ; гузаронидани ташҳиси тиббӣ пеш аз издивоҷи аввал барои муайян кардани беморихое, ки барои ҳамсарон ва фарзандони муштарак паёмадҳо доранд, манъи бастании никоҳҳои хешутаборӣ. Ғайр аз ин, инҳо қабул карда шуданд: Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 8 июни соли 2007, № 272 «Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросимҳо дар Ҷумҳурии Тоҷикистон»; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд» аз 2 августи соли 2011, № 762»; Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи пешгирии зӯрварӣ дар оила» аз 19 марти соли 2013, №

954»; «Концепсияи рушди оила дар Ҷумҳурии Тоҷикистон», ки бо қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 декабри соли 2015, № 801 тасдиқ шудааст, ва дигар ҳуҷҷатҳои меъёрии ҳуқуқӣ. Аммо, мутаассифона, коэффисиенти умумии парокандашавӣ дар маҷмӯъ, инчунин дар минтақаҳои ҷумҳурий рӯ ба афзоиш дорад..

Барои ҳалли масъалаи мазкур ду нуктаро ба назар гирифтани зарур аст:

1. Хусусияти масъалаи парокандашавӣ дар байни оилаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат аст, ки он асосан дар байни ҷавононе ба амал меояд, ки як фарзанд доранд ё фарзанд надоранд. Исломов Ф.С. дар кори худ чунин муносибати илмиро инъикос намуда, қайд кардааст, ки «Парокандашавии оилаҳо метавонад дар ҳар як синну соли аҳоли, ки оиладор аст, ба амал ояд. Дар ҳар як синну сол он хусусияти хоси худро дорад»¹.

2. Пурра мутобиқ кардани таҷрибаи кишварҳои хориҷӣ, хусусан кишварҳои пешрафта дар Тоҷикистон, бо дарназардошти хусусиятҳои иҷтимоӣ–иқтисодӣ, сиёсӣ ва динӣ ғайриимкон аст.

Бо назардошти андешаҳои дар боло зикршуда, барои қабули қарор, ба ҳуди мо зарур аст, ки роҳи баромадан аз вазъияти ба вучуд омадаро пайдо кунем. Албатта, масъалаҳои муносибатҳои издивоҷӣ–оилаӣ дар ҷумҳурий аз ҷониби ниҳодҳо ва ташкилотҳои гуногун мавриди омӯзиш қарор мегиранд, аммо, ба назари мо, масъалаи мазкур бояд ҳамеша дар маркази диққат қарор дода шавад.

Дар таҳқиқи ин масъала камбудихо мавҷуданд, алахусус, хусусиятҳои равандҳои издивоҷ дар миёни мардуми таҷҷоии Тоҷикистон, ки амалан мавриди омӯзиш қарор нагирифтаанд².

Дар мавриди масъалаҳои таъмини аҳоли бо манзил, тавре ки дар «Стратегияи миллии рушди Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» зикр шудааст, онҳо мавқеи марказиро ишғол мекунанд. Аз ҷумла, дар соҳаи баланд бардоштани дастрасии аҳоли ба манзил ишора шудааст:

¹Исломов Ф.С. Современные тенденции воспроизводства населения и его перспективы – Душанбе, 2012. – 206с.

²Исломов Ф.С. Современные тенденции воспроизводства населения и его перспективы – Душанбе, 2012. -185.

– рушди бозори ибтидоии қарздиҳии ипотекӣ, аз ҷумла аз тариқи ташаккул ва татбиқи стандартҳои қарздиҳии ипотекӣ, ҳавасмандгардонии суботи техникӣ ва молиявии фаъолияти бонкӣ;

– фароҳам овардани шароит барои ташаккули бозори тақрории маблағгузории ипотекӣ;

– мусоидат ба ташаккули мақсадноки пасандозҳо аз ҷониби аҳоли бо мақсади хариди манзил, аз ҷумла бо кумаки кооперативҳои сохтмонӣ–амонатӣ;

– ташаккули низоми дастгирии дастрасӣ ба манзил, аз ҷумла барои оилаҳои ҷавон, мутахассисони ҷавон¹.

Қобили зикр аст, ки баъзе тадбирҳои, ки дар Ҷумҳурии Ўзбекистон андешида шудаанд, метавонанд ба коҳиш додани парокандашавии оилаҳо мусоидат кунанд. Ин тадбирҳо дар Фармони Президенти Ҷумҳурии Ўзбекистон Ш. Мирзиёев «Дар бораи тадбирҳо оид ба тақмил додани фаъолият дар соҳаи дастгирии занон ва таҳкими ниҳоди оила»², дар аввали моҳи феврالی соли 2020 инъикос ёфтаанд. Тибқи ин фармон, дар кумитаҳои маҳаллаҳо вазифаи нави мутахассис оид ба кор бо занон ва таҳкими арзишҳои маънавию ахлоқӣ дар оилаҳо ҷорӣ карда мешавад. Бо ин фармон инчунин дар Ўзбекистон маркази илмию амалии «Оила» таъсис дода шуд, ки барои гузаронидани сиёсати ягонаи давлатӣ дар соҳаи таҳкими ниҳоди оила масъул мебошад. Қайд карда мешавад, ки марказ дар саросари ҷумҳурӣ намояндагиро амал карда, директори марказ аз рӯи мақом ба вазир баробар баробар карда хоҳад шуд.

Самти дигари муҳими таҳкими ниҳоли оила пардохти алимент аз ҷониби волидон барои фарзандони ноболиғ мебошад. Аз рӯи ин масъала ба Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон муроҷиат мекунем: **Моддаи 80. «Уҳдадорҳои алиментии волидон оид ба нигоҳубини фарзандони ноболиғ: Банди 1. Волидайн уҳдадоранд, ки фарзандони ноболиғи худро нигоҳубин намоянд. Тартиб ва шаклҳои пешниҳоди**

¹Национальная Стратегия Развития Республики Таджикистан на период до 2030 года. - С. 66-67.

²Источник: <https://caa-network.org/archives/12506>

нигоҳубини фарзандон аз ҷониби волидон мустақилона муайян карда мешаванд». Ин маънои онро дорад, ки алименти волидайн дар шароити парокандашавии никоҳ барои фарзандони ноболиғ дар асоси вазъи иҷтимоию иқтисодии волидон ташақкул меёбад.

Дар Ҷумҳурии Тоҷикистон, алиментҳое, ки бо тартиби судӣ барои фарзандони ноболиғ ситонида мешавад, аз ҷониби суд хармоҳа ба андозаи:

- чоряки музди меҳнат (25%) – барои ҳар як фарзанд;
- сеяки музди меҳнат (33%) – барои ду фарзанд;
- нисфи музди меҳнат ё дигар даромади волидайн (50%) – барои се ва зиёда фарзанд амалӣ карда мешаванд. Муқаррар кардани чунин андозаҳои ситонидани алимент маънои онро надорад, ки он қобили тағйир додан намебошад. Аз ҷумла, суд, бо назардошти вазъи моддӣ ё оилавии ҷонибҳо ва дигар ҳолатҳои ҷолиби диққат, андозаи алиментро кам ё зиёд кардан мумкин аст¹.

Тавре ки таҳқиқоти мо нишон дод, дастгирии иқтисодии давлат дар таҳкими ниҳоди оила нақши муҳимро мебозад. Барои мисол, А. Антонов, доктори илмҳои фалсафа, мудири кафедраи ҷомеашиносии оила ва демография факултети ҷомеашиносии Донишгоҳи давлатии Москва ба номи М.В. Ломоносов мегӯяд, ки ба сатҳи хеле баланди парокандашавиҳо дар Россия якҷанд омилҳо таъсир мерасонанд: «Ниҳоди оила кайҳост, ки ҳам дар кишвари мо, ҳам дар кишварҳои Аврупо ба бухрон дучор омадааст. Яъне тарзи ҳаёти оилавӣ нисбат ба танҳо–мучаррад камтар ҷолибтар гардидааст»². Ӯ оид ба сиёсати оилавӣ шикаст додани ин тамоюлро зарурӣ қайд кардааст. Барои Россия сиёсати дарозмуддати низомнок, сариоилавӣ ниёз лозим аст: баланд бардоштани эътибори муносибатҳои оилавӣ, гузаронидан ташвиқу таблиғи дахлдор, тағйир додани номи сармои модарӣ ба оилавӣ, ҳамзамон зиёд кардани андозаи он, инчунин пешниҳоди қарзҳо бо шартҳои имтиёзнок зарур аст. «Дар

¹Источники: Семейные правоотношения, трудовые права и социальное обеспечение граждан в Республике Таджикистан в вопросах и ответах. - Душанбе, 2015. - Статья 81 Семейного Кодекса РТ.

²Антонов А.И., Сорокин С.А. Судьба семьи в России XXI века.- М., 2000. - 415с.

маҷмӯъ, бояд сиёсати пурқудрати хуб андешидашудаи даромадҳо, андозҳо ва қарзҳо вуҷуд дошта бошад. Барои кишвар ҳоло тақрибан 50% оилаҳои, ки се фарзанд доранд, лозим аст. Аммо барои баланд бардоштани эътибори чунин оилаҳо дар бораи даромадҳои онҳо низ фикр кардан лозим аст»¹.

Дар шароити социализм дастгирии иқтисодии давлат ба оилаҳо қавӣ буд. Имтиёзҳои зиёд барои оилаҳои фарзанддор; барои пиронсолон; танҳоён; хангоми таваллуд ва ғайра мавҷуд буданд.

Дар ҳоли ҳозир бархе аз ин имтиёзҳо мавҷуданд, аммо микдорашон ночиз буда, барои хароҷоти зиндагӣ танҳо барои якду ҳафта мерасад.

Бо назардошти гуфтаҳои боло, самтҳои мушаххаси кор дар соҳаи паст кардани парокандашавии оилаҳо инҳоро пешниҳод кардан мумкин аст:

– муайян кардани чорабиниҳои асосии коҳиш додани парокандашавии оилаҳо ва таҳкими оила дар заминаи рушди инноватсионии ҷомеа ва равандҳои ҷаҳонии ҷаҳонишавӣ;

– хусусияти ҳоси парокандашавии оилаҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон аз он иборат аст, ки он асосан дар байни ҷавононе ба амал меояд, ки фарзанд надоранд ё як фарзанд дошта, ба онҳо дар интиҳоби ҷуфти издивоҷ ва таҳкими оила кумаки ҳамаҷониба расонидан зарур аст;

– таҷрибаи кишварҳои хориҷиро дар соҳаи паст кардани парокандашавӣ бо назардошти омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсӣ, анъанаҳо, урфу одатҳо, фарҳанг истифода бурдан зарур аст;

– амалияи бастанӣ шартномаи ақди никоҳро дар самти баланд бардоштани огоҳмандӣ аз он масъалаҳои, ки оилаҳо метавонанд дар ҳаёти якҷояи ҷуфтҳои оилавӣ дучор оянд, такмил додан зарур аст. Бо ин мақсадҳо ташкили курсҳо, суҳбатҳо, вохӯриҳо бо шахсони солхӯрдаи машхур хеле муҳим аст.

Муҳочирон хангоми сафар ба кишварҳои хориҷӣ бо тарзи дигари ҳаёт, демократия ва анъанаҳо шинос мешаванд. Баъзеи

¹ Источник: <https://tass.ru/obschestvo/3722039> 2016 год.

онҳо саъй мекунанд тарзи ҳаёти дар хорича дидаашро қабул кунанд, ки ҳангоми издивоҷ он метавонанд боиси ихтилоф бо тарзи ҳаёти анъанавӣ дар ватан гардад. Ин дар натиҷа дар як қисми ҷуфтҳои издивоҷ боиси норозигӣ ва парокандашавии оила мегардад.

– зарур аст, ки ҳадамоти оилавӣ–парокандашавӣ нисбат ба ангезаҳои парокандашавии ҷуфтҳои ҳамсар амиқтар ва масъулиятноктар муносибат кунанд. Сабабҳои якмаъно вучуд доранд, инчунин ангезаҳои бисёрмаъно вучуд доранд, ки мазмуни онҳо метавонанд зерангезаҳои мухталифи парокандашавиро дар бар гиранд. Аз ин рӯ, аз оила, хешовандон, ҷамоатҳо, ташкилотҳои ҷамъиятӣ сар карда, то судяҳо ва САҲШ–ҳо ангезаҳои амиқи парокандашавӣ ошкор карда шаванд. Амалия нишон медиҳад, ки гузаронидани корҳо дар ин самт ҳавфи парокандашавии ҷуфтҳои издивоҷро ба таври назаррас коҳиш медиҳад;

– гузаронидани корҳои тарбиявӣ оид ба ҳифзи оила дар кӯдакостонҳо, мактабҳо, донишгоҳҳо, гимназияҳо, коллективҳои меҳнатӣ ва ғайра муҳим аст. Ин имкон медиҳад, ки сатҳи муносибати бошууроноии ҷавонон ба масъалаҳои издивоҷ ва парокандашавӣ ба таври назаррас баланд бардошта шавад;

– зарур аст, ки тавассути телевизион мисолҳои мусбат аз ҳаёти оилаҳо, муносибатҳои мутақобилаҳои зану шавҳар, хушдоман, домод ва келин, хешовандон бо ҷуфтҳои ҷавони оиладор табиғу ташвиқ карда шаванд. Бисёр вақтҳо ҳолатҳои мешаванд, ки муноқишаҳои оилавӣ тавассути телевизион намоиш дода мешаванд ва аксар вақт волидон ё хешовандон ба ин айбдор карда мешаванд, дар ҳоле ки дар ҳаёт ҳиссаи чунин муносибатҳои мутақобила кам буда, инро дар назди ҷомеа ба ҳадди мутлақ расонидан дуруст нест. Мисол бояд мусбат бошад. Дар ҳолатҳои бухронии ҷуфтҳои оиладор калонсолон бояд ба ҷавонон аз таҷрибаи зиндагии худ бигӯянд, ки чӣ гуна ин муноқишаро дар ҳар як ҳолати мушаххас хомӯш кардан мумкин аст;

– дар ҳалли масъалаҳои нигоҳ доштани оилаҳо аз парокандашавӣ давлат бояд бо истифода аз воситаҳои

андозбандӣ, алиментҳо, пешниҳоди қарз ба ҷавонони ниёзманд бо ғоизҳои пасттарин нақши муҳимро бозад.

Қисми муҳочирон пас аз парокандашавӣ бо оила дар ватан, дар ҷойҳои иқомат бо занони маҳаллӣ издивоҷ мекунанд ва бо ин оилаҳои байнимиллӣ ташкил меёбанд. Ҳаёт нишон медиҳад, ки чунин оилаҳо аксар вақт мустаҳкам нестанд ва алахусус, мушкилот дар он оилаҳои байнимиллӣ ба вуҷуд меоянд, ки бо ҳамсари навашон ба ватан бармегарданд. Дар ин ҷо мушкилоти оиладор шудани фарзандони онҳо ба вуҷуд омада метавонанд.

Аз ин рӯ, ин масъала бояд ҳамчун мавзӯи таҳқиқоти махсус ва ғамхорӣ дар бораи зиндагии хушбахтонаи ҷуфтҳои байнимиллии издивоҷ ва фарзандони онҳо қарор гирад.

ХУЛОСАҲО:

1. Муқаррар карда шуд, ки баҳисобгирии парокандашавии оилаҳо дар таҳқиқи қонуни умумии демографӣ, ки гузариши демографӣ мебошад, нақши муҳимро мебозад. Баҳисобгирии вазъи гузариши демографӣ танҳо аз рӯи нишондиҳандаҳои зоиш ва фавт тасвири мукаммали ин равандро намедихад. Бинобар ин, дар баробари дигар нишондиҳандаҳои демографӣ, бояд ҳолати гузариши парокандашавии оилаҳо аз як навъ ба навъи дигар ба назар гирифта шавад.

2. Серфарзандӣ дар деҳот бо нақши калони иқтисодии онҳо дар оила алоқаманд аст. Муқаррар карда шуд, ки дар оилаҳои калон парокандашавӣ камтар ва зоиш баландтар аст. Дар оилаҳои камфарзанд зоиш камтар ва парокандашавӣ баландтар аст. Дар ҷомеа коҳиши оилаҳои калон, афзоиши оилаҳои камфарзанд ба назар мерасад, ки метавонанд боиси афзоиши парокандашавии онҳо гарданд.

Вазифаҳои иқтисодӣ ва репродуктивии оила сушт мешаванд, ки ин дар кишварҳои мутараққии Аврупо ва Амрико боиси афзоиши шумораи оилаҳои бефарзанд мегардад.

3. Парокандашавии оилаҳо аз рӯи минтақаҳои кишвар фарқ мекунад. Сабаби маъмулии ин мавҷудияти хусусиятҳои минтақавӣ дар соҳаи хусусиятҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва иҷтимоию фарҳангӣ, дар марҳилаҳои иқомат дар минтақа навъи анъанавии бозтавлиди аҳоли ва урфу одатҳо, анъанаҳо, маънавиёт ва фарқиятҳои дигар мебошанд. Ба қадри рушди ҷомеа, ин фарқиятҳои байниминтақавӣ метавонанд то андозае баробар шаванд, ки метавонад боиси баробаршавии сатҳи парокандашавии оилаҳо гардад.

4. Таҳлили вазъи иҷтимоию иқтисодӣ ва ҷамъиятию сиёсии рушди ҷомеа (солҳои 1940–2019) ва тамоюлҳои динамикаи коэффисиентҳои парокандашавии оилаҳо нишон дод, ки байни онҳо робитаи зич вучуд дорад. Бад шудани вазъи ҷомеа коэффисиенти парокандашавии оилаҳоро коҳиш дода, беҳтар шудани вазъи ҷомеа онро афзоиш медиҳад. Инчунин навъҳо ва вазифаҳои оилаҳо низ тағйир меёбанд, ки ин метавонад тадриҷан ба пайдоиши навъҳои нави оилаҳо, тағйирёбии сохтори

вазифаҳои оилаҳо ва, мутаносибан, ба тағйирёбии сатҳ ва хусусияти парокандашавии оилаҳо оварда расонад.

5. Робитаи муқаррар кардашуда байни рушди иҷтимоию иқтисодӣ, сиёсӣ ва сатҳи парокандашавӣ пайдор, такроршаванда ва сабабию натиҷавии зарурӣ мебошад, ки ин робитаҳоро ҳамчун қонун тавсиф мекунад. Ин қонун дар рисола ба тариқи зайл ифода ёфтааст: «Қонуни иқтисодӣ–демографӣ парокандашавии оилаҳо робитаи байни вазъи иҷтимоию иқтисодӣ ва сиёсии ҷомеа ва оила, ва сатҳи парокандашавии оилаҳоро тавсиф мекунад».

6. Робитаи зич байни омилҳои иҷтимоию иқтисодӣ ва сатҳи парокандашавии оилаҳо муқаррар карда шуд. Баланд шудани сатҳи саноатӣ, таҳсилотӣ, шахришавӣ, муҳоҷиратӣ, даромади оилаҳо сатҳи парокандашавии оилаҳоро баланд мебардорад. Инро дар ҳисобкуниҳои пешгӯишавандаи парокандашавии оилаҳо ба назар гирифта нозим аст.

7. Рушди муносибатҳои бозоргонӣ дар Тоҷикистон ба таркиб ва сохтори ангеаҳои парокандашавии оилаҳо таъсири назаррас расонид. Парокандашавии оилаҳо аз нуқтаи назари ҳуқуқҳои ҷуфтҳои издивоҷ дар ихтиёрони ҳал кардани масъалаҳои парокандашавӣ бештар демократӣ гардид. Ҳуқуқҳои занон дар ҳалли масъалаи оила оид ба парокандашавӣ якбора зиёд шуданд. Тақсим кардани ангеаҳои парокандашавии оилаҳо ба иқтисодӣ ва ғайриқтисодӣ имкон медиҳад, ки донишҳо дар бораи сабабҳои парокандашавии оилаҳо ба таври назаррас амиқтар карда шаванд, ки ин дар як қатор ҳолатҳо метавонад парокандашавии онҳоро пешгирӣ кунад.

Сабаби нави парокандашавии оилаҳо – «Шартномавӣ», байни ҷуфтҳои ҳамсар, дар омор шумораи парокандашавихоро зиёд мекунад, аммо дар воқеият парокандашавӣ вучуд надорад. Аз ин рӯ, мақомоти дахлдори ҳокимиятӣ бояд ба ин масъала диққат диҳанд.

8. Муқоисаи «Шартномаи ақди никоҳ» –и даврони зардуштия ва ҳоло амалкунанда дар Ҷумҳурии Тоҷикистон нишон дод, ки дар шартномаи тоҷикии ақди никоҳ ҷанбаҳои демократикунонӣ, тарбиявӣ ва инчунин манфиати ҷуфтҳои ҳамсаронро ба ҳифзи идеалҳои оила густариш додан зарур аст.

9. Ба қадри рушди иқтисодиёт, фарҳанг, маишат, таҳсилот, даромади оилаҳо, серҳаракатии муҳочиратии аҳоли, хусусият ва қаламрави шуғли оилаҳо, парокандашавии оилаҳо метавонад дар байни оилаҳое, ки нопойдор буда, мушкилот доранд, зиёд шавад.

Дар оилаҳои тифоқ, рушди ҷомеа, баръакс, ба оилаҳои обод таҳким бахшида, онҳоро боз ҳам хушбахттар мегардонад.

Вазифаи илм ва амалия аз саривақт ошкор кардани оилаҳои мушкилотдошта ва расонидани кумак ба онҳо аз ҷилавгирии парокандашавӣ иборат мебошанд.

ТАВСИЯҶО БАРОИ ИСТИФОДАИ АМАЛИИ НАТИҶАҶОИ ТАҶҚИҚОТ

1. Зарур аст, ки фаъолияти ҳамаи муассисаҳо: Кумитаи кор бо занон ва оилаи назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон, САҶШ–ҳо, судҳо, ҳукуматҳо, ҷамоатҳо, васоити ахбори омма, ташкилотҳои ҷамъиятӣ ба мақсади тақвият додани кор оид ба коҳиш додани парокандашавии оилаҳо ҳамоҳанг карда шаванд.

2. Таҳияи Концепсияи дарозмуддат ва Барномаи татбиқи Концепсия, ки ба таҳияи тадбирҳои мушаххас оид ба таҳкими оила ва коҳиш додани парокандашавӣ нигаронида шудаанд.

3. Беҳтар кардани кори пеш аз издивоҷ бо ҷавонон оид ба беҳтар шинос кардани онҳо бо волидайн ва доираи ҳешовандони наздик.

4. Зарур аст, ки дар назди Кумитаи кор бо занон ва оила, САҶШ–ҳо, ҷамоатҳо курсҳои доимо амалкунанда барои волидони ҷавон, хушдоманҳо ва ҳешовандони наздик барои роҳандозии муносибатҳои дурусти мутақобила бо ҷуфтҳои ҷавони оиладор ташкил карда шаванд.

5. Ба САҶШ–ҳо, судҳо ва ҷамоатҳо лозим аст, ки ба сабабҳои парокандашавӣ масъулиятнокноктар муносибат кунанд. Лозим аст, ки ба моҳияти ангезаҳои умумии парокандашавӣ, ба монанди «Мо бо хислатҳо рост наомадем», сарфаҳм рафта шаванд, ки дар зерӣ он метавонанд ангезаҳои гуногуни ҷузъӣ вучуд дошта бошанд, ки дарки онҳо метавонад бисёр оилаҳоро аз парокандашавӣ наҷот диҳад.

6. Гузаронидани корҳои тарбиявӣ дар соҳаи вафодорӣ ба оила дар кӯдакостонҳо, мактабҳо, гимназияҳо, коллечҳо, донишгоҳҳо, дар коллективҳои меҳнатӣ ва ҳуди оила муҳим аст. Зарур аст, ки волидон фарзандони худро аз хурдӣ ба бозихо ҷалб кунанд, ки дар онҳо равандҳои ташкили оила, маишати он, тақлид ба ҳолатҳои гуногуни оилавӣ ва роҳи ҳалосӣ аз сабабҳои бухронии парокандашавӣ ва роҳҳои ҳифзи оила амсиласозӣ карда мешаванд. Ин бозихо дар Тоҷикистон аз замонҳои пешазинқилобӣ дар оилаҳо маъмул буданд, ки бояд барқарор карда шаванд.

7. Хусусан ташкили кор бо муҳочирони ҷавони издивоҷкунанда муҳим аст, ки дар кишварҳои Аврупо ва дигар кишварҳо бо фарҳанги дигари оилавӣ, рафтори ҷуфтҳои ҳамсар, дигар арзишҳои ҳаёти оилавӣ, ки дар шароити Тоҷикистон барои истифода дар оила комилан қобили қабул нест, шинос шудаанд.

8. Бо дарназардошти он, ки таҳқиқотҳои амиқи илмӣ оид ба масъалаи парокандашавии оилаҳо ҳоло дар Тоҷикистон акнун оғоз ёфта истодаанд, барои муассисаҳои илмӣ муҳим аст, ки таҳқиқотҳоро оид ба ин масъала, ангеҷаҳои он, дурнамоҳои сарнавишти оила ва издивоҷ дар кишвар дар шароити рушди инноватсионии ҷомеа, паҳншавии оилаҳои камфарзанд, тағйирёбии анъанаҳо ва урфу одатҳои миллӣ дар соҳаи ҳифзи оила ба таври назаррас густариш диҳанд. Таҳқиқи маҷмӯи паёмадҳои баландшавии сатҳи парокандашавии оилаҳо барои оила ва ҷомеа муҳим аст.

РҶҶҲАТИ АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА:

Қонун ва Қарорҳо

1. Государственная программа развития образования Республики Таджикистан на 2010-2015 годы. (Постановление Правительства Республики Таджикистан от 29 апреля 2009 года № 254). – 29с.

2. Закон Республики Таджикистан от 8 июня 2007 года № 272 «Об упорядочении традиций, торжеств и обрядов в Республике Таджикистан».

3. Закон Республики Таджикистан «Об ответственности родителей за обучение и воспитание детей от 2 августа 2011г., № 762».

4. Закон Республики Таджикистан «О предупреждения насилия в семье от 19 марта 2013г., № 954»

5. Закон Республики Таджикистан «О занятости населения Концепция государственной кадровой политики Республики Таджикистан / утв. Указом Президента Республики Таджикистан от 31 декабря 2008г., № 582»

6. Закон Республики Таджикистан «О миграции» в редакции от 28 декабря 2005г. № 145, Душанбе. – 2006

7. Закон Республики Таджикистан «Об образовании», от 17.05.2004г., Душанбе. – 2005

8. Закон Республики Таджикистан «Об охране здоровья населения», в редакции Закона РТ от 16.06. 2009г., № 532, Душанбе – 2010

9. Закон Республики Таджикистан «О беженцах» от 10 мая 2002г. - // Ахбороти Маджлиси Оли Республики Таджикистан. – 2002. - № 4. – 305 с.

10. Конституция Республики Таджикистан. – Душанбе, 1999. – 80с.

11. Концепция трудовой миграции Республики Таджикистан за границу; утвержденная Постановлением Правительства Республики Таджикистан от 09 июня 2001 года, № 242

12. Концепция развития семьи в Республике Таджикистан - Постановление Правительства Республики Таджикистан от 30 декабря 2015. № 801. – г. Душанбе.

13. Постановление Пленума ЦК КПСС от 27 сентября 1965г. «Об улучшении управления промышленностью, совершенствовании планирования и усилении экономического стимулирования промышленного производства» // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. М.: Издательство политической литературы, 1968. – 643с.

14. Национальная Стратегия трудовой миграции граждан Республики Таджикистан за рубеж на период «2011-2015гг.» Утверждена Постановление Правительства Республики Таджикистан от 4 октября 2011 года, № 460

15. Постановление ЦК КПСС и Совета Министров СССР от 04 октября 1965г. «О совершенствовании планирования и усилении экономического стимулирования промышленного производства // Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам. М.: Издательство политической литературы. – 666-667с.

16. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 31 августа 2004г., № 348 «Об утверждении Стратегического плана Республики Таджикистан по репродуктивному здоровью населения на период до 2014 года».

17. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 22 июня 2019г., № 326 г. Душанбе «О Государственной Программе репродуктивного здоровья на 2019-2022 годы.

18. Постановление Правительства Республики Таджикистан от 31 декабря 2002 года, № 501 «Программа реализации Концепции государственной демографической политики Республики Таджикистан на 2003-2015 годы».

19. Программа экономического развития Республики Таджикистан на период до 2015. – Душанбе. – 141 с.

20. Стратегия сокращения бедности Республики Таджикистан на период 2010-2012гг.

Китобҳо

21. Антонов А.И., Сорокин С.А. Судьба семьи в России XXI века.- М., 2000. – 415с.
22. Антонов А.И. / Микросоциология семьи (методология исследования структур и процессов). – М.: Издательский дом “Nota-Bene”, 1998. - 360с.
23. Антонов А.И., Медков В.М. Социология семьи. – М., 1998. – 304с.
24. Антонов А.И. Социология рождаемости. – М., 1980. – 271с.
25. Амонова Д.С. Социальная политика и социальная справедливость в Республике Таджикистан. – Душанбе: «Ирфон», 2006. – 197 с.
26. Архангельский В.Н. Факторы рождаемости. – М., 2006. – 399с.
27. Белова Н.Ф., Дмитричев И.И. Семейный бюджет: (стат. аспект). – М.: «Финансы и статистика», 1990. – 141с.
28. Бобков В., Мстиславский П. / Качество жизни: сущность и показатели // «Человек и труд», 2005. - № 6. – 76-79с.
29. Бабаджанов Р.М. Формирование рынка труда Республики Таджикистан в условиях перехода к ускоренной индустриализации / научные труды инженерной Академии Республики Таджикистан. – Душанбе, 2019. – 223с.
30. Бесплодный брак. – М., 1986. – 309с.
31. Баранов В.А. Связь мобильности с рождаемостью. – М.: «Статистика», 1974. – 212с.
32. Борисов В.А., Синельников А.Б. Брачность и рождаемость в России: демографический анализ. – М., 1995. – 123с.
33. Беккер Г. Выбор партнера на брачных рынках // THESIS, 1994.- вып. 6.- 108-134с.
34. Бабаев А.А. «Современные проблемы миграции населения в регионах с высоким темпом роста населения (на примере Республики Таджикистан). – Душанбе, 2012. – 22с.
35. Беккер Г. / Экономика семьи и макроповедение // США: экономика, политика, идеология, 1994. - № 2
36. Бюссе С. Социальный капитал и неформальная экономика в России // «Мир России».- 2002.- № 2. – С. 93-104.

37. Валентей Д.И. Основы демографии. Учебник / Д.И. Валентей, А.Я. Кваша. – М.: Мысль, 2015. – 288с.
38. Вишневский А.Г., Тольц М.С. Незамеченный вклад в теорию демографического перехода. К 125-летию со дня рождения Александра Кулишера / Демографическое обозрение Том 2, № 4, 2015. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://doi.org/10.17323/demreview.v2i4.1767>
39. Волкова А.Г., Дарского Л.Е. Развод. Демографический аспект. М.: «Статистика», 1979. – 153с.
40. Вишневский А.Г. Демографическая история и демографическая теория. – М., 2019. – 368с.
41. Волков А.Г. в кн. Демография развития семьи. – М., 1979.
42. Доходы и заработная плата: проблемы формирования, распределения, регулирования. / Под ред. Н.А. Волгина. – М.: «Изд-во РАГС», 1999. – 164с.
43. Витек Карел. Проблемы супружеского благополучия (пер. с чешского языка) - Н.И. Белая, М.Ф. Солодухина. – М., 1988. – 144с.
44. Василенко В., Ульмасов Р. Глобализация и вынужденная миграция населения. – Душанбе, 2007. – 540с.
45. Гришанков В.Т. / Политэкономические аспекты семейных отношений. – М. - 1985
46. Девид Коулмен. Иммиграция и этнические сдвиги в странах с низкой рождаемостью – третий демографический переход в действие? в сб. 20
47. Доклад о развитие человеческого потенциала в Российской Федерации: Россия перед лицом демографических вызовов / под общей редакцией А.Г. Вишневского и С.Н. Бобылева.- М.: «ПРООН». 2009. – 208с.
48. Джурабаева Д.Г. Современные тенденции брачности и рождаемости населения (на примере Республики Таджикистан).- Душанбе, 2012. – 130с.
49. Демографический ежегодник Республики Таджикистан, 2017. – Душанбе, 2017. – 310с.
50. Давис К. Прекращение брака в США в сб.: Развод, Демографический аспект. – М., 1979

51. Денисов Б.П. Пороговые ограничения демографического развития. / Автореферат диссертации к.э.н. – М., 1990. – 25с.
52. Дармодехин С.В. / Семья и государство. – М.: «ГосНИЦ семьи и воспитания, 2001. – 208с.
53. Женщины в обществе: реалии, проблемы, прогнозы. – М., 1991.
54. Жизнедеятельность семьи: тенденции и проблемы / А.А. Антонов и др. – М.: «Наука», 1990. – 127с.
55. Зверева Н.В. Экономика семьи и дети: по материалам соц. демогр. исслед. // Вестник Моск. гос. универ-та. Экономика. Серия 6. – М., 2006.- № 2.
56. Зверева Н.В. Демографический переход: спор о теориях разного уровня // Демографическое обозрение Том 2, № 1, 2015. [Электронный ресурс] / Режим доступа: <https://demreview.hse.ru/article/view/1787>
57. Закумбаев А.К. Методы оценки уровня экономического развития союзных республик и районов – Алма-Ата, 1975. – 270с.
58. Зубченко Л. / Уровень жизни домашних хозяйств в странах ЕС // Вопросы статистики, 1998. - № 1. – 26-27с.
59. Захаров С.В. Расширяющиеся границы брака [Электронный ресурс] / Информационный бюллетень Центра демографии и экологии человека Института народнохозяйственного прогнозирования, РАН, № 99. – 2006. – Режим доступа: <https://doi.org/10.17323/demreview.v3i3.1745>
60. Исламов С.И. Демография Таджикистана. – Душанбе, 1985г. – 170с.
61. Исламов С.И. Рождаемость населения. – Душанбе, 2011. – 124с.
62. Исламов С.И. Семья и быт. Душанбе: «Ирфон», 1988. – 175с.
63. Исламов С.И. Биосоциальное развитие человека. Демографический и социальный переходы. – Душанбе «Дониш», 2019. – 288с.
64. Исламов С.И., Хайдаров А.Дж. Демографо-экономические проблемы становления старения населения. – Душанбе, 2011. – 156с.

65. Исламов С.И., Акрамова Х. Социально-демографические проблемы женщин в переходной экономике Таджикистана. – Душанбе, 2000. – 137с.

66. Исламов С.И., Бабаев А.А., Исломова З.С. Влияние внешней трудовой миграции на социально-экономическое развитие стран // Вестник: Таджикистан и современный мир.– Душанбе, 2017.- № 2(57). – 120с.

67. Исломов Ф.С. Некоторые проблемы миграции населения Республики Таджикистан в переходный период. - Душанбе, 1999. – 120с.

68. Исломов Ф.С. Экономическая ценность детей и ее влияние на демографическое поведение родителей // Вестник Таджикского технического университета. – Душанбе, 2012.- № 3.

69. Исломов Ф.С. Тенденции демографического развития Республики Таджикистан. – Душанбе, 2005. – 182с.

70. Исломов Ф. Современные тенденции воспроизводства населения и его перспективы. – Душанбе, 2012.

71. Исломов Ф.С., Субхонов А.И. Демографические аспекты брачности и разводимости населения Таджикистана. – Душанбе, 2012. - 120с.

72. Исламов С.И., Исломов Х.С. Истоки развития контроля рождаемости и планирования семьи // Известия АН РТ. – Душанбе, 2017.- № 2.– С.72-81.

73. Исламов С.И., Исломов Х. – Переход многодетности как образа жизни семей в социальный феномен /Уральский демографический форум. Международная научная конференция (Екатеринбург,10-11.06. 2019г.). - Екатеринбург, 2019. - Сборник статей Т. 2. - С.193-196.

74. Исломов Х.С., Шерматова С.Н. Семья и ее бюджет в условиях перехода рыночной экономики РТ /Материалы научно-практической конференции (Душанбе, 22-23.11. 2013г.), - Душанбе: «Фонд Фридриха Эберта», ТНУ, ИПС.– Душанбе, 2013.- С.157-159.

75. Исломов Х.С. Особенности разводимости семей в Таджикистане в условиях рыночных отношений //Экономика

Таджикистана. Института экономики и демографии АН РТ. – Душанбе, 2019.- № 4. - С.198-201.

76. Ибрагимова Д.И. Современные факторы и перспективы рождаемости в регионах с высоким темпом роста населения (на примере Республики Таджикистан). – Душанбе, 2010. – 130с.

77. Ионцев В.А., Прохорова Ю. Глобальные перспективы международной миграции и брачности. Возможен ли четвертый демографический переход? //Материалы международной конференции «Демографическое развитие: вызовы глобализации. – М., МГУ им. М.В. Ломоносова 15-17 ноября 2012г.

78. Ионцев В.А., Субботин А.А. Современные сценарии демографического будущего мира (на примере России и Германии) // Экономика Таджикистана Института экономики и демографии АН РТ. – Душанбе, 2018.- № 2. - С.120-129.

79. Итоги Всесоюзной переписи населения Республики Таджикистан, 2010. - Т 2. – Душанбе, 2012.

80. Кумсков Г.В., Беспалов Д.А. Международная трудовая миграция как фактор социально-экономического развития. – Бишкек: « КРСУ», 2010.

81. Касымова М.К. Медико-социальные проблемы демографического развития Республики Таджикистан. – Душанбе, 2006. – 309с.

82. Кодиров Ш. Обеспечение качества высшего образования в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2012. – 182с.

83. Кадыров Д.Б. Рынок и социальная политика государства. – Душанбе, 1999.

84. Кизиллов А. / Личные подсобные хозяйства стабилизируют уровень жизни населения // Человек и труд, 1996. - № 4. – 66-67с.

85. Лисицын Ю.П. Концепция «человеческого капитала»: медико-экономический аспект // Экономика здравоохранения. - 1998.- № 2 (26). – С.5-9.

86. Махмудов М. Хукук ва ухдадорихои хамсарон дар оила. – Душанбе: « ЭР-граф», 2003.

87. Махмудзода Махкам, Худоёрзода Бахтиёр. Тафсири Кодекси оилаи Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2015. – 436с.

88. Медков В.М. Демография: учебник 2-е изд.- М.: «ИНФРА-М», 2014. – 332с.
89. Население & общества. Новое лицо брака в развитых странах. /Информационный бюллетень Центра демографии и экологии человека Института народнохозяйственного прогнозирования РАН, № 63 - июнь 2002.
90. О методах оценки теневых доходов и оплаты труда // Человек и труд. 2002.- № 8.
91. Процесс старения населения и его проблемы /Сборник статей -Душанбе, 2009. – 155с.
92. Плотникс И. Психология в семье. – М., 1991. – 206с.
93. Пол Майер, Ричард Майер. Семь секретов счастливой семьи. «БИБЛИЯ ДЛЯ ВСЕХ», Санкт – Петербург, 2001. – 110с.
94. Рязанцев С.В. Трудовая миграция в странах СНГ и Балтии: тенденции, последствия, регулирование. – М., 2007. – 231с.
95. Реэр Д. Экономические и социальные последствия демографического перехода // Демографическое обозрение Том 1, № 4, 2014. [Электронный ресурс] / Режим доступа: doi.org/https://doi/org/ 10/17323/demreview.v1i4 .1802
96. Сысенко В.А. Устойчивость брака. Проблемы, факторы, условия - М., 1981. – 199с.
97. Сови А. Общая теория населения / Т. 1, - М.: «Прогресс», 1977. – 503с.
98. Сусоколов А.А. Межнациональные браки в СССР . – М.: Мысль, 1987. – 142с.
99. Сысенко В.А. Супружеские конфликты. – М., 1993. – 176с.
- 100.Соцопрос: каждый пятый горожанин готов прожить жизнь, не родив детей [Электронный ресурс] / Режим доступа: <http://vm.ru/news/2014/10/01/sotsopros-kazhdij-pyatij-gorozhanin-gotov-prozhit-zhizn-ne-rodiv-detej-266970.html>
- 101.Султанов З.С. Ресурсный потенциал Республики Таджикистан. – Душанбе, 1999. – 211с
- 102.Семья в Республике Таджикистан.- Душанбе, 2000.
- 103.Социально-экономические проблемы человека – Душанбе, 2001. – 95с.

104. Статистический сборник. Семья и дети в Республике Таджикистан. – Душанбе, 2002.
105. Татимов М.Б. Социальная обусловленность демографических процессов. – Алма-Ата, 1989. – 124с.
106. Ульмасов Р. XXI век- век миграции. – Душанбе, 2011. – 198с.
107. Усманова Т.Д. Формирование и развитие рынка труда в переходной экономике Таджикистана. – Душанбе, 2005.
108. Узкая Ю.А. Международная миграция населения в теории и концепциях демографического перехода. – Москва: «Макс Пресс», 2018. – 288с.
109. Филлипс Ч.Т. Феминизм и семья. – М., 2002. – 176с.
110. Функции семьи в переходный период к рыночной экономики / Материалы Международной научно-практической конференции (Душанбе, 24. 05. 2011.) под ред. Исламова С.И. – Душанбе, 2011. – 264с.
111. Харчев А.Г. Брак и семья в СССР. – М., 1979. – 367с.
112. Харчев А.Г., Мацковский М.С. Современная семья и её проблемы. – М., 1997. – 160с.
113. Хоналиев Н. Использование трудовых ресурсов в промышленности Таджикистана. – Душанбе, 2008.
114. Чуйко Л.В. Браки и разводы. – М., 1975. – 176с.
115. Шульц Т. Ценность детей // THESIS. – М., 1994. – Вып. № 6. – 3-14с.
116. Шоисматуллоев Ш. Жизненное самоопределение молодежи. – Душанбе, 2003. – 180с.
117. Энгельс Ф. Происхождение семьи, частной собственности и государства. – М.: Политиздат, 1985.

Адабиётҳои хориҷӣ ва манбаҳои интернетӣ

118. Alfred White Franklin. Family Matters. Perspectives on the Family and Social Policy Copyright 1983. Royal Society of Medicine. Printed in GB by A. Wheaton and Co. LTD, Exeter
119. David Levine. Proletarianization and Family History. Studies in Social Discontinuity 1984, Academic Press, Inc. London Printed in the USA.

120.David. H. Olson, Brent C. Miller. Family Studies Review Yearbook Volume 1983. Sage Publications Beverly Hills/California/London/New Delhi.

121.Gary S. Becker. A Treatise on the Family. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts and London, England 1981

122.Huber and Spitze. Remarriage. 1980; South and Spitze, 1986. P. 89.

123.Harold Feldman, Margaret Feldman. Current Controversies in Marriage and Family. 1985 by Sage Publications, Inc. Beverly Hills London New Delhi

124.International Population Conference, Beijing, 1997.

125.Irving E. Sigel and Luis M. Laosa. Changing Families. Educational Testing Service Princeton, New Jersey, Plenum Press. New York and London 1983.Printed in USA.

126.Landis J. The trauma of Children When Parents Divorce.-“Marriage and Family Living”, 1960.

127.Jacobs S. Siegel, David A. Swanson.The methods and materials of demography. Second edition. Elsevier Academic Press, 2004.

128.J. Dupaquier, E. Helin, P.Laslett, M. Livi-Bacci and S. Sogner. Marriage and Remarriage in Population in the Past. Population and Social Structure. Advances in Historical Demography. 1981. Academic press, A Subsidiary of Harcourt Brece Jovanovich, London, NY.

129.Morgan L. H. Ancient Society. London, 1877. P. 492.

130.Max Rheinshtein. Marriage Stability, Divorce and the Law. The University of Chicago Press 1972. Chicago and London.

131.Nigole V. Benokraitis. Marriage & Families. Change, Choices, and Constraints. University of Baltimore 1993 by Prentice-Hall, Inc. A. Simon and Schuster Company Englewood Clifts, New Jersey 07632.

132.Patrick C. McKenry and Sharon J. Price, DIVORCE. SAGE PUBLICATIONS, The Publishers of Professional Social Science, Newbury Park Beverly Hills London New Delhi. 1988.

133. Roslyn K. Malamud. Work and Marriage. The Two – Profession Couple. UMI Research, Press Research in Clinical Psychology

134. Sharon J. Price and Patrick C. Mc. Kenry. **Divorce**. By Sage Publications. Inc, 1988

135. Shirley L. Zimmerman. Understanding Family Policy. Theoretical Approaches. 1988 by Sage Publications, Inc. Printed in USA. P 197

136. The New York Times (полный текст на сайте InoPressa.ru).

137. Timothy H. Brubaker. Family Relationship in Later Life. 1993 Sage Publications, Beverly Hills /London /New Delhi, India.

138. U.S. Census Bureau, International Data Base

139. <http://demoscope.ru/acrobat/ps63.pdf>

140. <http://www.sedmitza.ru/news/345059.html>

141. www.stst.tj

*Ба матбаа супорида шуд 23.02.2021
Барои нашр имзо шуд 26.02.2021
Чопи офсетӣ. Чузъи чопӣ 8,5. Андоза 60x84/16.
Адади нашр 200 нусха. Супориши №36.*

МН «Дониш»

*Муассисаи нашриявӣ «Дониш»-и АМИТ
ш. Душанбе, 734063, кӯчаи Айнӣ, 299/2.*